

**ҚЭУ ЖАРШЫСЫ:
ЭКОНОМИКА, ФИЛОСОФИЯ,
ПЕДАГОГИКА, ЮРИСПРУДЕНЦИЯ**

ЖУРНАЛЫ

ЖУРНАЛ

**ВЕСТНИК КЭУ:
ЭКОНОМИКА, ФИЛОСОФИЯ,
ПЕДАГОГИКА, ЮРИСПРУДЕНЦИЯ**

JOURNAL

**BULLETIN OF KEU:
ECONOMY, PHILOSOPHY,
PEDAGOGICS, JURISPRUDENCE**

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Аймагамбетов Е. Б. [Yerkara Aimagambetov], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан), председатель;

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Сихимбаев М. Р. [Sikhimbayev Muratbay], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Мануэль Фернандез-Грела [Manuel Fernandez-Grela], доктор PhD, [экономика], Университет Сантьяго де Компостела (Испания);

Владимиров Желю [Zhelyu Vladimirov], PhD, [экономика], профессор факультета экономики и бизнес-администрирования Софийского университета им. К. Охридского (Болгария);

Раб Наваз Лодхи [Rab Nawaz Lodhi], доктор PhD [менеджмент], ассоциированный профессор, Университет Пенджаба (Пакистан);

Абрамов Р. А. [Ruslan Abramov], доктор экономических наук, профессор, [экономика], заведующий кафедрой государственного и муниципального управления Российского экономического университета им. Г. В. Плеханова (Россия);

Алимбаев А. А. [Abilda Alimbaev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], НИИ регионального развития (Казахстан);

Азаров В. А. [Vladimir Azarov], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Омское региональное отделение Российской академии юридических наук (Россия);

Бакишев К. А. [Kairat Bakishev], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], НИИ Экономических и правовых исследований Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Байтенова Н. Ж. [Nagima Baitenova], доктор философских наук, профессор, [философия], Казахский национальный университет им. Аль-Фараби (Казахстан);

Жанакова Н. Н. [Nazigul Zhanakova], кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, [экономика], старший эксперт центра экономических исследований и прогнозирования АО «Институт экономических исследований» (Казахстан);

Игнатюк А. И. [Anzhela Ignatyuk], доктор экономических наук, профессор, [экономика], профессор кафедры экономической теории, макро- и микроэкономики Киевского национального университета им. Тараса Шевченко (Украина);

Муликова С. А. [Saltanat Mulikova], доктор педагогических наук, профессор, [педагогика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Накипова Г.Н. [Nakirova Gulmira], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Папзабекова А. Ж. [Aksana Panzabekova], кандидат экономических наук, доцент, [экономика], главный научный сотрудник Института экономики КН МОН РК (Казахстан);

Сихимбаева Д. Р. [Dinara Sikhimbayeva], доктор экономических наук, профессор, [экономика], главный научный сотрудник НИИ Экономических и правовых исследований, Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Старожук Е.А. [Yevgenij Starozhuk], кандидат экономических наук, доцент, [экономика], проректор по экономике и инновациям, МГТУ им. Н. Э. Баумана (Россия);

Татарян В. Г. [Vladlen Tataryan], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Московский университет МВД России им. В. Я. Кикотя (Россия);

Тургель И. Д. [Irina Turgel], профессор, доктор экономических наук, [экономика], директор (начальник) подразделения, Школа экономики и менеджмента, заведующий кафедрой теории, методологии и правового обеспечения государственного и муниципального управления (Россия);

Ханов Т. А. [Talgat Khanov], доктор юридических наук, доцент, [юриспруденция], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

КЭУ Жаршысы
Ғылыми басылым

Вестник КЭУ
Научное издание

Bulletin of KEU
Scientific publication

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации
и общественного согласия Республики Казахстан.
Свидетельство № 3672-Ж от 11 марта 2003 года.

Подписной индекс: 74106
Учредитель: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза
Год основания журнала — 2003.

Периодичность издания — 4 номера в год.
Языки публикаций: казахский, русский, английский.

Ответственность за аутентичность и точность приводимых в статьях цитат, имен, названий и иных сведений, а также за соблюдение законодательства о защите интеллектуальной собственности несут авторы публикуемых статей.

© Карагандинский университет Казпотребсоюза, 2024

МАЗМҰНЫ

ЭКОНОМИКА • ECONOMY

<i>Баян Алимova, Шынар Оразгалиева, Дана Капжаппарова</i> БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯСЫ.....	7
<i>Жанар Гусманова, Кульмария Ермекова</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ОТАНДЫҚ БАНКТЕР МЫСАЛЫНДА БАНК РЕСУРСТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДАҒЫ ДЕПОЗИТТІК КӨЗДЕРДІҢ ТҮЙІНДІ РӨЛІ.....	10
<i>Галина Куналова, Гизат Кенешева</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӨНЕРКӘСІПТІ ЦИФРАНДЫРУДЫ ЕНГІЗУ	19
<i>Хуршед Мирзобеков, Наргис Мукимова</i> ТӘЖІКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЛОГИСТИКАЛЫҚ ИНФРАҚҰРЫЛЫМ МЕН ТРАНЗИТТІК ӘЛЕУЕТТІ ДАМУТУДЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ МЕН ПЕРСПЕКТИВАСЫ ТУРАЛЫ.....	25
<i>Муратбай Сихимбаев, Гульнара Сраилова, Анатолий Флек</i> ИПОТЕКАЛЫҚ КРЕДИТ БЕРУ МАҚСАТЫНДА ТҰРҒЫН ҮЙ ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІКТІ БАҒАЛАУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ.....	30
<i>Маржан Мынжасарова</i> КӘСІПОРЫНДАРДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЕНГІЗУ ТИМДІЛІГІН БАҒАЛАУ.....	38
ФИЛОСОФИЯ • PHILOSOPHY	
<i>Дулат Умбетов</i> ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ ИДЕЯЛАРДЫ ДАМУТУ ФИЛОСОФИЯ ТАРИХЫНДА.....	46
ПЕДАГОГИКА • PEDAGOGY	
<i>Нұрлан Минжанов, Марина Клишина, Гүлден Джабаева</i> МАКРО ЖӘНЕ МИКРООРТАЛЫҚ ДАМУ ФАКТОРЛАРЫ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ЖӘНЕ ЕСКЕРТУЛЕР БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДАҒЫ АГРЕССИВТІЛІК.....	55
<i>Айтуар Исаев, Анна Малолеткова</i> ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ КОПИНГ-СТРАТЕГИЯЛАРЫН ЗЕРТТЕУ ТӘСІЛДЕРІ.....	68
<i>Жұлдыз Алкенова, Индира Рахымова, Регина Газизова</i> ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ КОПИНГ СТРАТЕГИЯНЫ ТАҢДАУДАҒЫ ӘСЕРІ	75
<i>Олеся Воронюшкина, Ирина Лапина</i> ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР	82
ҚҰҚЫҚТАНУ • ЮРИСПРУДЕНЦИЯ • JURISPRUDENCE	
<i>Анна Прокопова, Алтын Сералина</i> АТА-АНАЛАРДЫҢ НЕМЕСЕ БАСҚА ДА ЗАҢДЫ ӨКІЛДЕРДІҢ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АЛДЫНДАҒЫ ӨЗ МІНДЕТТЕРІН ОРЫНДАМАҒАНЫ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ ТЕТІГІН ЖЕТІЛДІРУ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ...90	90
<i>Айнұр Жүсіпбекова</i> БАҚЫЛАНБАЙТЫН ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ДӘЛЕЛДЕРІН ЗЕРТТЕУ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС БОЙЫНША СОТҚА ДЕЙІНГІ ІС ЖҮРГІЗУ.....	98
<i>Нурлан Минжанов, Гаухар Минжанова, Артур Степкин</i> ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ӘДІСНАМА ТҰРҒЫСЫНАН БОЛАШАҚ ЗАҢГЕРЛЕРДІ ДАЯРЛАУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ.....	109
<i>Бекболат Коцегулов</i> ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЕТУДІҢ ОБЪЕКТІ ӨНЕРІНДЕ КӨРСЕТІЛГЕН. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНІҢ 198 «АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ЖӘНЕ (НЕМЕСЕ) САБАҚТАС ҚҰҚЫҚТАРДЫ БҰЗУ».....	115
<i>Кристина Ополонина</i> МОДЕЛЬДЕУ «КРИМИНАЛИСТИКА» ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ТИМДІ ӘДІСТЕРІНІҢ БІРІ РЕТІНДЕ.....	125
<i>Нурлыбек Сарыбаев</i> ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ ЖОЛ ҚОЗҒАЛЫСЫ САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖАУАПТЫЛЫҚҚА ТАРТУ ЖӨНІНДЕГІ ШАРАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫН ТАЛДАУ.....	131
АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ.....	138

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА • ECONOMY

Баян Алимova, Шынар Оразгалиева, Дана Капжаппарова
ЭКОЛОГИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ.....7

Жанар Гусманова, Кульмария Ермекова
**СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ БАНКОВСКИХ РЕСУРСОВ И КЛЮЧЕВАЯ РОЛЬ
ДЕПОЗИТНЫХ ИСТОЧНИКОВ В НИХ НА ПРИМЕРЕ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БАНКОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....10**

Галина Купалова, Гизат Кенешева
ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....19

Хуриед Мирзобеков, Наргис Мукумова
**О СОСТОЯНИИ И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВИТИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ И ТРАНЗИТНОГО
ПОТЕНЦИАЛА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....25**

Муратбай Сихимбаев, Гульнара Сраилова, Анатолий Флек
ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ В ЦЕЛЯХ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ.....30

Маржан Мынжасарова
ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ.....38

ФИЛОСОФИЯ • PHILOSOPHY

Дулат Умбетов
РАЗВИТИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ПОНЯТИИ ОБЩЕНИЯ В ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ.....46

ПЕДАГОГИКА • PEDAGOGY

Нурлан Минжанов, Марина Клишина, Гулден Джабаева
**МАКРО - И МИКРО-СРЕДОВЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ КРОСС-КУЛЬТУРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ И
ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ АГРЕССИВНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ.....55**

Айтуар Исаев, Анна Малолеткова
ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ КОПИНГ-СТРАТЕГИЙ ЛИЧНОСТИ.....68

Жұлдыз Алкенова, Индира Рахымова, Регина Газизова
ВЛИЯНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ВЫБОР КОПИНГ-СТРАТЕГИИ.....75

Олеся Воронушкина, Ирина Лапина
ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ.....82

ҚҰҚЫҚТАНУ • ЮРИСПРУДЕНЦИЯ • JURISPRUDENCE

Анна Прокопова, Алтын Сералина
**ПРОБЛЕМЫ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА
НЕИСПОЛНЕНИЕ РОДИТЕЛЯМИ ИЛИ ДРУГИМИ ЗАКОННЫМИ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ
СВОИХ ОБЯЗАННОСТЕЙ ПЕРЕД НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ.....90**

Айнур Жусипбекова
**ИССЛЕДОВАНИЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ НЕВЛАСТНЫМИ УЧАСТНИКАМИ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА
ПО УГОЛОВНОМУ ДЕЛУ.....98**

Нурлан Минжанов, Гаухар Минжанова, Артур Степкин
**ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ
ФИЛОСОФСКОЙ МЕТОДОЛОГИИ.....109**

Бекболат Коцегулов
**ОБЪЕКТ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 198 УК РК «НАРУШЕНИЕ
АВТОРСКИХ И (ИЛИ) СМЕЖНЫХ ПРАВ».....115**

Кристина Ополонина
**МОДЕЛИРОВАНИЕ КАК ОДИН ИЗ ЭФФЕКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ
ДИСЦИПЛИНЫ «КРИМИНАЛИСТИКА».....125**

Нурлыбек Сарыбаев
**АНАЛИЗ ПРАКТИКИ ПРИМЕНЕНИЯ ОРГАНАМИ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ МЕР ПО ПРИВЛЕЧЕНИЮ
К АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРАВОНАРУШЕНИЯ В СФЕРЕ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ.....131**

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ.....139

CONTENTS

ЭКОНОМИКА • ECONOMY

<i>Bayan Alimova, Shynar Orazgaliyeva, Dana Kapzhapparova</i> ECOLOGY OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT.....	7
<i>Zhanar Gusmanova, Kulmariya Ermekova</i> MODERN ASPECTS OF THE FORMATION OF BANKING RESOURCES AND THE KEY ROLE OF DEPOSIT SOURCES IN THEM ON THE EXAMPLE OF DOMESTIC BANKS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	10
<i>Galina Kupalova, Gizat Kenesheva</i> INTRODUCTION OF DIGITALIZATION OF INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	19
<i>Khurshed Mirzobekov, Nargis Mukimova</i> ON THE STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF LOGISTICS INFRASTRUCTURE AND TRANSIT POTENTIAL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN.....	25
<i>Muratbay Sikhimbayev, Gulnara Sraилоva, Anatoliy Flek</i> RESIDENTIAL PROPERTY VALUATION PROBLEMS FOR MORTGAGE LENDING PURPOSES.....	30
<i>Marzhan Mynzhasarova</i> ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN ENTERPRISES	38
ФИЛОСОФИЯ • PHILOSOPHY	
<i>Dulat Umbetov</i> THE DEVELOPMENT OF IDEAS ABOUT THE CONCEPT OF COMMUNICATION IN THE HISTORY OF PHILOSOPHY.....	46
ПЕДАГОГИКА • PEDAGOGY	
<i>Nurlan Minzhanov, Marina Klishina, Gulden Dzhabayeva</i> MACRO - AND MICROENVIRONMENTAL FACTORS OF DEVELOPMENT CROSS-CULTURAL COMPETENCIES AND PREVENTION AGGRESSIVENESS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT.....	55
<i>Aituar Isaev, Anna Maloletkova</i> APPROACHES TO THE STUDY OF COPING STRATEGIES OF PERSONALITY.....	68
<i>Zhuldyz Alkenova, Indira Rakhimova, Regina Gazizova</i> THE INFLUENCE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON THE CHOICE OF A COPING STRATEGY.....	75
<i>Olesya Voronushkina, Irina Lapina</i> ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING.....	82
ҚҰҚЫҚТАНУ • ЮРИСПРУДЕНЦИЯ • JURISPRUDENCE	
<i>Anna Prokopova, Altyn Seralina</i> PROBLEMS AND IMPROVEMENT OF THE MECHANISM OF CRIMINAL LIABILITY FOR NON-FULFILLMENT BY PARENTS OR OTHER LEGAL REPRESENTATIVES OF THEIR DUTIES TO MINORS.....	90
<i>Ainur Jusipbekova</i> EXAMINATION OF EVIDENCE BY NON-AUTHORIZED PARTICIPANTS OF PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS.....	98
<i>Nurlan Minzhanov, Gaukhar Minzhanova, Artur Stepkin</i> INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR TRAINING FUTURE LAWYERS FROM THE POINT OF VIEW OF PHILOSOPHICAL METHODOLOGY.....	109
<i>Bekbolat Koshchegulov</i> OBJECT OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR BY ART. 198 OF THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN «VIOLATION OF COPYRIGHT AND (OR) RELATED RIGHTS».....	115
<i>Kristina Opolonina</i> MODELING AS ONE OF THE EFFECTIVE METHODS IN TEACHING THE DISCIPLINE «CRIMINALISTICS».....	125
<i>Nurlybek Sarybaev</i> ANALYSIS OF THE PRACTICE OF APPLICATION BY INTERNAL AFFAIRS BODIES OF MEASURES TO BRING TO ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR TRAFFIC OFFENSES.....	131
INSTRUCTIONS TO AUTHORS	140

ЭКОНОМИКА

ECONOMY

Баян АЛИМОВА, жаратылыстану ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, alimovabayan20@gmail.com, +77212441578

Шынар ОРАЗҒАЛИЕВА, жаратылыстану ғылымдарының магистрі, оқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, shynar1210@mail.ru, +77212441578

Дана ҚАПЖАППАРОВА, талдау қызметінің басшысы, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, 100027, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Нұрсұлтан Назарбаев даңғылы, 56, danauk@mail.ru, +77003632914

БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯСЫ

Аннотация. Бұл мақала өскелең ұрпақтың сау дамуын, денсаулығын сақтауды және нығайтуды қамтамасыз етумен байланысты маңызды проблемаларды олардың өсуінің ағымдағы кезеңі аясында мұқият қарастырады. Заманауи білім беру ортасын талдауға және озық компьютерлік технологияларды қолдану контекстінде оқушылар мен студенттердің денсаулығын сақтаудың тиімді жолдарына ерекше назар аударылады. Сондай-ақ, білім беру жүйесінің денсаулық сақтау технологияларын пайдалануға және біріктіруге бағдарлануына назар аударылады, бұл жастар арасында денсаулықты сақтау мен нығайтудың тұрақты дағдыларын қалыптастырудың кілті болып табылады.

Түйінді сөздер: білім беру ортасы, денсаулық сақтау технологиялары, нұсқаулық-бағдарламалау әдістері, әмбебап компьютерлендіру, гипокинезия, генетикалық потенциалдар.

Баян АЛИМОВА, магистр естественных наук, старший преподаватель, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9, alimovabayan20@gmail.com, +77212441578

Шынар ОРАЗҒАЛИЕВА, магистр естественных наук, преподаватель, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г.Караганда, ул. Академическая, 9, shynar1210@mail.ru, +77212441578

Дана КАПЖАППАРОВА, руководитель аналитической службы, Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, 100027, Республика Казахстан, г. Караганда, пр. Нурсултана Назарбаева, 56, danauk@mail.ru, +77003632914

ЭКОЛОГИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация. Данная статья тщательно рассматривает важные проблемы, связанные с обеспечением здорового развития, сохранения и укрепления здоровья подрастающего поколения в рамках текущего этапа их взросления. Особое внимание уделяется анализу современной образовательной среды и эффективным путям здоровьесбережения учащихся и студентов в контексте применения передовых компьютерных технологий. Также акцентируется внимание на ориентированности образовательной системы на использование и интеграцию здоровьесберегающих технологий, что является ключевым для формирования устойчивых навыков поддержания и укрепления здоровья среди молодежи.

Ключевые слова: образовательная среда, здоровьесберегающие технологии, инструктивно-программирующие методики, всеобщая компьютеризация, гипокинезия, генетические потенциалы.

Bayan ALIMOVA, Master of Natural Sciences, Senior Lecturer, Kazpotrebsoyuz Karaganda University, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, st. Academic, 9, alimovabayan20@gmail.com, +77212441578

Shynar ORAZGALIYEVA, Master of Natural Sciences, Teacher, Kazpotrebsoyuz Karaganda University, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, st. Academic, 9, shynar1210@mail.ru, +77212441578

Dana KAPZHAPPAROVA, Head of the Analytical Service, Abylkas Saginov Karaganda Technical University, 56 Nursultan Nazarbayev Ave., Karaganda, 100027, Republic of Kazakhstan, danauk@mail.ru, +77003632914

ECOLOGY OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Annotation. This article scrutinizes important problems related to ensuring healthy development, preservation and promotion of health of the younger generation within the current stage of their growing up. Special attention is paid to the analysis of the modern educational environment and effective ways of health saving of pupils and students in the context of the application of advanced computer technologies. It also emphasizes the orientation of the educational system towards the use and integration of health-saving technologies, which is key to the formation of sustainable skills to maintain and promote health among young people

Keywords: educational environment, health-saving technologies, instructional programming techniques, universal computerization, hypokinesia, genetic potentials.

Кіріспе. Еліміздің ересек тұрғындарының денсаулығының іргетасы балалық шақта қаланады, сондықтан маңызды мемлекеттік міндеттердің бірі-өскелең ұрпақтың денсаулығын сақтау және нығайту, салауатты дамуды қамтамасыз ету. Бүгінгі таңда бұл проблемаға созылмалы аурулардың үдемелі өсуіне, жүйке-психикалық аурулардың көбеюіне, әлеуметтік бейімделмеген балалар мен мүгедектердің санына байланысты ерекше мән беріледі.

Сонымен қатар, балалардың аурушаңдығы тұқым қуалайтын факторларға, өсу мен даму заңдарына да, олар орналасқан ортаға да байланысты екені белгілі. Сонымен қатар, Н. Scherapuk [1] мәліметтері бойынша, адамның онтогенезіндегі травматикалық факторлардың әсері бірдей емес. Сонымен, тұқым қуалаушылық шамамен 30%, пренатальды даму факторлары шамамен 25%, қоршаған ортамен өзара әрекеттесу 40% құрайды [1].

Осылайша, физикалық және психикалық денсаулықтың жай-күйі мен динамикасын анықтайтын баланың өмірі болатын орта. Ол зиянды көзқарастар мен әдеттерді қалыптастырады және адамды ауруға шалдықтырады немесе салауатты өмір салтын қалыптастырады. Ауруға тұқым қуалайтын бейімділік өзін көрсете ме, жоқ па, көбінесе әлеуметтік жағдайларға байланысты. Генетикалық потенциалдар-физикалық және психоэмоционалды потенциалдар баланы отбасында және одан әрі ұйымдасқан балалар мекемелерінде, ең алдымен мектепте тәрбиелеу процесінде дамиды [2].

Нәтижесінде орта және жоғары білім беру жүйесі «денсаулықты нашарлататын» сипаттамаға ие. Балалар денсаулығының нашарлауына мектеп өмірінің бірнеше негізгі шарты және факторлары бар. Біріншісі - бұл әдістеменің нұсқаулы-бағдарламалануы. Барлық оқу барысы баланың ағзасын үнемі қозғалмай отырып білім алуға бағытталған. Мұндай шектеудегі бала 10-15 минуттан соң стенокардия, көздің көруін нашарлауы және сколиозға алып келетін психикалық жүктемеге ұшырайды. Ағзаның жалпы тонусы да өзгерістерге ұшырайды. Екінші фактор - ол мектеп ортасының балаға ұзақ мерзімді ықпал ету: жабық орын, бөлменің шектеулі болуы, жасанды біртекті элементтермен қоршалуы. Сонымен қатар, балалардың эмоционалды сферасы, иммунитеті басылады. Үшінші фактор - сөздік-ақпараттық: жүйке жүйесінің, есту және

көру мүшелерін ұзақ уақыт бойы (45 минут) бір нәрсеге ғана назар аударып отыруды талап ететін оқу процесінің вербалды принципі [3]. Оқу үрдісі қазіргі заманауи оқушылардың даму ерекшеліктері мен денсаулықтарына сай бейімделмеген. Бейімделудің жоқтығы И.Г.Кретов және бірлескен авторлардың зерттеулерінде атап өтіледі, олар I топтағы денсаулығы бар балалар санының төмендеуіне және III топқа жататын балалар мен жасөспірімдер санының өсуіне тұрақты тенденцияны атап өтеді. Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, балалар мен жасөспірімдердің денсаулығы әсіресе жаңа үлгідегі мекемелерде (гимназиялар, лицейлер, авторлық мектептер) нашарлайды.

Материалдар мен тәсілдер. Осы ғылыми мақаланы дайындау кезінде ғылыми зерттеудің келесі әдістері қолданылды: эмпирикалық әдіс және талдаудың әртүрлі әдістері (статистикалық, салыстырмалы, тұжырымдамалық). Бұл әдістер білім беру ортасы контекстінде оқушылардың денсаулығын зерттеуге жан-жақты жақындауға және осы ортаны жақсарту бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар беруге мүмкіндік берді.

Талқылау/Нәтижелер.

Көптеген зерттеушілердің пікірінше, денсаулықты бұзатын факторларға тағы да жатады: білім мазмұны мен оқу жоспарларының шексіз өзгеруі, оқу бағдарламаларының күрделенуінің артуы және медицина ғылымының пікірін есепке алмай енгізілетін және кейіннен дәрігерлер тарапынан бағаланбайтын басқа да «инновациялар». Электр лампасының жарықтандыруын флуоресцентті жарықпен ауыстыру баланың ішкі биоритмдерін тұншықтырып, миының қалыпты ырғақтарына әсер етеді, ал мектеп оқушыларының биік жиһазбен жеткіліксіз қамтамасыз етілуі ерте көру қабілетінің жоғалуына және дене қалпын нашарлатады. Жалпы компьютерлендіру, интерактивті тақталарды, информатика пәнін, теледидар сабақтарын және басқа да ақпараттық технологияларды енгізу дисплейлер мен компьютерлерден сәулеленуді де қосты. Балаларды оқыту мен тәрбиелеуде компьютерлерді пайдалану олардың оқу және демалыс қызметінің әдеттегі формаларын түбегейлі өзгертеді. Компьютермен жұмыс істегенде тек қана психоэмоционалды күйзеліс қана емес, сонымен қатар мектеп оқушыларына ұсынылатын ақпарат көлемінің айтарлықтай ұлғаюы аясында статикалық жүктемелердің үлесі артады, ал гипокинезия одан да айқынырақ

болады [4]. ЖОО-да жоғары математиканы оқытуда ақпараттық технологияларды пайдалану оқу материалын меңгерудің мазмұнын байытуға және формалары мен әдістерін әртараптандыруға мүмкіндік береді; оқушылардың сабақтағы оқу-шығармашылық іс-әрекетінің ынтасын арттыру; әрбір студенттің жеке позициясын белсендіру; студенттерге алдағы сабаққа өз бетінше дайындалуға және оларды кейіннен практикалық жұмыста пайдалану үшін принципті жаңа білім алуға мүмкіндік береді және т.б., сонымен бірге студенттердің денсаулық ресурстарын айтарлықтай нашарлатады [5].

Балалардың денсаулығы – медицинаның, білім беру жүйесінің, ата-аналардың, қоғамдық ұйымдардың ортақ мәселесі. Оқушылардың денсаулығын сақтаудың ресурстары әрбір құрамдас бөлікте бар: отбасында, емдеу-алдын алу ұйымдарының желісінде, оқу орындарында және мемлекеттік органдарда. Қазақстанда соңғы жылдары әлемдік тәжірибені ескере отырып, бірқатар шешуші қадамдар жасаған Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі бұл мәселеге үлкен көңіл бөлуде. 1990 жылы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы білім беру ұйымдарында балалардың денсаулығына байланысты проблемалардың таралуына алаңдаушылық білдіріп, ДДҰ мен Еуропалық экономикалық қоғамдастықтың (ЕЭК) Страсбург конференциясының бірлескен шешімімен денсаулықты сақтау моделін кеңінен енгізуді «Денсаулық мектептерін» құруды ұсынды. Модель жас ұрпақтың дене тәрбиесі мен денсаулығын қорғау бойынша кеңейтілген іс-шараларды жүзеге асыруды көздейді, бұл ретте «мектеп персоналының денсаулық сақтау қызметі» міндетті түрде қамтылады [6].

Барлық психологиялық-педагогикалық технологиялар, денсаулық мәдениетін, оны сақтауға және нығайтуға ықпал ететін жеке қасиеттерді тәрбиелеуге, денсаулық құндылығы туралы түсінікті қалыптастыруға және салауатты өмір салтын ұстануға мотивациялауға бағытталған тәсілдер болуы мүмкін. білім берудегі денсаулық сақтау технологиялары ретінде анықталады. Денсаулықты сақтайтын білім беру технологияларының мақсаты – оқушының мектепте оқу кезеңінде денсаулығын сақтау мүмкіндігін беру, оның бойында салауатты өмір салтын ұстануға қажетті білім, білік, дағдыларды қалыптастыру, сонымен қатар оны пайдалана білуге үйрету.

Қорытынды. Денсаулық сақтау білім беру процесі мектепте Балалық шаққа қолайлы білім беру ортасы құрылған жағдайда ғана таныс шындыққа айналуы мүмкін. Осы мақсатта ДСҰ

пікірі бойынша «мектеп экологиясы» ұғымын практикаға кеңінен енгізу қажет [7].

Ең алдымен, «мектеп экологиясы» ұғымына санитарлық-гигиеналық нормалар, жалпы қабылданған санитарлық ережелерге сәйкестік кіреді: температура, жарық, су және гигиеналық режимдер, жиһаз бен жабдықтың параметрлері, Шу фоны - оқушылардың денсаулығы байланысты. ҚР БҒМ көп секциялы оқулықтарды енгізу, дәстүрлі оқулықтарды электронды форматқа көшіру бойынша жұмыс жүргізді. Қазірдің өзінде әрбір оқушы, ата-ана және педагог ҚР БҒМ сайтында электрондық білім беру ресурстарына еркін қол жеткізе алады. Оқулықтар жиынтығының орнына бір планшетті пайдалануға болады деген ұсыныс айтылды. Алайда, ҚР БҒМ деректері бойынша планшеттерді енгізу қазақстандық оқушылардың денсаулығына қаншалықты әсер ететінін түсіну үшін қосымша зерттеулер қажет. ҚР БҒМ мәселесін шешудің тағы бір нұсқасы сабақтарды біріктіру, мұражайда, көрмеде немесе ҒЗИ-да Тарих, география сабақтарын, полигонға, әскери бөлімге, автомектепке барғанда АӘД сабақтарын өткізу мүмкіндігін қарастырады. БҒМ басшысы қазіргі уақытта үй тапсырмасының көлемі де талқыланып жатқанын хабарлады. Қолданыстағы санпинге сәйкес үй тапсырмасы бір сағатпен шектелуі керек, бірақ студент әдетте белгіленген шектен шығады. ҚР БҒМ ресми деректері бойынша 2017 жылдан бастап білім алушыларға арналған үй тапсырмаларының көлемі әлдеқайда қатаң реттелген.

Тағы бір маңызды міндет-мектептерді медициналық қамтамасыз ету: медициналық персонал штатының сипаттамасы, медициналық кабинеттің параметрлері, оның жабдықталуы, қосымша мамандандырылған кабинеттердің болуы (фитобар, ингалятор, релаксация кабинеті және т.б.).

Мұғалімнің міндеті-жағымды эмоционалды көңіл-күй қалыптастыру, өйткені оқушылар мұғалімнің эмоционалды көңіл-күйін қабылдаудың интуитивті қабілетін дамытады. Шаршаудың алдын алуда оқу еңбегін нақты ұйымдастыру, әсіресе математика сияқты күрделі пәндерде үлкен маңызға ие.

Салауатты өмір салты біздің қоғамдағы адамның қажеттіліктері мен құндылықтарының иерархиясында әлі бірінші орында емес. Бірақ егер біз балаларды ерте жастан бастап денсаулығымызды бағалауға, қорғауға және нығайтуға үйрететін болсақ, егер Біз салауатты өмір салтын жеке үлгі ретінде көрсетсек, онда бұл жағдайда ғана болашақ ұрпақ жеке, интеллектуалды, рухани ғана емес, сонымен

қатар физикалық тұрғыдан да сау және дамыған болады деп үміттенуге болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Бахтин Ю. К. Факторы формирования здоровья человека и их значение // Молодой ученый.- 2012.- №5.- С. 397-400.
2. Вайнер Э. Н. Валеология. – М.Флинта: Наука, 2013.- 448с.
3. Минигалиева М. Р. Изучение психологии и самопознание студентов. Психотерапевтическая модель педагогического общения Л.А.Петровской. // Saarbrücken: LAP, Lambert Academic Publishing.- 2012.-632с.
4. Алимova Б.Ш., Мустафина Л.М., Кошекoва А. К. Некоторые аспекты оптимизации преподавания высшей математики в вузе // Вестник КЭУ. Сер. Педагогика. - 2022. - № 3 (66).- С. 72–74.
5. Турдалиева Б.С., Аимбетова Г.Е., Абдукаюмова У.А. и др. Здоровье детей и подростков Республики Казахстан: проблемы и пути решения. - 2012.- С. 54.
6. Базарбаева С.М., Нусупова А.Ж., Батжанова С.М. Проблемы формирования здорового образа жизни в системе образования // Исследования в области естественных наук.- 2012.- С. 75-77.
7. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе. - М.: АПК и ПРО, 2002. -121 с.

УДК 336 (717)

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2024.72.1.002

Жанар ГУСМАНОВА, экономикалық ғылыми кандидат, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарғанды қ., Академическая к-сі, 9, gusmanova78@mail.ru, +77773215101

Кульмария ЕРМЕКОВА, аға оқытушы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарғанды қ., Академическая к-сі, 9, kulmariya.ermekova.60@mail.ru, +77024434237

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ОТАНДЫҚ БАНКТЕР МЫСАЛЫНДА БАНК РЕСУРСТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДАҒЫ ДЕПОЗИТТІК КӨЗДЕРДІҢ ТҮЙІНДІ РӨЛІ

Аннотация. Бұл ғылыми мақалада коммерциялық банктердің депозиттік операцияларының негізгі теориялық аспектілері егжей-тегжейлі қарастырылады. Жұмыста отандық банктердің деректері негізінде депозиттік операциялардың ағымдағы жай-күйіне терең талдау жүргізіледі. Қазақстанның банк секторының депозиттік базасының жай-күйін мұқият жүргізілген бағалау негізінде мақала авторы олардың дамуының негізгі үрдістерін анықтайды және оларды одан әрі жетілдіру жөнінде егжей-тегжейлі авторлық ұсынымдар береді. Ұсынылған зерттеу қаржы секторының тұрақты дамуы контекстінде депозиттік операциялардың жұмыс істеуін жақсартудың қалыптасқан тетіктері мен мүмкіндіктерін түсінуге ықпал етеді.

Түйінді сөздер: депозит, депозиттік операциялар, депозиттік саясат, талап етілгенге дейінгі салымдар, мерзімді салымдар, жеке тұлғалардың салымдарына кепілдік беру қоры.

Жанар ГУСМАНОВА, кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул Академическая, 9, gusmanova78@mail.ru, +77773215101

Кульмария ЕРМЕКОВА, старший преподаватель, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул Академическая, 9, kulmariya.ermekova.60@mail.ru, +77024434237

References

1. Bahtin YU. K. Faktory formirovaniya zdorov'ya cheloveka i ih znachenie // Molodoj uchenyj.- 2012.- №5.- S. 397-400.
2. Vajner E. N. Valeologiya. – M.Flinta: Nauka, 2013.- 448s.
3. Minigalieva M. R. Izuchenie psihologii i samopoznanie studentov. Psihoterapevticheskaya model' pedagogicheskogo obshcheniya L.A.Petrovskoj. // Saarbrücken: LAP, Lambert Academic Publishing.- 2012.-632s.
4. Alimova B.SH., Mustafina L.M., Koshekova A. K. Nekotorye aspekty optimizacii prepodavaniya vysshej matematiki v vuze // Vestnik KEU. Ser. Pedagogika. - 2022. - № 3 (66).- S. 72–74.
5. Turdalieva B.S., Aimbetova G.E., Abdukayumova U.A. i dr. Zdorov'e detej i podrostkov Respubliki Kazahstan: problemy i puti resheniya. - 2012.- S. 54.
6. Bazarbaeva S.M., Nusupova A.ZH., Batzhanova S.M. Problemy formirovaniya zdorovogo obraza zhizni v sisteme obrazovaniya // Issledovaniya v oblasti estestvennyh nauk.- 2012.- S. 75-77.
7. Smirnov N.K. Zdorov'esberegayushchie obrazovatel'nye tekhnologii v sovremennoj shkole. - М.: APK i PRO, 2002. -121 s.

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ БАНКОВСКИХ РЕСУРСОВ И КЛЮЧЕВАЯ РОЛЬ ДЕПОЗИТНЫХ ИСТОЧНИКОВ В НИХ НА ПРИМЕРЕ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БАНКОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В данной научной статье подробно рассматриваются ключевые теоретические аспекты депозитных операций коммерческих банков. В работе проводится глубокий анализ текущего состояния депозитных операций на основе данных отечественных банков. На основе тщательно проведенной оценки состояния депозитной базы банковского сектора Казахстана, автор статьи выявляет основные тенденции их развития и предоставляет детальные авторские рекомендации по их дальнейшему совершенствованию. Представленное исследование способствует пониманию сложившихся механизмов и возможностей улучшения функционирования депозитных операций в контексте устойчивого развития финансового сектора.

Ключевые слова: депозит, депозитные операции, депозитная политика, вклады до востребования, срочные вклады, фонд гарантирования вкладов физических лиц.

Zhanar GUSMANOVA, Candidate of Economic Sciences, Associate professor. Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, Karaganda. Akademicheskaya str.9, gusmanova78@mail.ru

Kulmariya ERMEKOVA, Senior lecturer, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, Karaganda. Akademicheskaya str.9, kulmariya.ermekova.60@mail.ru, +77024434237

MODERN ASPECTS OF THE FORMATION OF BANKING RESOURCES AND THE KEY ROLE OF DEPOSIT SOURCES IN THEM ON THE EXAMPLE OF DOMESTIC BANKS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation. In this research paper the key theoretical aspects of deposit operations of commercial banks are considered in detail. The paper provides an in-depth analysis of the current state of deposit operations based on the data of domestic banks. Based on a thorough assessment of the state of the deposit base of the banking sector of Kazakhstan, the author of the article identifies the main trends in their development and provides detailed author's recommendations for their further improvement. The presented research contributes to the understanding of the existing mechanisms and opportunities to improve the functioning of deposit operations in the context of sustainable development of the financial sector.

Keywords: deposit, deposit operations, deposit policy, demand deposits, term deposits, deposit guarantee fund of individuals.

Кіріспе.

Осы ғылыми мақаланың мақсаты Қазақстан банктерінің мысалында депозиттік операциялардың ағымдағы жай-күйін зерделеу болып табылады.

Жұмыстың өзектілігі бәсекелестіктің жоғарылауы және экономикалық ортаның өзгеруі жағдайында банктердің ресурстық базасын оңтайландыру қажеттілігімен, сондай-ақ депозиттік операциялардың банк институттарының тұрақтылығы мен кірістілігіне айтарлықтай әсер етуімен байланысты. Зерттеудің жаңалығы теориялық негіздерді ағымдағы жағдайды практикалық талдаумен және қолданыстағы механизмдерді жақсарту бойынша ұсыныстармен біріктіретін депозиттік саясатты талдаудың кешенді тәсілінде жатыр. Бұл мақаланы қаржы ғылымының дамуына және банк ресурстарын басқару тәжірибесіне маңызды үлес қосады.

Материалдар мен тәсілдер.

Осы ғылыми мақаланы дайындау кезінде ғылыми зерттеудің келесі материалдары мен әдістері қолданылды:

- нормативтік-құқықтық актілерді талдау: Қазақстанның коммерциялық банктеріндегі депозиттік операцияларды реттейтін заңнаманы,

оның ішінде банк қызметіне қатысты заңдар мен қаулыларды зерттеу.

- әдебиеттерді зерттеу: банктердің депозиттік саясаты тақырыбындағы кітаптарды, мақалаларды және зерттеу жұмыстарын қоса алғанда, банктік депозиттер бойынша теориялық жұмыстарға шолу.

- статистикалық деректерді талдау: депозиттік операциялардың ағымдағы жай-күйі мен даму үрдістерін талдау үшін отандық банктердің деректерін, статистикалық есептер мен жарияланымдарды пайдалану.

- сараптамалық сұхбаттар: депозиттік қызметтің практикалық аспектілерін терең түсіну үшін банк мамандарынан, экономистерден және талдаушылардан пікірлер мен түсініктемелер жинау.

- ғылыми талдау әдістері: жиналған ақпаратты жүйелеу және тұжырымдар мен ұсыныстарды тұжырымдау үшін аналитика, салыстыру, жіктеу және жалпылау әдістерін қолдану.

Аталған материалдар мен әдістер мақала авторларына Коммерциялық банктердегі депозиттік операцияларға кешенді талдау жүргізуге, негізгі проблемалар мен тенденцияларды анықтауға, сондай-ақ

депозиттік саясатты жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік берді.

Талқылау/Нәтижелер.

Коммерциялық кәсіпкерлік түрлерінің бірі ретінде банк мекемесінің ерекшелігі оның ресурстарының басым көпшілігі өз қаражаты есебінен емес, қарыз қаражаты есебінен қалыптасады.

Банктердің қаражат тартудағы мүмкіндіктері шексіз емес және кез келген мемлекетте орталық банкпен реттеледі.

Коммерциялық банктің кәсіпорындардан, ұйымдардан, мекемелерден, халықтан және басқа да банктерден депозит түрінде ақша қаражаттарын тартуға және оларға сәйкес шоттарды ашуға мүмкіндігі бар.

Банктер тартатын қаражат құрамы жағынан алуан түрлі. Олардың негізгі түрлері – банктердің клиенттермен жұмыс істеу процесінде тартылған қаражаттары (депозиттер), өздерінің қарыздық міндеттемелерін шығару арқылы жинақталған қаражаттар (депозиттік сертификаттар мен жинақ сертификаттары).

Салым (депозит) – бұл олардың иесі банкке белгілі бір шарттармен сақтауға берген қолма-қол және қолма-қол ақшасыз нысандағы, ұлттық немесе шетел валютасындағы қаражат. Депозиттерге ақша қаражаттарын тартуға байланысты операциялар депозиттік операциялар деп аталады. Банктер үшін депозиттер олардың пассивті операцияларының негізгі түрі, демек, активті несиелік операцияларды жүргізудің негізгі ресурсы болып табылады.

Өз қызметі үшін ресурстарды тарту үшін коммерциялық банктердің жарғыда бекітілген коммерциялық банктің мақсаттары мен міндеттеріне, максималды пайда алуға және банк өтімділігін қолдау қажеттілігіне негізделген депозиттік саясат стратегиясын әзірлеу маңызды [1].

Айта кету керек, біздің елімізде депозиттік саясаттың қалыптасуына тиісті көңіл бөлінбеген.

Бұл банктік қызметтерге сұраныстың жоғары инфляция жағдайында ұсыныстан айтарлықтай асып кетуімен және арзан ресурстардың болуымен байланысты болды - осы жағдайлардың барлығы банк операциялары үшін олардың тәуекелінің сипатын өзгерте отырып, жоғары пайда қарқынын қамтамасыз етті.

Пайда маржасының төмендеуі және банкаралық несиелер және туынды валюта нарығындағы операциялар сияқты дәстүрлі кіріс көздерінің жойылуы коммерциялық банктердің депозиттік саясатын олар тартылған қаражат құрылымын оңтайландыру және пайыздық шығындарды азайту тұрғысынан қалыптастыруға мәжбүр етті. олар бірінші мәселе ретінде қарастырылады. Осыған байланысты ресурстық әлеуетті арттыру және жауапкершілікті тиімді басқару арқылы оның тұрақтылығын қамтамасыз ету мәселелері ерекше өткір және өзекті болып отыр [2].

Зерттеудің мақсаты коммерциялық банктің экономикалық тұрақтылығын нығайту жүйесінде оның депозиттік операцияларын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Депозиттік ресурстар Қазақстандағы екінші деңгейлі банктерді қаржыландырудың маңызды көздерінің біріне айналды. Коммерциялық банктер ішкі көздерден ресурстарды көбейтуді жалғастыруда, яғни. халықтың және заңды банктік емес тұлғалардың салымдары.

Өткен жыл Қазақстанның банк жүйесінің сандық көрсеткіштерінің өсуімен ерекшеленді. Сауықтыру шаралары қаржы нарығының басым сегментінде тұрақтылықты сақтауға көмектесті, бірақ олар жаңа мәселелі несиелердің жинақталуына тосқауыл бола алмады, банк жүйесінің несие портфелінің сапасы жақсарған жоқ.

1-кестеде соңғы үш жылдағы коммерциялық банктердегі депозиттердің құрылымы көрсетілген.

1-кесте – 2020-2022 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының коммерциялық банктеріндегі депозиттердің құрылымы

Кезең	Кезең соңындағы салымдар (млн. теңге)									
	Балығы	Валюта түрлері				Тақырып бойынша				
		Ұлттық валюта		Шетел валютасында		Заңды тұлғалар		Жеке		
		Соммасы	%	Соммасы	%	Соммасы	%	Соммасы	%	
2020	21 559,2	13 322,2	61,8	8 237,0	38,2	10 616,5	49,2	10 924,7	50,8	
2021	26 014,8	16 367,4	62,9	9 647,4	37,2	12 580,8	48,4	13 434,2	51,6	
2022	30 021,7	18 430,0	61,4	11 591,7	38,6	14 331,8	47,8	15 689,8	52,3	

Ескерту- Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің деректері негізінде авторлармен құрастырылған [3]

1-кестеден көріп отырғанымыздай, депозиттердің жалпы көлемі үш жыл ішінде 39,3%-ға немесе 8 462,5 млрд.теңгеге өсті. Атап айтқанда, ұлттық валютадағы депозиттер 38,3 пайызға немесе 5 107,8 миллиард теңгеге, ал шетел валютасындағы депозиттер 40,7 пайызға немесе 3 354,7 миллиард теңгеге өсті.

Сондай-ақ, екінші деңгейлі банктердің депозиттік базасында жеке тұлғалардың

депозиттері үлесін арттыру үрдісі жалғасып жатқанын атап өтуге болады. Осылайша, 2022 жылы жеке тұлғалардың депозиттері 2020 жылмен салыстырғанда 43,6%-ға немесе 4 765,1 млрд теңгеге өсті, ал олардың депозиттік портфельдегі үлесі 1,5 пайыздық тармаққа өсті.

2-кестеде 2020-2022 жылдарға арналған Қазақстанның банк секторын тарту шарттары бойынша депозиттердің құрылымы көрсетілген.

2-кесте – 2020-2022 жылдарға арналған тарту шарттары бойынша Қазақстан Республикасының банк секторының депозиттерінің құрылымы., млрд теңге

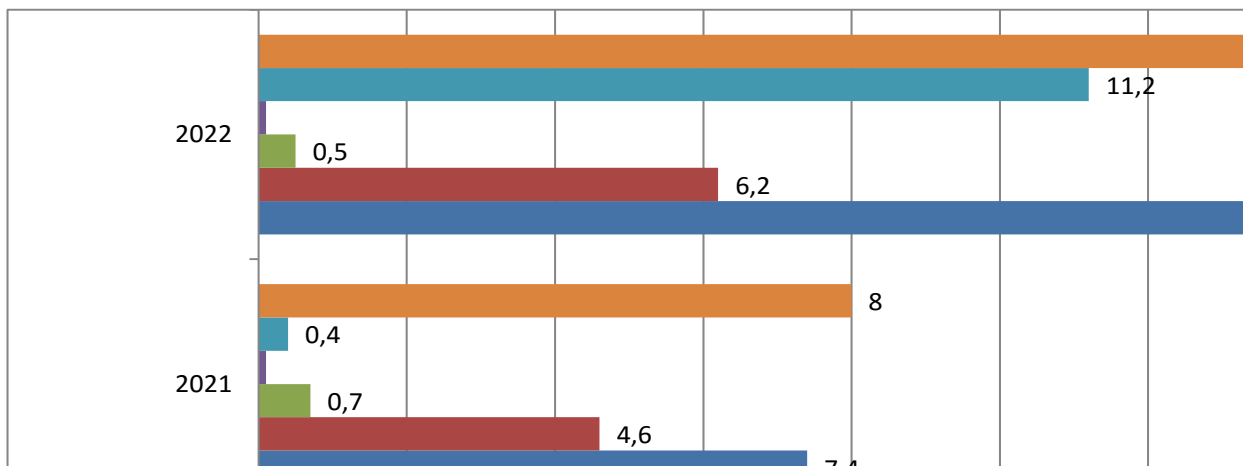
Көрсеткіштің атауы	01.01.2021 ж.		01.01.2022 ж.		01.01.2023 ж.		Өзгерістер %	
	барлығы	оның ішінде шетел валютасында	барлығы	оның ішінде шетел валютасында	барлығы	оның ішінде шетел валютасында	барлығы	оның ішінде шетел валютасында
С.і.: клиенттердің депозиттері:*	21 559,2	8 327,0	26 014,8	9 647,4	30 021,7	11 591,7	39,3	39,2
ағымдағы шоттар	6 545,6	2 662,6	8 148,4	3 275,6	9 153,0	4 455,7	39,8	67,3
талап етілгенге дейінгі	629,3	143,0	1 028,3	167,6	1 523,4	312,9	2,4	2,2
шұғыл	13 260,2	5 105,5	15 382,8	5 887,6	17 960,3	6 548,4	35,4	28,3
шартты	160	109,3	207,0	144,0	238,4	176,9	49,0	61,8

Ескерту- Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің деректері негізінде авторлармен құрастырылған [3]

2 -кестеге сәйкес клиенттердің депозиттерінің өсуі депозиттік шоттардың барлық түрлері бойынша орын алды. Мәселен, теңгенің өсімі көрсетті: талап етілген депозиттер – 2,4 есе немесе 894,1 млрд теңге, шартты депозиттер – 49,0% немесе 78,4 млрд теңге, ағымдағы шоттар – 39,8% немесе 2 607, 4 млрд

теңге, мерзімді депозиттер – 35,4% немесе 4 700,1 млрд теңге өсті. . Сондай-ақ шетел валютасының өсімі байқалды.

1-суретте 2020-2022 жылдарға арналған салымшылар санаты мен депозиттер түрлері бойынша тартылған депозиттер бойынша банктердің сыйақы мөлшерлемесі көрсетілген.

Ескерту - Деректер негізінде авторлар құрастырған [3]

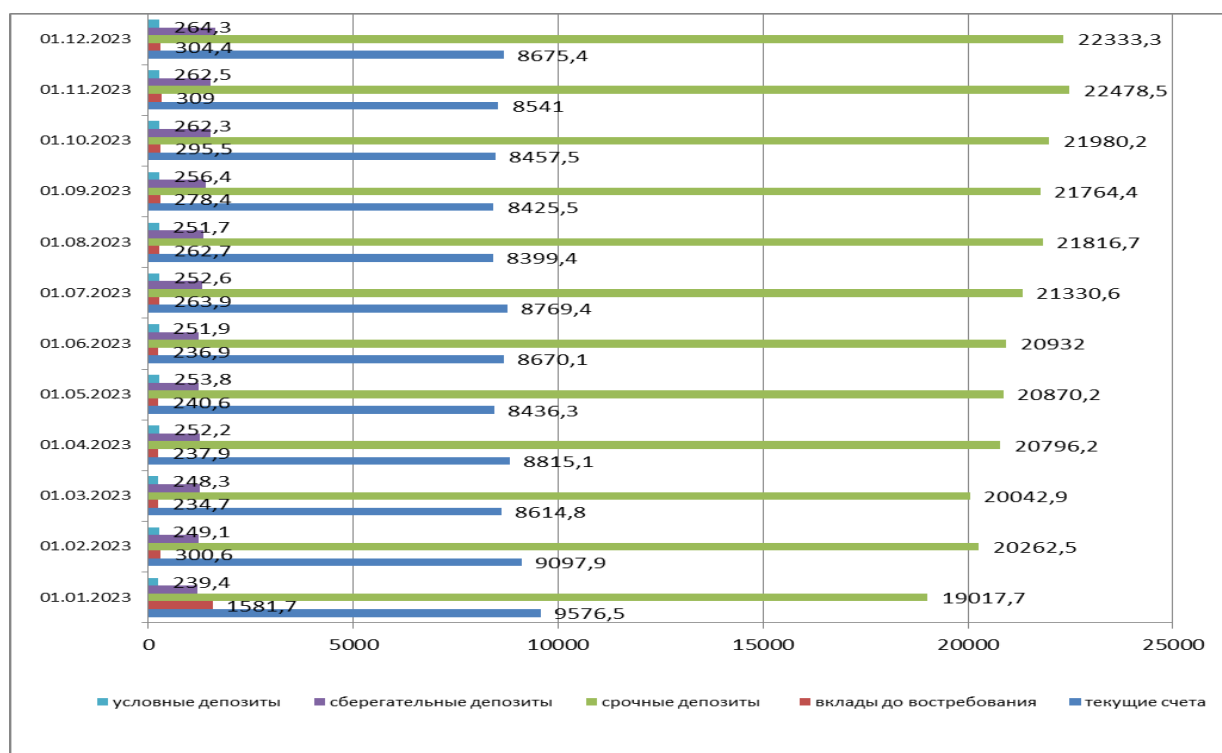
1 -сурет – 2020-2022 жылдарға арналған Қазақстандағы екінші деңгейлі банктердің тартылған депозиттері бойынша сыйақы мөлшерлемелері.

1-суретке сәйкес заңды тұлғалардың ұлттық валютадағы мерзімді депозиттері бойынша орташа сыйақы мөлшерлемелері 0,5 пайыздық тармаққа өскенін көруге болады. Ұлттық валютадағы шартты депозиттер бойынша талап етуге дейінгі депозиттер бойынша орташа сыйақы мөлшерлемелері 3,1 пайыздық тармаққа, 7,1 пайыздық тармаққа өсті.

Заңды тұлғалардың мерзімді депозиттерінің ішінде 2022 жылы ұлттық валютадағы 1 айдан 3 айға дейінгі депозиттер бойынша ең жоғары сыйақы мөлшерлемесі 14,8%-ды, ең төменгісі 5 жылдан жоғары мерзімге салымдар бойынша – 10,1%-ды құрайды. Шетел валютасындағы депозиттер

бойынша орташа сыйақы мөлшерлемесі 3 айдан 1 жылға дейінгі депозиттер бойынша жоғары – 1,5%, ал ең төменгісі 1 айға дейінгі депозиттер бойынша – 0,2%.

2022 жылы жеке тұлғалардың ұлттық валютадағы депозиттері бойынша ең жоғары сыйақы мөлшерлемесі 1 айға дейінгі депозиттер бойынша жоғары – 14,6%, ең төменгісі 5 жылдан астам мерзімге депозиттер бойынша – 2% (2-суретті қараңыз). Шетел валютасындағы депозиттер бойынша орташа сыйақы мөлшерлемелері 3 айдан 1 жылға дейінгі мерзімдегі депозиттер бойынша жоғары – 0,9%, ал ең төменгісі 5 жылдан астам мерзімге – 0,2% талап етуге дейінгі депозиттер үшін.

Ескерту - Деректер негізінде авторлар құрастырған [3]

2-сурет – 2023 жылға арналған екінші деңгейдегі банктердің депозиттерінің құрылымы, млрд.

2-суретке сәйкес, ағымдағы жылы клиенттердің депозиттерінің ең көп өсімі мерзімді депозиттерде болды. Осылайша, өсім көрсетті: мерзімді депозиттер – 17,4% немесе 3 315,6 млрд.теңге, жинақ салымдары – 37,5% немесе 443,6 млрд.теңге, шартты салымдар – 10,4% немесе 24,9 млрд.теңге. Басқа депозиттер бойынша төмендеу байқалды: ағымдағы шоттар – 9,4%-ға немесе 901,1 млрд.теңгеге, талап етуге дейінгі депозиттер 5,2 есеге немесе 1277,3 млрд.теңгеге.

Біз Қазақстандағы және шетелдегі депозиттерге кепілдік беру жүйелеріне салыстырмалы талдау жүргіземіз.

Осылайша, АҚШ-та сақтандыру жүйесі тек банктерді ғана емес, депозиттерді қабылдауға құқығы бар жинақ бірлестіктерін де қамтиды. Қазақстанда, басқа елдердің көпшілігі сияқты, депозиттерге кепілдік беру жүйесінің қатысушылары тек банктер болып табылады.

Депозиттерді сақтандырудың міндетті түрі АҚШ, Канада, Ұлыбритания, Голландия, Жапония және дамушы елдердің көпшілігінде қолданылады. Қатысудың ерікті нысаны – Францияда, Германияда, Италияда және басқа елдерде [4].

Қазіргі уақытта депозиттерге кепілдік беру жүйесі 123 елде, соның ішінде Қазақстанда бар. Жеке меншік Батыс Еуропа елдеріне тән, оларда

депозиттерге кепілдік беру жүйесі жеке коммерциялық құрылымдар белгілейді. Мысалы, Германияда, Францияда, Швейцарияда, Люксембургте сақтандыруды мемлекеттің қатысуынсыз және қаржылық қолдауынсыз банктік бірлестіктердің құрамында құрылған ұйымдар жүзеге асырады. Бұл форма банктік сәтсіздікке байланысты кейбір шығындарды банктердің өздеріне аударады, бірақ егер шығындар бүкіл банк жүйесіне әсер ете алатындай жоғары болса, онда дағдарысты шешу үшін мемлекеттің көмегі күтіледі, бұл жасырын (бейресми) нысанды білдіруі мүмкін немесе мемлекеттік кепілдік.

Сақтандыру ұйымының аралас меншік нысаны Жапония мен Азия аймағындағы бірқатар дамушы елдерге тән, оның жарғылық капиталы мемлекеттік органдар мен коммерциялық құрылымдардың жарналары есебінен қалыптасады.

АҚШ-та, сондай-ақ американдық үлгідегі елдерде, соның ішінде Қазақстанда, Канадада және Ұлыбританияда депозиттерге кепілдік беру қорының меншік нысаны мемлекеттік болып табылады, онда мемлекеттік органдар қорды басқару органдарының бірі болып табылады.

Қазақстанда сақтандыру қорының құрылтайшысы және жалғыз акционері Ұлттық банк болып табылады.

Қазақстандық депозиттерге кепілдік беру қоры Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 1999 жылғы 15 қарашадағы қаулысы негізінде құрылды. Жалғыз акционер Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі болды. Қазіргі уақытта Қордың құрамына исламдық банктерден басқа 19 екінші деңгейлі банк кіреді [5].

Қазақстандық депозиттерге кепілдік беру қоры жеке тұлғалардан, оның ішінде жеке кәсіпкерлерден заңды тұлға құрмай-ақ ұлттық және шетел валютасында орналастырылған ақшаны қайтаруды қамтамасыз етеді:

- талап етуге дейінгі депозиттер,
- шартты салымдар;
- мерзімді салымдар (депозиттер),
- жинақ салымдары,
- ағымдағы шоттардағы және төлем карталарындағы ақшалар.

Ұжымдық кепілдік объектілері болып табылмайды:

- жеке тұлғалардың металл шоттары;
- сейфтік жәшіктерге салынған ақшалар мен құндылықтар;
- депозиттік сертификаттар,
- ислам банктерінде орналастырылған депозиттер.

3-кесте – Қор белгілеген жеке тұлғалардың депозиттері бойынша ең жоғары сыйақы мөлшерлемесі*

	Сыйақы мөлшерлемесі белгіленген депозиттер санаты	Толықтырусыз депозиттер үшін	Толықтырудан түскен депозиттер бойынша (ГЭСВ)	Кепілдіктің максималды сомасы
1	Теңгедегі депозиттер			
1.1	Мерзімсіз депозиттер	16,3%	16,3%	10 млн теңге
1.2	Мерзімді депозиттер			
	3 ай	17,3%	16,8%	10 млн теңге
	6 ай	17,3%	16,8%	10 млн теңге
	12 ай	14,8%	14,5%	10 млн теңге
1.3	24 ай	10,7%	10,5%	10 млн теңге
	Жинақ салымдары			
	3 ай	18,3%	17,8%	20 млн теңге
	6 ай	18,3%	17,8%	20 млн теңге
1.3	12 ай	16,9%	15,7%	20 млн теңге
	24 ай	14,3%	13,5%	20 млн теңге
2	Шетел валютасындағы салымдар			
2.1	Мерзімсіз депозиттер	1,0%	1,0%	5 млн теңге
2.2	Мерзімді депозиттер			
	12 айға дейін	1,0%	1,0%	5 млн теңге
	12 ай немесе одан да көп	1,0%	1,0%	5 млн теңге
2.3	Жинақ салымдары			
	12 айға дейін	1,0%	1,0%	20 млн теңге
	12 ай немесе одан да көп	1,0%	1,0%	20 млн теңге
Ескерту – авторлар Қазақстан Республикасының Қазақстан Республикасының депозиттерге кепілдік беру қорының деректері негізінде құрастырған [5]				

*2023 жылдың наурыз айындағы жағдай бойынша

3-кестеден көріп отырғанымыздай, ең жоғары сыйақы мөлшерлемесінің мөлшері бір жылдан бастап жинақ салымдары үшін ерекше байқалады: мерзіміне қарай банктер жинақ салымдарын 14,3–18,3% мөлшерлеменен толықтырумен қабылдай алады, ал толықтырусыз депозиттер 13. 5–17,8%.

Соңғы өзгерістерге сәйкес, 2023 жылдың 1 наурызынан бастап ең жоғары кепілдік сомасы:

- Ұлттық валютадағы жинақ салымдары бойынша 20 млн.теңге;

- Ұлттық валютадағы карточкалар, шоттар және басқа депозиттер бойынша 10 млн.теңге;

- карточкалар, шоттар және шетел валютасындағы депозиттер бойынша 5 млн. теңге (қатысушы банк лицензиясынан айыру күніне белгіленген айырбастау бағамы бойынша балама).

Қазақстанда салымшыларды қолдау мақсатында 2022 жылғы 12 қыркүйектен бастап жеке тұлғалардың ұлттық валютада орналастырылған депозиттері бойынша өтемақы (сыйлықақы) төлеу қағидалары әзірленді.

Өтемақы 2023 жылғы 1 қаңтарға дейін 10% бонус алуға келісімін растаған және депозиттерге міндетті кепілдік беру жүйесіне қатысушы банктерге өтініш жіберген салымшыларға ғана төленеді (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 27 тамыздағы қаулысы, 2022 ж. N 614).

Сіз 2022 жылдың 24 ақпанына дейін ашылған теңгедегі депозиттер бойынша ғана өтемақы ала аласыз. Жеке тұлғалардың салымдары бойынша өтемақы бюджет қаражаты есебінен есептеледі.

Салымдар бойынша өтемақы төлеу жеке тұлғаларға, резиденттерге және резидент еместерге, оның ішінде жеке кәсіпкерлерге, жеке нотариустарға, жеке сот орындаушыларына, адвокаттарға, кәсіби медиаторларға тиесілі.

Салымшының бір банкте бірнеше депозиті болса, онда жалпы сомасы 20 миллион теңгеге дейін өтемақы төленеді. Ал егер салымшының әртүрлі банктерде депозиттері болса, онда сыйақы әрбір салым үшін және де 20 миллион теңге шегінде есептелетін болады.

Жеке тұлғалардың депозиттерін сақтандырудың Қор үшін, банктер мен клиенттер үшін оң және теріс аспектілерін қарастырайық.

Қор үшін оң жақтары, біріншіден, депозиттік базаға байланысты күнтізбелік жарналар.Қор жарналар (депозиттер) көлемінің ең жоғары пайызын белгілей алады, оған жеткенде жарналар тоқтатылуы мүмкін, бірақ ол жарналар (депозиттер) көлемінің ең жоғары

пайызын белгілей алады, бірақ ол міндетті емес. оның тексеруіне түсетін жарналардың шегі. Шектеу 1 пайыздан төмен болмайтыны сөзсіз. Ең аз шкаламен, яғни депозиттер көлемінің 1%-ын есептесе, Қор жинайтын қаражат көлемі шамамен 1,4 млрд. теңге (1 млрд. доллардың 1%). Екіншіден, бұл ақша мемлекеттік бағалы қағаздарға инвестиция салудан инвестициялық кіріс әкеледі. Төртіншіден, банк сот тәртібімен банкрот деп танылғанға дейін алынған ақшаны (жарналар мен кірістерді) қайтарудың іс жүзінде қажеті жоқ. Бесіншіден, Қордан төлемдер тәуекелі барынша азайтылады. Қорға тек қана тамаша экономикалық көрсеткіштері бар банктер қабылданғандықтан, олардың қызметі барысында олар қосарлы бақылауда болады (Ұлттық банк пен Қордың), ал бұзушылықтар анықталған жағдайда қатаң шаралар қабылданады, оның ішінде қайтарып алу және тоқтата тұру, теріс салдардың алдын алу мақсатында лицензия. Осылайша, әлеуетті банкроттардың Қорға кіруіне тыйым салынады, бірақ Қордан шығу оңай.

Қор үшін келеңсіз жағдай банктің депозиттерге міндетті ұжымдық кепілдік беру жүйесіне қатысушы банктердің тізілімінен шығарылуы және жүйеге қатысушы сертификатының күшін жоюы болып табылады.

Бір жақсысы, олар БАҚ-та жарнамалау арқылы салымшылардың ақшасын қайтаруды қамтамасыз ететін сақтандыру жүйесіне қатысушылар бола отырып, клиенттерді тарта алады.

Банктер үшін жағымсыз тұстары – ақшаның бір бөлігін Қорға бере отырып, олар оны клиентке өңдеуі керек, бұл әлеуетті қарыз алушы үшін пайыздық мөлшерлемені арттырады. Екіншіден, Қорға күнтізбелік және басқа жарналар банк пайдасын арттырмайды. Банк айналымынан 1,4 миллиард теңгені алу ауыртпалықсыз болуы мүмкін емес.

Клиенттер үшін оң нәрсе - олардың ақшасы сақтандырылғанына және бірдеңе болған жағдайда қайтарылатынына сенімділік. Бірақ жағымсыз нәрсе бәрі-бірден қайта оралмайды. Салымдар сақтандыру қорына жарна шегеріліп қайтарылады.

Соңғы өзгерістерге сәйкес, 2023 жылдың 1 наурызынан бастап ең жоғары кепілдік сомасы:

- Ұлттық валютадағы жинақ салымдары бойынша 20 млн.теңге;

- Ұлттық валютадағы карточкалар, шоттар және басқа депозиттер бойынша 10 млн.теңге;

- карточкалар, шоттар және шетел валютасындағы депозиттер бойынша 5 млн. теңге (қатысушы банк лицензиясынан айыру

күніне белгіленген айырбастау бағамы бойынша баламасы) [6].

Қазақстандағы коммерциялық банктердің депозиттік базасының қазіргі даму жағдайына талдау жасай отырып, мынадай қорытынды жасауға болады.

- Ұлттық валюталар/салымдар бойынша 20 млн теңге;

- Ұлттық валюталар карточкалар, шоттар және басқа салымдар бойынша 10 млн теңге;

- карточкалар, шоттар және шетел валютасындағы депозиттер бойынша 5 млн теңге (қатысушы банк лицензиясынан айыру күніне белгіленген айырбастау бағамы бойынша баламасы) [6].

Қазақстандағы коммерциялық банктердің депозиттік базасының қазіргі даму жағдайын талдай отырып, мынадай қорытынды жасауға болады.

Біріншіден, жеке тұлғалардың депозиттерінің көбеюі және заңды тұлғалардың азаюы тенденциясы байқалады.

Негізгі себептері:

- 1.«Самұрық-Қазына» Ұлттық әл-ауқат қорының өз қажеттіліктерін қаржыландыру үшін 337,0 млрд.теңге сомасындағы депозиттерінің бір бөлігін мерзімінен бұрын қайтарып алу;

- 2.Несиелік ресурстардың қымбаттығына байланысты кәсіпорындардың көпшілігі ағымдағы қызметті қаржыландыру үшін өз қаражаттарын пайдаланады,

Екіншіден, шетел валютасындағы депозиттер төмен тіркелген кірістілікпен сипатталады – 1%-дан аспайды, ең төменгі кепілдікпен сипатталады егер депозит жоғары мөлшерлеменен ашылған және жабылған болса, ұлттық валютада шығынды бекіту тәуекеліне ұшырайды немесе төмен қарқынмен.

Үшіншіден, жинақ салымдарын ішінара алуға тыйым салуға және банктен салымдарды мерзімінен бұрын алу үшін айыппұлды енгізуге байланысты өзгерістер болды.

Төртіншіден, геосаяси тәуекелдердің күшеюіне және қаржы нарықтарындағы құбылмалылыққа байланысты теңгелік депозиттерді қорғау бағдарламасы аясында қаржы нарығының тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында 2022 жылғы 12 қыркүйекте Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің депозиттері бойынша өтемақы (сыйақы) төлеу қағидалары бекітілсін. ұлттық валютада орналастырылған жеке тұлғалар енгізілді. Жеке тұлғалардың салымдары бойынша өтемақы бюджет қаражаты есебінен есептеледі.

Бесіншіден, 2022 жылғы 26 шілдеден бастап депозиттердің барлық түрлері бойынша шекті мөлшерлеме 14%-ға дейін ұлғайтылды,

бұл нарықтық мөлшерлемелердің 13,7%-ға дейін өсуіне әкелді.

Жоғарыда айтылғандардан депозиттер коммерциялық банктер үшін маңызды ресурстар көзі болып табылатыны анық. Дегенмен, банктік ресурстарды қалыптастырудың бұл көзінің кейбір кемшіліктері де бар. Әңгіме ең алдымен депозиттер бойынша қаражатты тарту кезінде банктің елеулі материалдық және ақшалай шығындары және белгілі бір аймақтағы қаражаттың шектеулі болуы туралы болып отыр. Соған қарамастан, несие нарығындағы банктер арасындағы бәсекелестік оларды депозиттерді тартуға көмектесетін қызметтерді дамыту бойынша шаралар қабылдауға мәжбүр етеді.

Депозиттердің үлкен саны банктер үшін несиелік капиталды құра алады, кейін ол экономиканың кез келген секторында қолайлы шарттармен орналастырылады.

Қазіргі банктік тәжірибе депозиттердің, депозиттердің және депозиттік шоттардың алуан түрлілігімен сипатталады. Бұл сегменттелген, жоғары бәсекелес нарықтағы банктердің әртүрлі клиенттердің банктік қызметтерге сұранысын барынша толық қанағаттандыруға және олардың жинақтары мен бос ақша қаражаттарын банктік шоттарға тартуға ұмтылуымен байланысты, бұл қазіргі кезеңде инвестициялық белсенділікті белсендіру үшін қажет. және экономиканы қалпына келтіру.

Қазіргі банктік тәжірибе депозиттердің, депозиттердің және депозиттік шоттардың алуан түрлілігімен сипатталады. Бұл сегменттелген, жоғары бәсекелес нарықтағы банктердің әртүрлі клиенттердің банктік қызметтерге сұранысын барынша толық қанағаттандыруға және олардың жинақтары мен бос ақша қаражаттарын банктік шоттарға тартуға ұмтылуымен байланысты, бұл қазіргі кезеңде инвестициялық белсенділікті белсендіру үшін қажет. және экономиканы қалпына келтіру.

Қаржы нарығындағы ағымдағы жағдайды зерделеу кезінде анықталған банктерді депозиттік саясатты күшейтуге мәжбүр еткен себептерді көрсету қажет. Бұл себептерді оппортунистік деп атауға болады, өйткені олар қысқа уақыт ішінде маңызды және жағдай өзгерген жағдайда маңызды емес болуы мүмкін.

Қазіргі уақытта халықтың кейбір жинақтары бар екенін атап өтуге болады, бұл банктің оларды тартуға және өз қызметінде белсенді пайдалануға деген қызығушылығын оятады. Бұл факт банктердің депозиттік саясатының белсенділігінің бірінші жергілікті себебі болып табылады.

Бүгінгі таңда халықтың өз жинақтарын инвестициялаудың ең сенімді және тиімді

жолдарын іздеуі банк мекемелеріне ауып отырғанын атап өткен жөн, бұл банктердің депозиттік саясатын талдау мен өзгертуді қажет ететін екінші себеп болды.

Банктер әлеуетті салымшылар үшін тартымды түрлі бағдарламалар әзірлей бастады. Бұл қаржы нарығында салымшылар үшін банкаралық бәсекелестік элементтерінің пайда болуына әкеледі. Бұл белсенді, агрессивті, депозиттік саясатты жүргізудің үшінші жергілікті себебі.

Депозит нарығындағы банкаралық бәсекелестік банктердің өз депозиттерінің санын да, сапасын да жақсартуға көбірек көңіл бөлуімен байланысты. Банктер депозит нарығында өз қызметтерін үнемі әртараптандыруда, салымшылардың әртүрлі топтарының назарын аударуға тырысады, әртүрлі шарттармен және олар бойынша әртүрлі пайыздық мөлшерлемелермен депозиттердің кең таңдауын ұсынады. Депозиттер бойынша пайыздық мөлшерлеме банктің клиенттерді тартуында маңызды рөл атқарады [7].

Салымшылар үшін икемді және тартымды депозиттік саясатты құру халықтың депозиттік қаражаттарын депозиттерге барынша тартуды қамтамасыз ете алады, бұл депозиттердің қазіргі құрылымынан көрінеді. Жалпы Қазақстан бойынша 2004 жылы халықтың депозиттері жалпы депозиттердің 35,6%-ын құрады. Бұл қазіргі уақытта басқа ресурстар көздерімен салыстырғанда ең жылдам дамып келе жатқан және ең сыйымды болып табылатын депозит нарығында халықтың жинақтары маңызды рөл атқаратынын растайды.

Қазіргі уақытта банктер арасында әлеуетті клиенттер үшін пайыздық тартыс жүріп жатыр. Әрбір банк өзінің мүмкіндіктеріне қарай жоғары пайыздық мөлшерлеме береді.

Халықтан банкке бос ақша қаражаттарын тарту үшін ұсынылатын депозиттер ауқымы айтарлықтай кең және салымшыға түсінікті болуы керек. Қызықты фактор байқалады: бұрын пайыздық мөлшерлемелерді белгілеген кезде банктер көбінесе қайта қаржыландыру мөлшерлемесін басшылыққа алса, қазір банктер пайыздық мөлшерлемелерді есептегенде бірінші кезекте экономикалық орындылыққа басымдық береді. Бұл факт депозиттік және банкаралық нарықтардағы ресурстар құнының айырмашылығымен расталады [8].

Қорытынды.

Осылайша, талдау нәтижесінде біз келесі шараларды ұсындық:

1. Табыс деңгейі әртүрлі халықтың әртүрлі топтарына назар аудара отырып, қолданыстағы депозиттер тізімін кеңейтіңіз.

2. Депозиттік тәуекелдерді азайту үшін банктер жинақ сертификаттарын немесе облигацияларды шығаруды меңгеруі қажет.

3. Инфляциялық шығындардың орнын толтыру мақсатында алдын-ала орналастырылған депозиттер бойынша сыйақы төлеу.

Әдебиеттер тізімі

1. Банковское дело: Учебник для вузов/Под ред. Сейткасимова Г.С. – А.: Каржы-Каражат, 1998.- 576 с.

2. Жарковская Е.Д. Банковское дело. – М.: Омега-Л, 2016.-526 с.

3. Официальный сайт Национального банка Республики Казахстан // www.nationalbank.kz

4. Шолохова Н.В. Подходы к управлению депозитным портфелем коммерческого банка // Вестник УГАТУ, - Уфа, Т.16, №8 (53), 2012. – С.183-189

5. Официальный сайт Казахстанского Фонда гарантирования вкладов физических лиц РК www.kdif.kz

6. Правила выплаты компенсации (премии) по депозитам физических лиц, размещенным в национальной валюте (тенге)) <https://adilet.zan.kz>

7. <https://www.zakon.kz/6026263-cto-neobkhodimo-znat-o-kompensatsii-po-tengovym-vkladam.html> 2.02.2023

8. <https://newtimes.kz/ekonomika/147841-sankcii-v-otnoshenii-dochernih-rossijskih-bankov-nevliyayut-na-kazahstanskie-finregulyator>

References

1. Bankovskoe delo: Uchebnik dlya vuzov/Под ред. Sejtkaasimova G.S. – A.: Karzhy-Karazhat, 1998.- 576 s.

2. Zharkovskaya E.D. Bankovskoe delo. – M.: Omega-L, 2016.-526 s.

3. Oficial'nyj sajt Nacional'nogo banka Respubliki Kazahstan // www.nationalbank.kz

4. Sholohova N.V. Podhody k upravleniyu depozitnym portfelem kommercheskogo banka // Vestnik UGATU, - Ufa, T.16, №8 (53), 2012. – S.183-189

5. Oficial'nyj sajt Kazahstanskogo Fonda garantirovaniya vkladov fizicheskikh lic RK www.kdif.kz

6. Pravila vyplaty kompensacii (premi) po depozitam fizicheskikh lic, razmeshchennym v nacional'noj valyute (tenge)) <https://adilet.zan.kz>

7. <https://www.zakon.kz/6026263-cto-neobkhodimo-znat-o-kompensatsii-po-tengovym-vkladam.html> 2.02.2023

8. <https://newtimes.kz/ekonomika/147841-sankcii-v-otnoshenii-dochernih-rossijskih-bankov-nevliyayut-na-kazahstanskie-finregulyator>

Галина КУПАЛОВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Т. Шевченко атындағы Киев ұлттық университеті, 01001, Украина, Киев, Владимирская көш. 60, prof.galina@gmail.com

Гизат КЕНЕШЕВА, философия докторы (Ph. D.), Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, gizzat@yandex.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӨНЕРКӘСІПТІ ЦИФРЛАНДЫРУДЫ ЕНГІЗУ

Аннотация. Жалпы алғанда, цифрландыру процесіне жаңа технологиялық әзірлемелерді ашатын технологиялық қиындықтар мен мүмкіндіктер туралы, сондай-ақ жұмыспен қамтуға (сандық және сапалық) және еңбек жағдайларына тікелей және жанама әсерлерге қатысты ішкі пікірталастар басым. Соңғы жылдары ойлаудың екі түрі пайда болды. Бір жағынан, фирма тұрғысынан және басқарушылық дискурс негізінде цифрландыру фирмалар үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. «Пайда болатын мүмкіндіктердің» осы сипаттамасына сәйкес фирмалар икемді және ақылды бола алады, қалдықтарды азайтады, бірлескен жұмыс жүйелерін құруды ынталандырады және «өнеркәсіптік экожүйелер» деп аталатын ұйымаралық қатынастарды оңтайландырады.

Түйінді сөздер: цифрландыру, инновация, тұрақты даму, технология, стартаптар

Галина КУПАЛОВА, доктор экономических наук, профессор, Киевский национальный университет им. Т. Шевченко, 01001, Украина, г. Киев, ул. Владимирская, 60, prof.galina@gmail.com

Гизат КЕНЕШЕВА, доктор философии (Ph. D.), Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, gizzat@yandex.ru

ВНЕДРЕНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В более общем смысле, к процессу цифровизации преобладают внутренние дискуссии о технологических вызовах и возможностях, которые открывают новые технологические разработки, а также в значительной степени в отношении прямых и косвенных влияний на занятость (как количественную, так и качественную) и условия труда. За последние годы появилось два типа мышления. С одной стороны, с точки зрения фирмы и на основе управленческого дискурса цифровизация открывает для фирм новые возможности. В соответствии с этим описанием «появляющихся возможностей» фирмы могут стать гибкими и умными, сокращать отходы, поощрять формирование совместных рабочих систем и оптимизировать межорганизационные отношения так называемых «промышленных экосистем».

Ключевые слова: цифровизация, инновации, устойчивое развитие, технологии, стартапы

Galina KUPALOVA, Doctor of Sciences (Economics), Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 01001, Ukraine, Kyiv, Vladimirska str., 60, prof.galina@gmail.com

Gizat KENESHEVA, Ph. D., Kazpotrebsoyuz Karaganda University, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Academic str., 9, gizzat@yandex.ru

INTRODUCTION OF DIGITALIZATION OF INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation. More generally, the digitalization process is dominated by internal discussions about the technological challenges and opportunities that new technological developments open up, as well as to a large extent regarding direct and indirect impacts on employment (both quantitative and qualitative) and working conditions. Two types of thinking have emerged in recent years. On the one hand, from the point of view of the firm and on the basis of managerial discourse, digitalization opens up new opportunities for firms. According to this description of «emerging opportunities», firms can become flexible and smart, reduce waste, encourage the formation of collaborative work systems and optimize the inter-organizational relationships of so-called «industrial ecosystems».

Keywords: mining industry, innovations, sustainable development, technologies, startups.

Кіріспе.

Зерттеудің мақсаты цифрландырудың ағымдағы жағдайын талдау, технологиялық және басқарушылық сын-қатерлерді анықтау, сондай-ақ цифрлық технологиялардың жұмыспен қамтуға және еңбек жағдайларына тікелей және жанама әсерін бағалау болып табылады.

Тақырып өзекті болып көрінеді, өйткені өнеркәсіпті цифрландыру көптеген елдерді,

соның ішінде Қазақстанды дамытудың басым бағыттарының бірі болып табылады. Бұл процесс ұлттық экономиканың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға жаңа мүмкіндіктер ашады, бірақ сонымен бірге оған жұмыс күшін бейімдеу және инфрақұрылымды жаңарту қажеттілігімен байланысты бірқатар маңызды міндеттер қояды.

Жұмыстың жаңалығы тек технологиялық аспектіні ғана емес, сонымен қатар өзгерістердің әлеуметтік-экономикалық мәнмәтінін қамтитын цифрландыруды зерттеуге кешенді көзқараста жатыр. Мақала авторлары цифрлық енгізудің сәтті мысалдарын да, осы процеске байланысты ықтимал тәуекелдер мен мәселелерді де талдайды.

Материалдар мен тәсілдер.

Осы ғылыми мақаланы дайындау үшін ғылыми зерттеудің келесі әдістері қолданылды:

- әдеби шолу: өнеркәсіпті цифрландыруға қатысты ғылыми мақалаларға, есептерге, кітаптарға және басқа да жарияланымдарға кең талдау жүргізілді. Бұл зерттеудің теориялық негізін жинауға және негізгі трендтер мен қиындықтарды анықтауға мүмкіндік берді.

- статистикалық деректерді талдау: Ұлттық статистикалық қызметтер мен халықаралық ұйымдар сияқты ресми көздерден алынған деректерді пайдалану Қазақстандағы цифрландырудың ағымдағы жай-күйі мен серпінін бағалауға мүмкіндік берді. Бұл деректерді талдау дамудың негізгі көрсеткіштерін және жаңа технологияларды енгізудің әсерін анықтауға көмектесті.

- сараптамалық сұхбат: академиялық саланың, өнеркәсіптің және Үкіметтің сарапшыларымен сұхбат жүргізілді. Бұл сұхбаттар цифрландырудың практикалық аспектілері, ұйымдардың алдында тұрған қиындықтар және мүмкін болатын шешімдер туралы терең білім берді.

- салыстырмалы талдау: салыстырмалы әдісті қолдану Қазақстандағы және басқа елдердегі цифрландыру процестеріндегі айырмашылықтар мен ұқсастықтарды бағалауға мүмкіндік берді. Бұл әртүрлі экономикалық және мәдени контексттердегі цифрлық трансформацияның сәттілігіне әсер ететін бірегей факторларды түсінуге ықпал етті.

- кейс-стади: қазақстандық компанияларда цифрлық технологияларды табысты енгізудің нақты мысалдарын зерделеу. Істерді талдау ең жақсы тәжірибелерді, қиындықтарды және технологияны тәжірибеге енгізу нәтижелерін анықтауға көмектесті.

Талқылау/Нәтижелер.

АКТ-ны цифрландыру мен автоматтандыруды енгізу тиімділік пен өнімділікті арттыру, жаңа қызметтер мен кәсіптер құру, сондай-ақ агенттер арасындағы өзара іс-қимылды кеңейту тұрғысынан үлкен жаңа мүмкіндіктер ашады. Алайда, елдің осы әлеуетті артықшылықтарды қаншалықты пайдалана алатындығы бірқатар басқа әлеуметтік, экономикалық және

институционалдық аспектілерге байланысты. Экономикалық өсу мен өнімділіктің артуы цифрландырудың негізгі күтілетін нәтижелері болғанымен, цифрлық теңсіздік және онымен байланысты Алып тастау мен теңсіздік формалары да жиі байқалады [1].

Соңғы 30 жылда Қазақстан мұнай өндіруді 3.5 есеге ұлғайтты, ал өндіру бойынша 2021 жылы әлемде 13-орынға ие (жалпы әлемдік өндірістің 2%). Қазақстанның Жалпы экспорт құрылымында 2021 жылы мұнай барлық тауарлардың 51,5%-., ал газ-3.8% - құрайды. Қазақстанда өндірілетін мұнайдың 80% - дан астамы экспортқа жөнелтіледі, ал Қазақстанның республикалық бюджеті мұнай-газ саласы есебінен 30-50% - ға толықтырылады. Өнімді тасымалдау үшін негізінен мұнай және газ құбырлары қолданылады. Ірі мұнай өндірушілер: «Теңізшевройл» ЖШС, «Норт Каспиан Оперейтинг Компани Б.В.», «Қарашығанақ Петролиум Оперейтинг Б. В.» шетелдік компаниялар болып табылады. Соңғы 10 жылда Қазақстанға шетелдік инвестициялардың жалпы ағынындағы мұнай мен газдың орташа үлесі шамамен 33% - құрады. «ҚазМұнайГаз» ұлттық наұқаны қосылған құн тізбегінің барлық кезеңдерінде толық интеграцияланған Қазақстанның газ саласының көшбасшысы болып табылады. Жалпы, 2018-2019 жылдары «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде цифрлық іс-шаралардың тиімділігі 714,3 млрд теңгені құрады.

Мұнай-газ саласындағы цифрландыру процестерді оңтайландыруға ғана емес, сонымен қатар қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және өндірістік тиімділікті арттыруға бағытталған. Мұнай-газ саласында үлкен дәрежеде сұранысқа ие:

- Заттар интернеті(Заттар интернеті): әртүрлі өндіріс процестерін бақылау және басқару үшін қолданылады және нақты уақыт режимінде әртүрлі сенсорлар мен жабдықтардан мәліметтер жинауға мүмкіндік береді.

- Үлкен деректер (Big Data)- үлкен деректерді талдау арқылы фирмалар тиімділікті арттыруға және шығындарды азайтуға көмектесетін ұтымды қорытындыларды қабылдайды.

- Жасанды ителлект (Artificial Intelligence): мұнай өндіру объектілерін геологиялық барлауда және қашықтан басқаруда қолданылады, бұл шығындардың азаюына және процестің тиімділігінің артуына әкеледі.

- Машиналық оқыту (Machine Learning): кен орнынан келіп түсетін ақпарат ағындарын өңдеу жылдамдығы мен дәлдігін арттыру үшін

пайдаланылады, сондай-ақ пайдалану көрсеткіштерін арттыруға көмектесетін гетерогенді деректерді біріктіруге және талдауға мүмкіндік береді

- Digital Twin (Digital Twin): өндірістік процестерді модельдеу және оңтайландыру үшін қолданылатын және тоқтап қалуды азайтуға, күрделі және операциялық шығындарды азайтуға және компаниялардың негізгі активтерін пайдалану тиімділігін арттыруға көмектесетін физикалық нысандардың виртуалды көшірмесі.

Тау-кен металлургия кешеніндегі цифрландыру

Қазақстан Республикасының тау - кен өнеркәсібі-мемлекеттің неғұрлым бәсекеге қабілетті салаларының бірі. Тау-кен өнеркәсібі бүгінде цифрландыру жолының басында тұр, алайда кейбір кәсіпорындарда цифрлық технологияларды қолдану қазірдің өзінде құнды құрудың барлық кезеңдерінде айтарлықтай әсер алуға мүмкіндік береді. ТМК-ны цифрлық трансформациялау үшін басты стоп-фактор компания ішінде Цифрлық құзыреттердің жетіспеушілігі болып қала береді, атап айтқанда,

барлық ұйым, соның ішінде өндіріс қызметкерлері мен технологтар data-driven тәсілін және self-service талдау құралдарын иеленуі үшін ұйымдық, технологиялық және мәдени трансформацияны жүргізу.

Қазақстандағы ТМК цифрландырудың негізгі трендтері:

- Жасанды интеллект пен өнеркәсіптік заттар интернетін кәсіпорындардың экономикалық тұрақтылығының құралы ретінде пайдалану.

- Технологиялар және жеткізушілерден импортты алмастыру үрдісі.

- Білікті кадрлардың тапшылығы: цифрлық трансформация үшін бір уақытта тау-кен дела мен ақпараттық технологияларды терең түсінетін көптеген мамандар қажет. Қазір мұндай мамандар жоқ, оларды оқыту керек.

- Цифрлық трансформацияны мемлекеттік қолдау: жоғары оқу орындарында ат, өндіру және мамандар даярлауды біріктіру бойынша «тау-кен индустриясы 4.0» ұлттық жобасы іске қосылды.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының негізгі бағыттары (кесте 1).

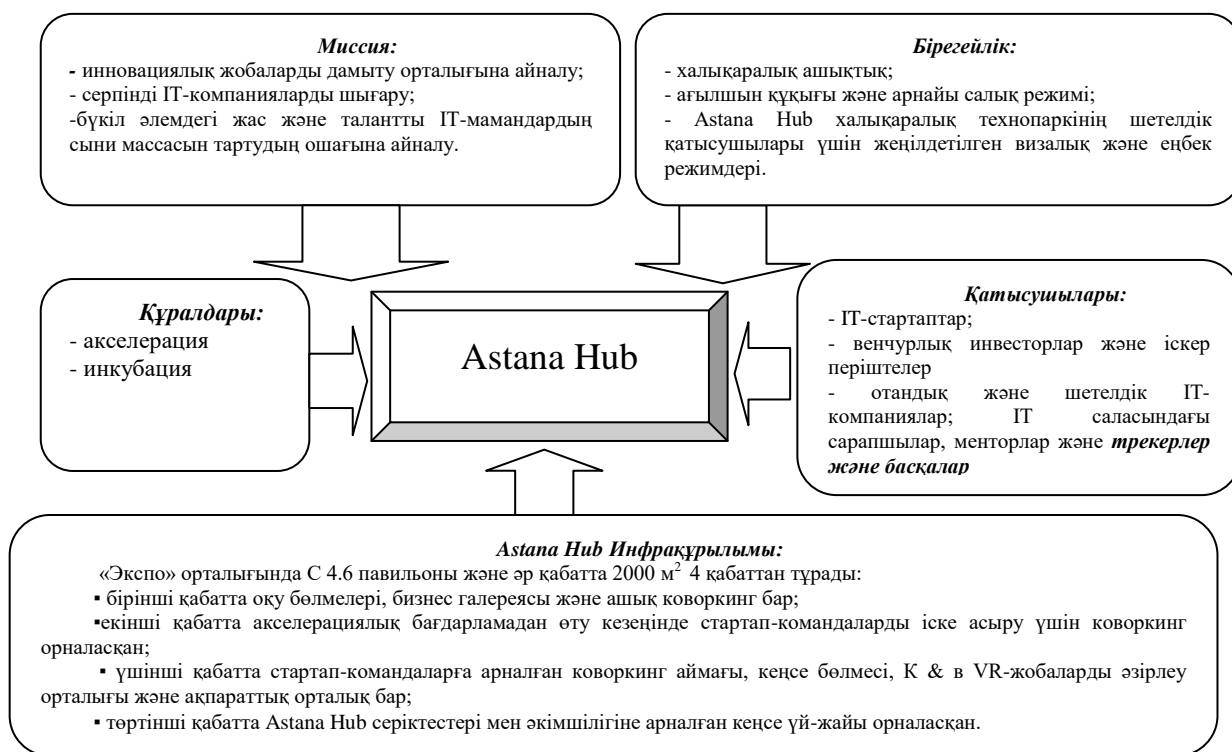

1-сурет. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламаның бағыттары
Бағдарламада тиімділіктің жоғары деңгейлі көрсеткіші көзделеді (1-кесте).

1-кесте - «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы шеңберіндегі тиімділік көрсеткіштері

Бағыт	КПЭ	2017 ж.	2021 ж.
Экономикада цифрлық өзгерістер	Жалпы еңбек өнімділігі	5,9%	-
Проактивті мемлекетке көшу	Бөлшек сауданың үлесі	0,8%	2,3%
Креативті қоғамды дамыту	Халыққа көрсетілген мемлекеттік қызметтердің үлесі	35%	80%
Цифрлық Жібек Жолының орындалуы	Цифрландыру бойынша халықтың сауаттылығы	75,5%	81,5%
	Ақпараттық коммуникациялық технологиялар сферасындағы жұмыс орынның саны	92 мың.	110 мың.
	Интернет қолданушылардың үлесі	77,0%	81,5%
Ескерту- [3] дереккөз бойынша құрастырылған			

«Экспо-2017» негізінде цифрландыру саласындағы басты жоба Astana International Smart Technologies Hub халықаралық технологиялық хаб енгізу болды (сурет.1).

Сурет 1. Astana International Smart Technologies Hub халықаралық технологиялық хабы

Бұл венчурлық инвесторларды, бизнес періштелер, жеке капитал қорларын және стартаптарға инвестиция салуға мүдделі басқа инвесторларды тартудың бастапқы платформасына айналды. [4].

Сондай – ақ, трекерлер мектебі жұмыс істейді, оның мақсаты-технопарк резидент – кәсіпкерлеріне кеңес беру үшін адал және тәжірибелі бизнес-сарапшылар пулын құру. Үміткерлер арасында 1 немесе 2 жоба бекітілген 13 трекер таңдалды. Сарапшылар стартаптерлермен апта сайынғы трек-митингтер өткізеді. 6. Қазақстандық және шетелдік IT-мамандардың алдында Astana Hub мүмкіндіктері

таныстырылды. Құралдардың тұсаукесері технопарктің негізгі бағыттарын және IT-қоғамдастық өкілдерімен ынтымақтастық мүмкіндіктерін белгілеу, сондай-ақ технопарк алаңында Қазақстанның негізгі цифрлық жобаларын көрсету үшін өткізілді. Іс-шара 2018 жылдың 3 шілдесінде 4.6 павильон базасында өтті, онда технопарктің жаңа инфрақұрылымы жабдықталуда. 7. 200-ден астам іс-шара өткізілді, оған 11000-ға жуық қатысушы қатысты.

Халықаралық технопарктің қызметі 2-кестеде көрсетілген.

2-кесте-Astana Hub халықаралық технопаркінің негізгі нәтижелері

Кезең, бағдарлама, өтінімдердің болуы	Үздік стартаптар
2018 жылғы 20 Қаңтар № 1, 151 акселерациялық бағдарлама	<ol style="list-style-type: none"> 1. Портативті мобильді проекциялық компьютер - Jaybox 2. Телефон нөмірі бойынша cashback алу сервисі - Kazcube 3. Автомобильдерге қосалқы бөлшектерді іздеу жөніндегі маркетплейс- KazMotors 4. Көп арналы байланыс орталығы - AILabs байланыс орталығы (AICC) 5. Kompга-контрагенттерді тексеру қызметі 6. WellMed, Unived, k – Track-онлайн медицина, VR технологиясы, уақытты есепке алу жүйесі, қызметкерлердің орналасқан жері және түгендеу саласындағы жобалар 7. Sabina Virtual Assistant-жасанды виртуалды көмекші бизнес үшін интеллект 8.Онлайн билет сатып алу платформасы - Eventum 9. Балалар тауарларын сатуға арналған маркетплейс -BBaby.kz 10. Әлемнің барлық нүктелерінен нақты дрондарды басқаруға арналған Онлайн ойын- Game of Drones 11. Көліктен шықпай-ақ автокөлікке жанармай құю қызметі- Smart Zapravka 12. Әлеуметтік желілердегі кері байланысты бақылау - Media Scanner
2018 жылғы 2 шілде екінші жеделдету бағдарламасы, 80	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ауыз суға жазылу қызметі - Brandless 2. Автомобильге қатысты қызметтер - Asper 3.Салықтарды есепке алу жүйесі - Менің учет.kz

	4. Корпоративтік және платформалық бағдарламалық жасақтама, медицина және IT денсаулық сақтау шешімдері - IMFIS 5. Бот құруға арналған конструктор - Bot Service 6. Тіс дәрігерлерінің жұмысын автоматтандыру - MacDent 7. ТҚС, қосалқ бөлшектер, автокөлік жуу, жол қозғалысы ережелерін іздеу жүйесі
2018 жылдың 1 қарашасында 146 акселерация бағдарламасының үшінші ағыны басталды	27 стартап Astana Hub акселерациясының үшінші бағдарламасын сәтті аяқтады
Ескерту -[4] дереккөз бойынша құрастырылған	

Стартаптарды дамыту жөніндегі бағдарламалардан басқа Технопарк базасында шеберхананың прототиптеу зертханасы және отандық және шетелдік IT-компаниялардың R&D орталықтары жұмыс істейді. Бұл Astana Hub резиденттеріне прототиптер әзірлеуге және ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айналысуға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, Astana Hub базасында корпоративтік инновацияларды дамытуға бағытталған стартаптарды қолдау бойынша жұмыс жүргізілуде. Бұл алаңның негізгі мақсаты-корпоративтік сектордан стартаптар үшін міндеттерді шоғырландыру және бұл жұмысты толыққанды зертхана шеңберінде

жүйелеу. Бұл сайтта стартаптар нақты міндеттерді шеше алады және корпорациялармен ұзақ мерзімді негізде жұмыс істей алады. Astana Hub білім беру бастамаларын да жүзеге асыруда. Технопарк базасында технологиялық бизнес саласындағы білім беру бағдарламаларын іске асыруға арналған академия – платформа жұмыс істейтін болады.

Жалпы, Astana Hub-бұл идеяларды краудсорсингке арналған платформа: мұнда қазақстандық және шетелдік сообщество-қоғамдастық өкілдері үшін networking-іс-шаралар, шеберлік сыныптары және оқыту тренингтері өткізіледі (3-кесте).

3-кесте-Қазақстан Республикасында өнеркәсіпті цифрландыруды енгізу

Атауы	Бағдарлама
«Қазатомөнеркәсіп» ҰАК «АҚ»	Цифрлық шахта
Қорғаныс және аэроғарыш өнеркәсібі	Таб отандық антивирустық шешім, маңызды инфрақұрылымды қорғау, ұлттық кеңістіктік деректер инфрақұрылымы
ERG, «Қазақмыс», «Қазмырыш», АМТ, «Қазминералс», ӨТМК	Нақты уақыттағы автоматтандырылған ақпарат жинау жүйелерін енгізу және ақпараттық ағындарды біріктіру, персонал мен техниканы орналастыру, техниканы автоматтандырылған басқару, сенсорлар мен датчиктер арқылы материалдық ағындарды есепке алу, техникалық бақылау. процестер мен электр желілері, mes ақпараттық жүйелері, ERP және т. б. [9]
«Алайғыр «БК ЖШС»МК Қоңырад»ЖШС	MES жүйесін енгізу (өндірістік процестерді басқару жүйесі)
Arselor Mittal АҚ	Сандық шахта
«Алтын Асыр»АҚ	Басқару жүйесі
«Шұбаркөл Көмір» АҚ	Жоғары автоматтандырылған байыту фабрикасы
«ЖГОК» АҚ	Қазіргі Роботтар
«Maker»ЖШС	Модульдік сандық зауыт
«Еуразианфудс» АҚ	«Зияткерлік кен орны» технологиялары 7 кен орнында енгізілді
Ескерту-автор жасаған	

Цифрландыруға үлкен инвестицияларға қарамастан, «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасын іске асырудың тиімділігін толық бағалау цифрлық экономиканы өлшеу тәсілдерінің жеткіліксіздігіне байланысты қиын. Осыған қарамастан, шолуда көрсетілген бірқатар зерттеулер мен халықаралық рейтингтер бойынша жекелеген бастамалар жақсы әсер етеді және тұтастай алғанда Қазақстан экономикасына оң әсер етеді.

Қазақстанға түрлі бағыттар бойынша өзгерістерді жүйелі түрде енгізуге мүмкіндік берген факторлардың бірі квазимемлекеттік сектордың болуы болды: ірі өнеркәсіптік кәсіпорындардың едәуір үлесінің акционері, сайып келгенде, мемлекет болып табылады, сондықтан цифрлық ұлттық бағдарламаны іске қосуды елемуге болмайды. Цифрландыру ең қарқынды түрде тез қаржылық нәтиже беретін жерде өтеді: банк секторында және бөлшек саудада.

Қорытынды.

Цифрландыруды енгізу нәтижесінде келесі нәтижеге қол жеткіземіз:

- еңбек жағдайларын 10-ға жақсарту%;
- еңбек өнімділігін 7-ге арттыру%;
- өндірістік зиянды шығарындыларды 13% - ға азайту.

Цифрландыруды табысты дамыту үшін цифрландыру перспективаларын ескере отырып Қазақстан өнеркәсібін технологиялық жаңғыртуды әкімшілік және экономикалық ынталандыру тетіктері қажет:

- әкімшілік шараларға мыналар жатады: бұйрықтар, өкімдер, нормативтік құжаттар шығару, лицензиялау жүйесі және т. б.

- экономикалық шараларға: салық жүктемесін әлсірету, ақша-кредит, инвестициялық және монополияға қарсы саясаттың тиімділігі және т. б.

Осылайша, ұлттық саясат цифрландыруға ықпал етіп қана қоймай, оның елге тән көптеген басқа факторлармен бірлескен эволюциясы мен толықтырылуын қамтамасыз етуі керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Президент Республики Казахстан К.-Ж. Токаев. Справедливое государство. Одна нация. Благотворительное общество : послание народу Казахстана [Электронный ресурс]. — Режим доступа : [https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosu darstva](https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosu-darstva) (дата обращения : 01.12.2022).

2. Валерий Бирюков. Инновационное развитие горнодобывающей отрасли Республики Казахстан.// Вестник КЭУ.-2023.- № 1_(68). – с.18-24

3. Дархан Ахметов. Основные направления повышения конкурентоспособности горно-металлургического комплекса Республики Казахстан.//Вестник КЭУ. – 2018. -№1 (48).- С.9-13

4. Галина Филюк, Гизат Кенешева. Қазақстанның өнеркәсібін технологиялық жаңғыртудың басым бағыттары. Вестник №3 (62) 2021. –С.32-38

5. Алимбаев А.А., Филюк Г.М., Кенешева Г.А. Оценка факторов технологического развития промышленности Республики Казахстан .Серия «Экономика». № 2(94)/2019- С.121-129

References

1. Prezident Respubliki Kazahstan K.-ZH. Tokaev. Spravedlivoe gosudarstvo. Odnа naciya. Blagotvoritel'noe obshchestvo : poslanie narodu Kazahstana [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa : [https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosu darstvayu](https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosu-darstvayu) (data obrashcheniya : 01.12.2022).

2. Valerij Biryukov. Innovacionnoe razvitie gornodobyvayushchej otrasli Respubliki Kazahstan.// Vestnik KEU.-2023.- № 1_(68). – s.18-24

3. Darhan Ahmetov. Osnovnye napravlenie povysheniya konkurentosposobnosti gorno-metallurgicheskogo kompleksa Respubliki Kazahstan.//Vestnik KEU. – 2018. -№1 (48).- S.9-13

4. Galina Filyuk, Gizat Kenesheva. Қазақстанның өнеркәсібін технологиялық жаңғыртудың басым бағыттары. Vestnik №3 (62) 2021. –S.32-38

5. Alimbaev A.A., Filyuk G.M., Kenesheva G.A. Ocenka faktorov tekhnologicheskogo razvitiya promyshlennosti Respubliki Kazahstan .Seriya «Ekonomika». № 2(94)/2019- S.121-129.

Хуршед МИРЗОБЕКОВ, кандидат экономических наук, доцент, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими, 734042, Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект академиков Раджабовых 10, thurshed_80@mail.ru, (+992) 907-97-09-33

Наргис МУКИМОВА, кандидат экономических наук, доцент, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими, 734042, Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект академиков Раджабовых 10, mnargis@yandex.ru, (+992) 900-25-18-01

О СОСТОЯНИИ И ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВИТИЯ ЛОГИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ И ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦИАЛА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация. Данное исследование представляет собой обзор состояния логистической инфраструктуры и перспектив развития транспортной отрасли в Республике Таджикистан. В статье рассматриваются ключевые термины, такие как «логистическая инфраструктура» и «транзитный потенциал», а также проводится сравнительный анализ эффективности развития логистики в странах Центральной Азии. Особое внимание уделяется анализу подиндексов индекса эффективности логистики (LPI) в контексте Таджикистана.

Ключевые слова: логистическая инфраструктура, транспортная отрасль, транзитный потенциал, индекс LPI, транспортный коридор.

Хуршед МИРЗОБЕКОВ, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, академик М. С. Осими атындағы Тәжік техникалық университеті, 734042, Тәжікстан Республикасы Душанбе қ., академиктер Раджабовтар даңғылы 10, thurshed_80@mail.ru, (+992) 907-97-09-33

Наргис МУКИМОВА, экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, академик М. С. Осими атындағы Тәжік техникалық университеті, 734042, Тәжікстан Республикасы Душанбе қ., академиктер Раджабовтар даңғылы 10, mnargis@yandex.ru, (+992) 900-25-18-01

ТӘЖІКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЛОГИСТИКАЛЫҚ ИНФРАҚҰРЫЛЫМ МЕН ТРАНЗИТТІК ӘЛЕУЕТТІ ДАМУ ТУРАСЫ

Аннотация. Бұл зерттеу Тажікстан Республикасының логистикалық инфрақұрылымы мен жолға саласының даму болашағын талдау және көрсеткіштерін береді. Мақала «логистикалық инфрақұрылым» және «транзиттік потенциал» терминдерін тексереді және Орталық Азия қалаларының логистиканың дамуының әрекеттілігінің салыстырмалы анализін ұжымдастырады. Тажікстан мәтінінің контекстінде Логистикалық Индексінің (LPI) суб-индекстерінің талдарына арнайы көңіл бөледі.

Түйінді сөздер: логистикалық инфрақұрылым, жолға саласы, транзиттік потенциал, LPI индексі, жол тасымалдаулары.

Khurshed MIRZOBEKOV, Candidate of economic science, Associate Professor, the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi, 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Acad. Radjabovs' Avenue, 10, thurshed_80@mail.ru, (+992) 907-97-09-33

Nargis MUKIMOVA, Candidate of economic science, Associate Professor, the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi, 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Acad. Radjabovs' Avenue, 10, mnargis@yandex.ru, (+992) 900-25-18-01

ON THE STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF LOGISTICS INFRASTRUCTURE AND TRANSIT POTENTIAL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Annotation. This study provides an overview of the state of logistics infrastructure and prospects for the development of the transport sector in the Republic of Tajikistan. The article examines key terms such as «logistics infrastructure» and «transit potential», and conducts a comparative analysis of logistics development efficiency in Central Asian countries. Special attention is paid to the analysis of sub-indices of the Logistics Performance Index (LPI) in the context of Tajikistan.

Keywords: logistics infrastructure, transport sector, transit potential, Logistics Performance Index, transport corridor.

Введение.

Цели данного исследования заключаются в оценке текущего состояния и анализе перспектив развития логистической инфраструктуры Таджикистана, а также в выявлении потенциала страны как транзитного узла в регионе Центральной Азии. Особое внимание уделяется анализу подиндексов

индекса эффективности логистики (LPI), что позволяет оценить качество логистических услуг и их влияние на экономическое развитие страны.

Актуальность исследования обусловлена стратегическим географическим положением Таджикистана, пересекающим важные транзитные маршруты между странами Азии и

Европы. При этом страна сталкивается с рядом вызовов, включая необходимость модернизации транспортной инфраструктуры и улучшения логистических услуг для повышения своей конкурентоспособности на международной арене.

Новизна данной работы заключается в комплексном подходе к анализу логистической инфраструктуры и транзитного потенциала, сочетающем теоретическое осмысление и практический анализ с использованием актуальных данных индекса LPI и других значимых индикаторов. Авторы статьи делают акцент на международных сравнениях и привлекают данные из различных источников, что позволяет получить объективную картину и выявить направления для стратегического развития транспортно-логистической отрасли региона.

Республика Таджикистан является крупным коммерческим транзитным узлом. Ее стратегическое местоположение обеспечивает пересечение торговых потоков между Китаем, Центральной Азией, а также странами Южной Азии и Ближнего Востока. Таджикистан, будучи сухопутной страной без выхода к морю и океану, находится в зависимости от трансграничного и транзитного доступа через соседние государства, такие как Китай, Кыргызстан, Узбекистан и Афганистан.

Таджикистан, столкнувшись с серьезными проблемами и жесткой конкуренцией со стороны международных транзитных коридоров соседних государств, должен стремиться к улучшению своей логистической инфраструктуры, чтобы значительно увеличить свои региональные конкурентные позиции в этом направлении.

Материалы и методы.

При подготовке данной научной статьи были использованы следующие материалы и методы научного исследования:

- обзор литературы: проведен анализ научных статей, книг и отчетов по теме логистической инфраструктуры и транзитного потенциала.

- статистический анализ: использование данных из официальных статистических исследований и отчетов международных организаций, таких как Всемирный банк, особенно индекса эффективности логистики (LPI), для сравнения и оценки логистической эффективности Таджикистана по сравнению с другими странами.

- сравнительный анализ: сравнение Таджикистана с другими странами Центральной Азии по ключевым

логистическим показателям, что позволяет выявить отстающие и ведущие аспекты в логистической инфраструктуре региона.

- анализ экспертных оценок: изучение мнений и аналитики от экспертов в области транспорта и логистики, включая интервью и консультации с профессионалами из этой сферы, что добавляет глубины пониманию проблем и возможностей развития транзитного потенциала.

Данные методы позволили авторам глубоко проанализировать ситуацию в Таджикистане, оценить её в контексте региональных и глобальных тенденций, и предложить обоснованные рекомендации по улучшению транспортно-логистической системы страны.

Обсуждение/Результаты.

В эпоху глобализации транспортно-логистический сектор становится фундаментом для формирования внутренних и международных рынков, а также усиливает процессы развития рыночной экономики в странах. На фоне современного развития международных экономических связей, приоритетом транспортно-логистической политики республики становится повышение привлекательности ее транзитного потенциала.

Перед тем как приступить к рассмотрению этого вопроса, необходимо прояснить два основных понятия: «транзитный потенциал» и «логистическая инфраструктура».

П.Г. Швалова в своей научной публикации дает следующее определение понятию логистической инфраструктуры: «логистическая инфраструктура – это интегрированная система социально-экономических объектов, обеспечивающих функционирование разно уровневых логистических систем в целях повышения эффективности функционирования материальных и сопутствующих им потоков» [1].

Необходимо подчеркнуть, что анализ логистической инфраструктуры без учета состояния транспортной отрасли является абсолютно неприемлемым. Поэтому различные исследования авторов могут иметь расхождения относительно того, какие составляющие должны быть включены в состав логистической инфраструктуры региональной логистической системы. Так, В.И. Сергеев [3] в своем исследовании в логистическую инфраструктуру включает следующие подсистемы, что, на наш взгляд, представляется корректным:

1. транспортная сеть, включающая в себя различные виды транспорта, включая дороги для автомобильного движения, железнодорожные пути и станции, водные маршруты с учетом их географической доступности, аэропорты и авиалинии для воздушного сообщения, а также трубопроводные магистрали;

2. транспортный парк в зависимости от их вида и собственника;

3. сети станций технического обслуживания автотранспорта, заправочные станции, парковки, а также сервисные центры;

4. сеть транспортно-логистических узлов, включающая логистические и распределительные центры, терминалы, склады общего пользования и временного хранения, таможенные склады;

5. информационно-аналитические каналы и системы;

6. система стандартизации грузовых единиц и методов их обработки, включая упаковку, маркировку и кодирование грузов;

7. финансовое обеспечение логистических процессов;

8. нормативно-правовое обеспечение, регулирующее логистическую деятельность, ее законность и эффективность;

9. участники логистических процессов, включающих в себя субъектов, операторов, поставщиков услуг и посредников [2; 3].

Под термином «транзитный потенциал» понимается совокупность внешних и внутренних факторов, которые определяют возможности конкретной страны или региона предоставлять разнообразные транспортные, логистические и другие услуги для отслеживания международных грузов и пассажиров на их территории. Такие факторы могут включать в себя состояние и доступность транспортной инфраструктуры, таможенные процедуры, качество обслуживания, а также географическое положение и торговые соглашения.

Изучение научно-исследовательских работ по вопросам повышения транзитного потенциала дает возможность выделить ключевые факторы, оказывающее влияние на его развитие:

- экономико-географические факторы, связанные с географическим положением и

ролью страны в мировых экономических сообществах;

- политико-географические факторы, основанные на рисках и безопасности транспортных коридоров;

- инфраструктурные факторы, включая развитие транспортно-логистических сетей, таможенной инфраструктуры, техническое оснащение пунктов пропуска;

- технико-технологические факторы, такие как внедрение современных транспортных, информационных и логистических технологий управления;

- экономико-правовые факторы, определяемые государственной экономической политикой, а также набором внутренних и ратифицированных правовых норм в области транспорта и международного транзита);

- экологические факторы, включающие в себя меры по охране окружающей среды и соблюдение экологических норм и стандартов в процессе транзита;

- социальные факторы, охватывающие уровень развития человеческого капитала, доступ к образованию и здравоохранению, а также социальную стабильность в регионе.

- финансовые факторы, включающие уровень инвестиций и доступность финансовых ресурсов для развития транспортной и логистической инфраструктуры;

- этнические и культурные факторы, учитывающие особенности взаимодействия и восприятия транзитного потенциала в различных этнических и культурных группах;

- геополитические факторы, включающие влияние политических конфликтов и международных отношений на транзитные маршруты и безопасность перевозок.

Стоит отметить, что в рамках регионального транспортного комплекса Таджикистан активно взаимодействует с другими странами Центральной Азии, внося изменения в направления международных грузоперевозок и увеличивая их потенциал для транзита. Это способствует более эффективному использованию ресурсов транспортных систем региона и преодолению географической изоляции страны.

Для реализации транзитного потенциала в Таджикистане необходим системный подход, который обеспечит согласованность, взаимосвязанность и совместимость всех элементов транспортной и логистической инфраструктуры. Международный опыт

подтверждает, что эффективная национальная система транспорта и логистики основывается на развитии региональных транспортно-логистических центров.

Транспортно-логистическая система Таджикистана в течение многих лет развивается без четкого плана, что приводит к несогласованности и несовместимости ее компонентов. Множество объектов транспортно-логистической инфраструктуры сталкиваются с проблемами высокого уровня износа, недостаточного финансирования и острой необходимости в реструктуризации производственных фондов. Эти препятствия мешают полной реализации транзитного

потенциала страны, обладающей уникальным географическим расположением.

В свете этих обстоятельств следует обратиться к анализу существующего положения на рынке логистических услуг и состоянию логистической инфраструктуры в Таджикистане. Согласно отчету Всемирного банка, в 2023 году Таджикистан занял 97-е место по уровню эффективности развития логистики среди 139 стран мира. Надо отметить, что Таджикистан в последние годы улучшил свои позиции, например, в 2018 году по уровню эффективности развития логистики республика занимала 134-е место среди 160 стран, уступая всем странам Центральной Азии [4].

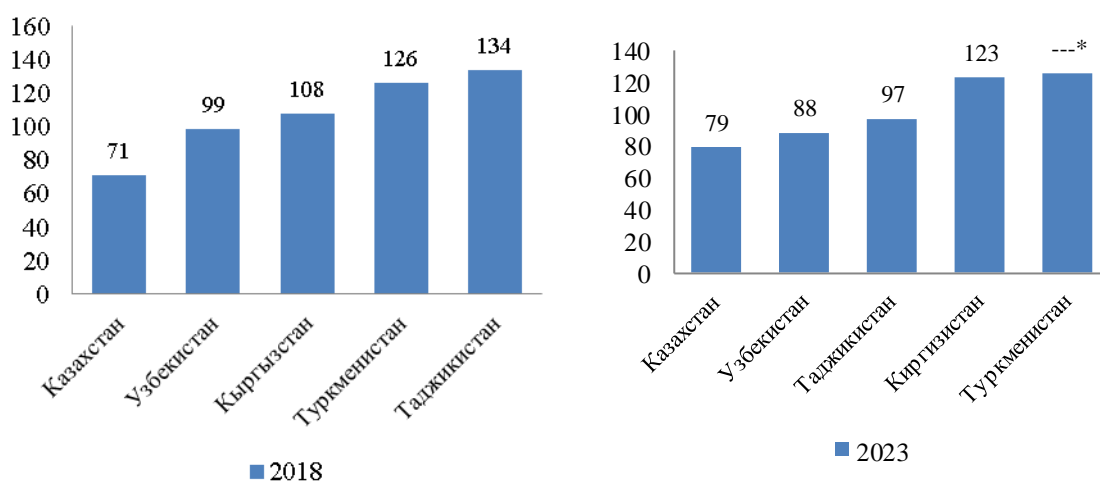

Рисунок 2 – Рейтинг стран Центральной Азии по уровню развития логистики в 2018 и 2023 годах

По оценке Всемирного банка в 2023 году по сравнению с 2018 года Таджикистан улучшил свои позиции по таким основным критериям, как эффективность работы таможенных органов, упрощение организации международных поставок товаров, логистическая инфраструктура и компетентность логистических услуг. Но еще

есть над чем работать в этом направлении. Например, такие критерии как возможность отслеживания грузов, своевременная доставка в пункт назначения в соответствии с запланированными или ожидаемыми сроками доставки для оценки индекса LPI, требуют принятия определенных мер и усилий.

Таблица 1 – Индекс LPI (Logistics Performance Index) Таджикистана в 2018-2023 гг.

Год	Индекс LPI	Субиндексы LPI					
		Эффективность работы таможен	Логистическая инфраструктура	Упрощение международных перевозок	Компетентность логистических услуг	Отслеживание грузов	Своевременность доставки
2018	2,34	1,92	2,17	2,31	2,33	2,33	2,95
2023	2,5	2,2	2,5	2,5	2,8	2	2,9

Недостатки в развитии как логистики, так и транспортной логистики в целом очень затрудняют рациональное функционирование логистических цепочек и наносят большой ущерб экономике страны. Следует отметить, что в развитых странах логистические услуги составляют более 10%-15% от ВВП.

О постепенном улучшении транспортной инфраструктуры в республике

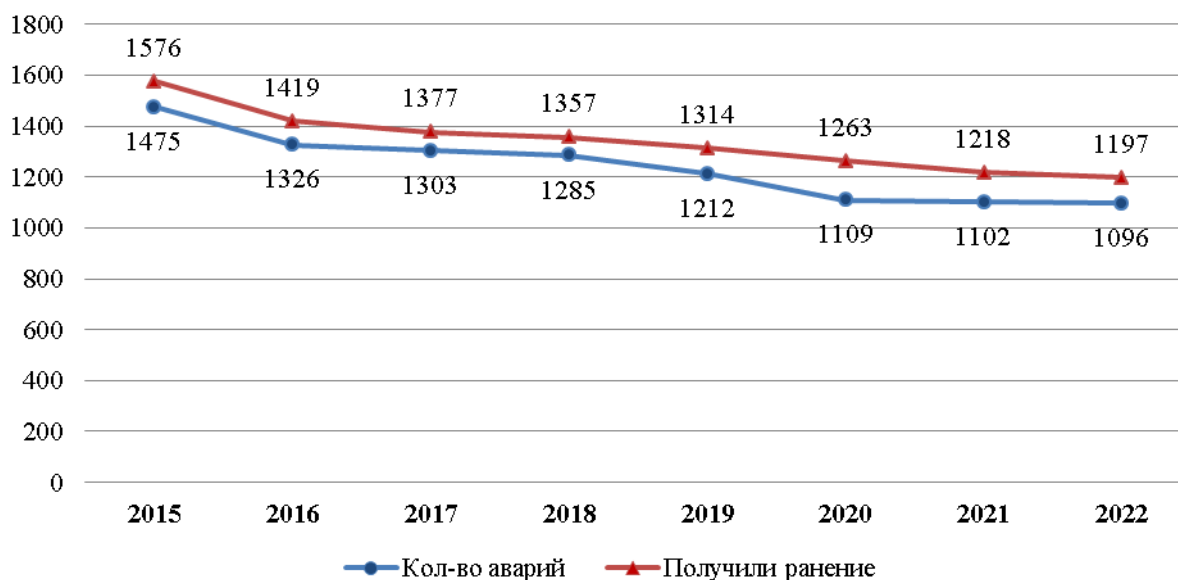

Рисунок 2 – Количество дорожно-транспортных происшествий в Республике Таджикистан в период 2015-2022 гг.

В последние годы правительство Республики Таджикистан активно работает над реформированием транспортной системы, внедряя элементы полноценной транспортно-логистической инфраструктуры. Для стимулирования развития транспортного комплекса страны, включая транспортные и транзитные коридоры, а также для строительства и полной реконструкции дорожной сети, туннелей и мостов, Правительством Республики Таджикистан были привлечены инвестиции. По данным Министерства транспорта, к 2023 году были завершены и реализованы всего 60 инвестиционных проектов на общую сумму 2 миллиардов долларов США. Эти инвестиции позволили построить и ввести в эксплуатацию более 2200 километров автомагистралей международного значения, 237 больших и малых мостов, 219 километров железнодорожных путей, более 31 километра тоннелей и 22 лавинных галереи протяженностью 3,5 километра [6].

В Таджикистане строительство и поддержание объектов транспортной инфраструктуры - дело довольно затратное. Более половины его территории лежит на высоте

свидетельствует статистика аварий автотранспортных средств на дорогах республики за последние годы. По данным официальной статистики, по сравнению с 2015 годом, в 2022 году количество дорожно-транспортных происшествий сократилось на 26% [5].

более 3000 метров над уровнем моря, что представляет сложные инженерные и финансовые задачи. Непрестанная угроза стихийных бедствий в этих высокогорных районах часто вызывает разрушения на транспортных путях и сооружениях, приводя к прерывистости в транспортных связях с другими регионами и принося значительный ущерб инфраструктуре. В настоящее время в Таджикистане определены приоритетные торгово-транзитные маршруты, которые простираются через его территорию от востока на запад и с севера на юг, имея при этом международное значение. Эти маршруты включают в себя коридоры Центрально-Азиатского регионального экономического сотрудничества (ЦАРЭС №2, №3, №5, №6); маршруты Азиатских автомобильных дорог (АН-7, АН-65, АН-66); транспортный коридор «Европа-Кавказ-Азия» (ТРАСЕКА Т-23 и Т-34) [7].

Заключение. В перспективе для развития транспортно-логистической инфраструктуры, включая транспортно-транзитных коридоров, планируется мобилизация средств в размере приблизительно 6,3 миллиарда долларов США

для осуществления новых проектов. Эти инвестиции нацелены на значительные изменения в структуре и маршрутах международных перевозок, улучшение интеграции и стимулирование экономического роста.

Развитие транспортной и логистической инфраструктуры играет ключевую роль в экономическом прогрессе и устойчивом развитии страны. Планируемые инвестиции в эту сферу содействуют не только улучшению транспортных услуг и оптимизации грузоперевозок, но и способствуют повышению конкурентоспособности страны на мировой арене. Одновременно это открывает новые перспективы для развития торговли, туризма и других секторов экономики. Таким образом, дальнейшее развитие транспортной инфраструктуры станет важным фактором для достижения устойчивого экономического роста и повышения качества жизни граждан Республики Таджикистан.

Список литературы

1. Швалов П.Г., Лукиных В.Ф. К вопросу об идентификации логистической инфраструктуры на региональном уровне // Управление и бизнес. Вестник КрасГАУ - №5 - 2012. - С. 9 – 13.
2. Носов А.Л. Региональная логистика. – М.: Альфа-Пресс, - 2007. – 168 с.
3. Сергеев В.И. Корпоративная логистика. 300 ответов на вопросы профессионалов. – М.: ИНФРА-М, - 2005. – 976 с.
4. Официальный сайт Всемирного банка. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.worldbank.org>
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан - 2023 (официальное издание). Изд-во:

Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2023. – 419с.

6. Официальный сайт Министерства транспорта Республики Таджикистан. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.mintrans.tj>

7. Мирзобеков Х.Д. Транспортно-логистическая инфраструктура и транзитный потенциал Таджикистана // Современные научные исследования: теория, методология, практика. Сборник научных статей по материалам IV Международной научно-практической конференции. Уфа, - 2020. - С. 72-76.

References

1. SHvalov P.G., Lukinyh V.F. K voprosu ob identifikacii logisticheskoy infrastruktury na regional'nom urovne // Upravlenie i biznes. Vestnik KrasGAU. - 2012. - №5. - S. 9 – 13.
2. Nosov A.L. Regional'naya logistika. – M.: Al'fa-Press, - 2007. – 168 s.
3. Sergeev V.I. Korporativnaya logistika. 300 otvetov na voprosy professionalov. – M.: INFRA-M, - 2005. – 976 s.
4. Oficial'nyj sajt Vsemirnogo banka. [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://www.worldbank.org>
5. Statisticheskij ezhegodnik Respubliki Tadjhikistan - 2023 (oficial'noe izdanie). Izd-vo: Agentstvo po statistike pri Prezidente Respubliki Tadjhikistan, - 2023. – 419 s.
6. Oficial'nyj sajt Ministerstva transporta Respubliki Tadjhikistan. [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <https://www.mintrans.tj>
7. Mirzobekov H.D. Transportno-logisticheskaya infrastruktura i tranzitnyj potencial Tadjhikistana // Sovremennye nauchnye issledovaniya: teoriya, metodologiya, praktika. Sbornik nauchnyh statej po materialam IV Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii

УДК 333.338 (154)

DOI: 10.52445/VKEU.2024.72.1.005

Муратбай СИХИМБАЕВ, доктор экономических наук, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, smurat@yandex.ru, +77772695749

Гульнара СРАЙЛОВА, кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, gulnar_srailova@mail.ru, +77003114544

Анатолий ФЛЕК, магистрант 1 курса, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, flek_anatoliy@mail.ru, +77022396136

ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ В ЦЕЛЯХ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ

Аннотация. В данной научной статье авторами раскрыты основные определения рынка ипотечного кредитования, рассмотрены условия выдачи ипотечных займов банками второго уровня, а также проблемы определения рыночной стоимости объекта жилой недвижимости потенциально выступающего в качестве

залога для обеспечения ипотечного кредита. Особое внимание уделено выявлению проблем оценивания жилой недвижимости и предложениям по их решению.

Ключевые слова: оценка, рыночная стоимость, сравнительный анализ, ипотека, ипотечное кредитование, залог, ликвидность.

Мұратбай СИХИМБАЕВ, Экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, smurat@yandex.ru, +77772695749

Гульнара СРАИЛОВА, Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, gulnar_srailova@mail.ru, +77003114544

Анатолий ФЛЕК, Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің 1 курс магистранты, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, flek_anatoliy@mail.ru, +77022396136

ИПОТЕКАЛЫҚ КРЕДИТ БЕРУ МАҚСАТЫНДА ТҰРҒЫН ҮЙ ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІКТІ БАҒАЛАУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Аннотация. Бұл мақалада автор ипотекалық кредит беру нарығының негізгі анықтамаларын ашып көрсетті, екінші деңгейдегі банктердің ипотекалық қарыздарды беру шарттарын, сондай-ақ ипотекалық кредитті қамтамасыз ету үшін кепіл ретінде әлеуетті түрде әрекет ететін тұрғын үй жылжымайтын мүлік объектісінің нарықтық құнын айқындау проблемаларын қарады. Тұрғын үй жылжымайтын мүлігін бағалау проблемаларын айқындауға және оларды шешу жөніндегі ұсыныстарға ерекше назар аударылды.

Түйінді сөздер: бағалау, нарықтық құн, салыстырмалы талдау, ипотека, ипотекалық кредит беру, кепіл, өтімділік.

Muratbay SIKHIMBAYEV, Doctor of Economic Sciences, Professor, Karaganda University of Kazpotreboyz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, smurat@yandex.ru, +77772695749

Gulnara SRAILOVA, Candidate of Economic Science, Associative Professor, Karaganda University of Kazpotreboyz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, gulnar_srailova@mail.ru, +77003114544

Anatoliy FLEK, 1st year master's student of Karaganda University of Kazpotreboyz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, flek_anatoliy@mail.ru, +77022396136

RESIDENTIAL PROPERTY VALUATION PROBLEMS FOR MORTGAGE LENDING PURPOSES

Annotation. In this article, the author disclosed the main definitions of the mortgage lending market, considered the conditions for issuing mortgage loans by second-level banks, as well as the problems of determining the market value of a residential property that potentially acts as a collateral for securing a mortgage loan. Particular attention is paid to the definition of problems of assessing residential real estate and proposals for their solution.

Keywords: valuation, market value, comparative analysis, mortgage, mortgage lending, collateral, liquidity.

Ведение.

Цель данной научной статьи заключается в анализе и выявлении основных проблем, связанных с оценкой рыночной стоимости жилой недвижимости, используемой в качестве залога при ипотечном кредитовании, и в разработке предложений по оптимизации данного процесса в контексте современных условий рынка и требований кредитных организаций.

Актуальность работы обусловлена быстро развивающимся рынком ипотечного кредитования в Казахстане, где точная оценка залога имеет решающее значение как для заёмщика, так и для кредитора. Изменения в экономической среде и рыночной конъюнктуре требуют актуализации подходов и методик оценки, что делает данное исследование крайне важным.

Новизна исследования заключается в комплексном подходе к проблеме оценки недвижимости, где учитываются как технические характеристики объектов, так и изменения в законодательной базе и практике банковского кредитования. Авторы предлагают новые методики адаптации оценочной деятельности к текущим условиям рынка, что представляет значительный интерес для специалистов в данной области.

Материалы и методы.

При подготовке данной научной статьи были использованы следующие материалы и методы научного исследования:

- обзор литературы: проведен анализ существующих научных работ, отчетов, законодательных и нормативных актов, касающихся ипотечного кредитования и оценки недвижимости. Данный метод позволил собрать

теоретическую базу для исследования и выявить ключевые проблемы и методики в данной области.

- эмпирический анализ: использовались статистические данные о рынке недвижимости и ипотечного кредитования для оценки текущего состояния рынка и его динамики, что помогло в выявлении практических аспектов проблемы.

- качественные методы: применение качественных методов, таких как интервью с экспертами в области оценки недвижимости и ипотечного кредитования, включая оценщиков, банковских специалистов и регуляторов позволило получить глубокое понимание проблематики.

Указанные методы обеспечили комплексный подход к изучению проблемы, позволяя авторам формулировать обоснованные выводы и предложения для улучшения процессов оценки в контексте ипотечного кредитования.

Обсуждение/Результаты.

В Республике Казахстан одной из наиболее важных социальных проблем, является обеспечение граждан страны жилой недвижимостью. Одним из способов решения данной проблемы является использование системы ипотечного кредитования (способа решения жилищных проблем путём улучшения жилищных условий), формирование системы которого является одним из значимых социально-экономических задач развития современного Казахстана.

Ипотечное кредитование – это процесс предоставления специализированными организациями долгосрочного кредита, обеспеченный залогом недвижимого имущества [1]. За последние 10 лет в Казахстане произошел

значительный рост объемов ипотечного кредитования на первичном и вторичном рынках. Несмотря на высокие процентные ставки, низкую платежеспособность населения и высокую стоимость недвижимости, рынок ипотечного кредитования активно развивается. Особую роль в данном процессе играет активная государственная политика, направленная на поддержку развития национальной ипотечной системы.

Рынок ипотечного кредитования охватывает договорные отношения между банками второго уровня и заемщиками, где первые предоставляют ипотечный кредит, а вторые передают в качестве залога первым приобретенный объект до полного погашения выделенных денежных средств, т.е. предоставленного кредита. В случае несоблюдения условия договора, если заемщик перестает вносить ежемесячные платежи согласно графику, банк имеет все основания, чтобы конфисковать предмет залога (приобретенное в ипотечный кредит недвижимое имущество) и самостоятельно реализовать его для погашения имеющейся задолженности.

Ипотека недвижимого имущества – вид залога, при котором заложенное недвижимое имущество или доля в нем остаются во владении и пользовании залогодателя или третьего лица [2].

В Казахстане на сегодня функционирует 20 банков второго уровня, но ипотечный кредит предлагают только половина ведущих коммерческих банков. У каждого банка существуют свои условия оформления ипотечного займа, которые представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Условия ипотечного кредитования в коммерческих банках Казахстана на 2024 год

Банк	Первоначальный взнос*	Номинальная ставка (ГЭСВ) с подтверждением дохода	Номинальная ставка (ГЭСВ) без подтверждения дохода	Категория недвижимости	Сумма займа / Срок займа
без учёта индивидуальных банковских продуктов в разрезе региона					
Altyn Bank	от 20%	от 14% (19,4%)	от 21% (23,2%)	новостройки / вторичный рынок	до 175 млн / до 20 лет
BCC	от 20% от 70%	от 18% (20,4%) от 14% (15%)	от 20% (22,3%)	на первичном рынке / на вторичном рынке	до 100 млн / до 15 лет
Forte Bank	от 15%	от 20% (22,3%)	-	на первичном рынке / на вторичном рынке**	до 50+ млн / до 20 лет
RBK Bank	от 30%	от 20,5% (23,7%)	-	на первичном рынке / на вторичном рынке**	до 75+ млн / до 15 лет

Freedom Bank	от 20%	от 16% (17,2%)	-	на первичном рынке / на вторичном рынке	до 75+ млн / до 20 лет
Halyk Bank	от 10%	от 17,5% (19,2%)	от 20% (22,8%)	строящееся жилье / на первичном рынке / на вторичном рынке	до 75 млн / до 20 лет
Nur Bank	от 30%	от 19,5% (21,3%)	-	новостройки / вторичный рынок	до 50+ млн / до 20 лет
с учётом индивидуальных банковских продуктов в разрезе региона					
Шинхан Банк Казахстан	40%	от 20% (20,9%)	-	новостройки / вторичный рынок (только г. Алматы)	до 100 млн / до 20 лет
KZI Банк (Казахстан Зираат Интернешнл)	-	от 21% (24,8%)	-	новостройки / вторичный рынок / загородная недвижимость	до 200 млн / до 5 лет
Банк Китая в Казахстане	50%	от 23% (26,5%)	-	новостройки / вторичный рынок /	до 200 млн / до 7 лет
Примечание – Составлено авторами на основании данных предоставленных ипотечными отделами банков * в расчёт не брались данные ипотечному продукту по государственным программам «7-20-25», «9-20-25». ** только под залог недвижимости					

Из таблицы 1. можно увидеть, что на рынке ипотечного кредитования Казахстана достаточно высокая номинальная процентная ставка. Переплата чаще всего превышает цифру в более 110% от стоимости ипотечного займа. Сумма ежемесячного платежа зависит от первоначального взноса, срока кредитования, номинальной процентной ставки (годовой эффективной ставки вознаграждения) по кредиту, а также дохода заёмщика. Во многом параметры кредита определяют финансовые риски, возникающие на разных этапах предоставляемого ипотечного кредитования: риск ликвидности, кредитный риск, риск по процентной ставке и конечно же имущественные риски [3]. В некоторых банках имеются ипотечные продукты с привязкой к зарплатным проектам (Halyk Bank), либо собственные программы для вкладчиков. В Halyk Bank и Банке ЦентрКредит существуют также ипотечные займы под 0% первоначального взноса при осуществлении дополнительного залога.

Также на рынке присутствует государственный специализированный финансовый институт развития АО «Отбасы банк», реализующий на протяжении двадцати лет систему жилищных строительных сбережений. Данная финансовая организация занимает максимальную долю рынка (выше

70%) и лидирует по количеству выданных ипотечных займов. Банк предлагает три вида займов – промежуточный, предварительный и жилищный. Сумма первоначального взноса от 10% (для социальных программ) и до 50% (накопительная депозитная система) с государственным вознаграждением от 2% годовых. Срок кредитования достигает 25 лет (либо 300 месяцев). С 1 марта 2024 года запущена новая ипотечная программа «Отау» под 9% (ГЭСВ от 9.2%) на срок кредитования до 19 лет. Первоначальный взнос 20%. Максимальная сумма займа от 18 до 30 млн тенге. Программа рассчитана включительно по 2027 год. Данная программа будет ориентирована на социально уязвимые слои населения, которые не имели в течении пяти своего собственного жилья.

Стандартная структура оформления ипотечного займа заключается во взаимодействии двух субъектов ипотечного кредитования – заёмщика покупателя и банка кредитора. В данной структуре (рисунок 1) чаще всего принимают участие посредники в лице риелторских компаний (риелторы или ипотечные брокеры), предоставляющих помощь в подборе, оформлении и получении ипотечного займа, которые чаще всего занимаются поиском и продажей жилой недвижимости. Риелторская компания помогает заёмщику выбрать наиболее

подходящую ипотечную программу, кредитора, а также занимается сбором и подготовкой необходимых документов для банка.

Примечание – Составлено авторами.

Рисунок 1 – Схема взаимодействия субъектов ипотечного кредитования

После подачи предварительной заявки заёмщику необходимо провести оценку приобретаемого объекта, а после рассмотрения оценки и получения полного одобрения произвести его переоформление. Важным моментом для банка является вопрос страхования закладываемого недвижимого имущества. Чаще всего банковское страхование действует на годовой период, с возможностью повторного страхования.

Важную роль в системе ипотечного кредитования играет объективная оценка объекта недвижимости, выступающая в качестве банковского залога. Оценка недвижимого имущества, предоставляемая для получения ипотечного займа, является наиболее распространенным и востребованным видом услуги на рынке жилой недвижимости. Для совершения дальнейших действий с недвижимостью и другими объектами оценки мнение оценщика может быть не только желательным, однако и строго обязательным. Принцип оценки ипотечного имущества содержится в том, что необходимо скрупулезно подойти к оценке, т.е. провести развернутый анализ [4].

Независимая оценка – определение стоимости (ценности) жилой недвижимости в текущих рыночных условиях на конкретную дату. Оценка является основным условием заключения ипотечного договора и выдачи кредита, связанного с недвижимостью, т.е. спецификой ипотеки. Основной задачей оценщика является получение необходимых количественных и качественных показателей, отражающих перспективу реализуемости объекта оценки.

В установлении рыночной стоимости объекта приобретаемой жилой недвижимости

заинтересован в первую очередь банк, который выдаёт средства под залог недвижимости, поэтому ему крайне важно определить ценность недвижимости в денежном эквиваленте. В соответствии с Законом Республики Казахстан «Об оценочной деятельности» [5], для получения рыночной стоимости оцениваемого объекта, стороны участники процесса должны соблюдать все условия и принципы профессиональной этики, работать сплоченно, без принуждения и на итоговый результат.

В описании объектов оценки должны содержаться четкие признаки, позволяющие однозначно идентифицировать объект. Для определения рыночной стоимости в основе всех расчетов должны лежать достоверные данные о ситуации на рынке недвижимости. Корректировки, основанные исключительно на экспертном мнении оценщика, должны быть минимизированы. Все приведенные в отчете источники используемой информации должны быть указаны в виде, позволяющем убедиться в их адекватности [6].

Целью заёмщика является получение ипотечного кредита по максимально необходимой для покупки стоимости жилья. Сумма кредита зависит от принятой кредитором цены залога, а от полученной оценочной стоимости - величина рисков кредитования. Объективная оценка предмета залога лежит в основе определения суммы страхования, влияет на установление договорной цены на жилой объект при оформлении нотариальной сделки.

В теории оценочной деятельности существуют различные методы и приёмы, которые используются при оценке жилой недвижимости. Выделяют три основных метода – сравнительный, затратный и доходный. На практике при получении услуги

предоставляемой финансовой организацией по получению кредита, обеспеченного залогом недвижимости, в качестве основного используется сравнительный подход, который позволяет выполнить оценку рыночной стоимости на основе анализа цен недавних продаж или цен предложений по активной продаже, сопоставимых с оцениваемым объектом, - аналогов имевших место на рынке оцениваемого объекта до даты оценки, скорректированных на выявленные различия.

Сравнительный подход основан на принципе замещения. Его основной смысл заключается в том, что человек приобретающий жильё не заплатит продавцу недвижимости сумму, которая превышает стоимость аналогичного объекта на рынке. Перед оценщиком стоит задача определить данную рыночную стоимость, по которой объект оценки может быть отчуждён на открытом рынке в условиях здоровой конкуренции. Итоговой величиной стоимости объекта оценки признаётся величина стоимости объекта, полученная как итог обоснованного оценщиком обобщения

результатов, связанного с расчётом стоимости объекта оценки. При осуществлении оценки жилой недвижимости в целях ипотечного кредитования должны быть учтены условия долгосрочного характера обязательства, связанного с ипотечным кредитом. Основу оценки должен составлять метод сравнительных продаж, при этом обязательна корректировка оценки с учётом прогнозируемого изменения стоимости жилья, связанного с различными факторами (месторасположение, перспективы развития района и др.) [7].

До выезда на объект недвижимости, выступающий целью ипотечного кредитования, либо после выезда (перед составлением отчёта), оценщик проводит предварительную сверку документов на соответствие. Для сверки необходимо иметь актуальную на момент составления отчёта справку Форма-2, либо сведения о собственнике (правообладателе) недвижимости. В таблице 2 представлен перечень необходимых для оценки документов и цель их предоставления.

Таблица 2 – Перечень документов, необходимых к предоставлению в оценочную компанию для формирования отчёта в целях получения ипотечного кредита

Наименование документа	Цель предоставления
<i>Новостройка</i>	
Акт приёмки объекта в эксплуатацию	Выдаётся застройщиком в качестве основного документа подтверждающего прохождение авторского надзора
Технический паспорт объекта недвижимости	Идентификация планировки из технического паспорта с планом из акта приёмки объекта в эксплуатацию
Наименование документа	Цель предоставления
Предоставление сведений о зарегистрированных правах (обременениях) на недвижимое имущество и его технических характеристиках» (Форма – 2)	Производится сверка данных из Справки Формы-2 с предоставленными застройщиком документами на соответствие технических составляющих, наличия обременений права, либо юридических притязаний в отношении объекта недвижимости
Документы, подтверждающие право собственности на объект жилой недвижимости, земельный участок	Определение объекта залога, выявление соответствия принадлежности объекта заказчику (уведомление о государственной регистрации права собственности, сведения о собственнике (правообладателе) при наличии, либо отметка о регистрации недвижимости уполномоченным органом)
Технический паспорт объекта недвижимости	Идентификация несоответствий в части незарегистрированного ранее изменения (перемера, перепланировки, реконструкции, либо строительства, а также года постройки объекта, материала стен и этажности)
Предоставление сведений о зарегистрированных правах (обременениях) на недвижимое имущество и его технических характеристиках» (Форма – 2)	Производится сверка данных из Справки Формы-2 с предоставленными собственником правоустанавливающими документами на соответствие основания возникновения права, технических составляющих, наличия обременений права, либо юридических притязаний в отношении объекта недвижимости
Документ, подтверждающий личность заказчика	Производится проверка данных субъекта права собственности

Если перечисленные в таблице 2 данные совпадают, между оценщиком и заказчиком

заключается договор на оказание услуг и составляется задание на оценку.

На рисунке 2 представлена последовательность действий, проводимых оценщиком для определения стоимости

оцениваемого объекта методом сравнительного анализа.

Примечание – Составлено авторами.

Рисунок 2 – Основные этапы оценки недвижимости с помощью сравнительного метода

Достоверность итоговых результатов оценки во многом определяется качественным проведением анализа рынка недвижимости. Здесь особенно важно определить ликвидность объекта, которая является основной составляющей залогового обеспечения и позволяет судить о том, за какой период времени банк сможет провести реализацию объекта в случае неисполнения заёмщиком своих обязательств и перекрыть долг проблемного заёмщика перед кредитором. Основными факторами, влияющими на ликвидность объектов жилой недвижимости, являются: месторасположение, физико-технические характеристики (физический износ, состояние инженерных сетей, наличие/отсутствие центральных коммуникаций и газификации), величина объекта и другие.

Одной из ключевых проблем при проведении оценки жилой недвижимости в целях ипотечного кредитования является профессиональная подготовка оценщика и соблюдение им всех требований, предъявляемых к отчёту об оценке рыночной стоимости имущества. Квалифицированный оценщик должен обладать навыками сбора и анализа полученной информации, разбираться в экономических взаимосвязях и уметь исследовать, обобщать информацию о ситуации на рынке недвижимости, определять будущее развитие и изменение рынка. Неточность проведения оценки рыночной стоимости

недвижимости, может подвергнуть заёмщика отказу банка в ипотечном займе, либо уменьшению суммы кредита. Поэтому так важна достоверность полученных оценщиком данных.

В практике чаще всего встречаются два типа искажения стоимости недвижимого имущества:

– первый тип связан с занижением стоимости объекта. Занижение проводится с целью снижения налогообложения при процессах отчуждения, приватизации и легализации жилья, либо скрытия финансовых операций с имуществом, которое является активом организации (юридического лица);

– второй тип связан с завышением стоимости объекта. Завышение чаще всего делают для получения ипотечного кредита без наличия у заёмщика первоначального взноса. В этом случае финансовый институт вводит в заблуждение, получая одобрение по ипотечному кредиту, чаще всего без подтверждения дохода. Ещё одним случаем использования завышения оценки является вывод дополнительных наличных средств на ремонтные работы, либо другие цели. В некоторых случаях завышение требуют объекты, стоимость которых является завышенной изначально из-за наличия качественного дорогого дизайнерского ремонта, обустройства недвижимости мебелью и техникой, которая в свою очередь не подлежит дополнительной оценке.

Заключение. Сегодня казахстанские банки имеют доступ к различным источникам с текущими ценами на недвижимость, а андеррайтинговые отделы всегда владеют актуальной информацией о текущих ценах по сделкам с недвижимостью и могут при явном завышении стоимости отказать в выдаче ипотечного кредита на недвижимость, либо сократить сумму ипотечного займа [8].

Оценочная компания и банковский орган должны взаимодействовать, вести совместную работу на общепринятых договорных условиях по каждому обратившемуся клиенту, выявлять совместно несоответствия как юридических, так и в технических составляющих, исключать случаи, когда одну квартиру выдают за другую. И в первом и во-втором случае оценщик рискует не только своей репутацией, но и потерей лицензии на ведение оценочной деятельности. Помимо этого, умышленные изменения результатов оценки недвижимости создают проблемы законодательного характера и в отдельных случаях могут привести к уголовной ответственности.

В последние годы банками были выявлены случаи подлога одного объекта недвижимости другим в части скрытия существенных перепланировок, путём замены части фотографий. Чаще всего это происходило по вине оценщика, который включал данные фото в приложение к отчёту, т.к. не производился выезд, т.е. данные фото были предоставлены либо риелтором, либо продавцом недвижимости. Выявление данных нарушений происходило в момент выхода заёмщика на просрочку. Решение данной проблемы банковские структуры нашли в увеличении требований к оценочному отчёту в части присутствия оценщика на выезде путем включения селфи-фотографий на объекте и возле объекта во время проведения оценки (данную методику практикует Отбасы банк). В банке ЦентрКредит (ВСС) перед выдачей денежных средств проводится видео проверка приобретаемого объекта через приложение Zoom. В практике Халык банка и Нур банка отмечается выезд специалистов залогового отдела. Таким образом, банки страхуют себя от возможных рисков с закладываемым имуществом.

Оценочная система недвижимого имущества в целях ипотечного кредитования на территории Республики Казахстан в общей сложности стабильно функционирует, но нуждается в ряде доработок и совершенствований.

Список литературы

1. Волков, А.А. Ипотечное кредитование: сущность, функции и классификация // Вестник Академии знаний. 2020. - № 3 – 38. - С. 324 – 334.
2. Закон Республики Казахстан от 23 декабря 1995 года № 2723 «Об ипотеке недвижимого имущества» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 31.12.2021 г.)
3. Разумова, И.А. Ипотечное кредитование: учебное пособие / И.А. Разумова. – 2-е изд. – СПб.: Питер, - 2016. – 704 с.
4. Сихимбаев, М., Павлова, О. Совершенствование оценки коммерческой недвижимости для целей кредитования // Вестник КЭУ: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция. 2022. - № 1 – 64. - С. 32 – 41.
5. Закон Республики Казахстан «Об оценочной деятельности в Республике Казахстан» от 10 января 2018 года № 133-VI ЗРК.
6. Рослов, В.Ю. Оценка для целей залога – реалии, особенности, требования // Экономические стратегии: специальный выпуск «Экономические риски», 2008. - № 2. - С. 144 – 152.
7. Кукош, С., Штефьирцэ, Н., Бацалай, И. Основные подходы к оценке недвижимости при ипотечном кредите // Научно-техническая конференция сотрудников, аспирантов и студентов, Кишинев, Республика Молдова: Tehnica-UTM, Том II, - 2017. – С. 525 – 528.
8. Левковская, М.А., Шиховцов, А.А. Актуальные проблемы оценки жилой недвижимости // Электронный сетевой политематический журнал «Научные труды КУБГТУ», № 8, 2020. – С. 858 – 863.

References

1. Volkov, A.A. Ipotecnoe kreditovanie: sushchnost', funkcii i klassifikaciya // Vestnik Akademii znaniij. 2020. № 3 □ 38. S. 324 - 334.
2. Zakon Respubliki Kazahstan ot 23 dekabrya 1995 goda № 2723 Ob ipoteke nedvizhimogo imushchestva (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 31.12.2021 g.)
3. Razumova, I.A. Ipotecnoe kreditovanie: uchebnoe posobie / I.A. Razumova. – 2-e izd. – SPb.: Piter, 2016. – 704 s.
4. Sihimbaev, M., Pavlova, O. Sovershenstvovanie ocenki kommercheskoj nedvizhimosti dlya celej kreditovaniya // Vestnik KEU: Ekonomika, Filosofiya, Pedagogika, YUrisprudenciya. 2022. № 1 □ 64. S. 32 □ 41.
5. Zakon Respubliki Kazahstan «Ob ochenoj deyatel'nosti v Respublike Kazahstan» ot 10 yanvarya 2018 goda № 133-VI ZRK.
6. Roslov, V.YU. Ocenka dlya celej zaloga – realii, osobennosti, trebovaniya // Ekonomicheskie strategii: special'nyj vypusk «Ekonomicheskie riski», 2008. № 2. S. 144 - 152.
7. Kukosh, S., SHtefyrcе, N., Bacalaj, I. Osnovnye podhody k ocenke nedvizhimosti pri ipotecnom kredite // Nauchno-tekhnicheskaya konferenciya sotrudnikov,

УДК 338.33

DOI: 10.52445/BKEU.2024.72.1.006

Marzhan MYNZHASAROVA, Product Marketing Manager of the company SmallTalk2.me, marzhan.mynzhasarova@gmail.com, +716692139947

ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE INTRODUCTION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN ENTERPRISES

Annotation. The article considers the methods of assessing the efficiency of innovative technologies implementation at enterprises, and attempts to identify the factors affecting the successful operation of enterprises. Financial and non-financial indicators such as NPV, IRR, ROI, as well as social and environmental efficiency are analyzed. Based on real cases, problems and factors affecting the success of innovation are identified, and recommendations are offered to improve the methods of innovation evaluation and implementation. Based on the results of the research, recommendations are offered to improve the assessment of the effectiveness of the implementation of innovative technology in enterprises.

Keywords: innovative technologies, industrial enterprises, efficiency assessment, economic efficiency, assessment methods.

МАРЖАН МЫНЖАСАРОВА, өнім маркетингі SMALLTALK2.ME компаниясының менеджері, marzhan.mynzhasarova@gmail.com, +716692139947

КӘСІПОРЫНДАРДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЕНГІЗУ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Аннотация: Мақалада кәсіпорындарда инновациялық технологияларды енгізудің тиімділігін бағалау әдістері қарастырылады, сонымен қатар кәсіпорындардың табысты қызметіне әсер ететін факторларды анықтауға тырысады. NPV, IRR, ROI сияқты қаржылық және қаржылық емес көрсеткіштерге, сондай-ақ Өлеуметтік және экологиялық тиімділікке талдау жасалады. Нақты жағдайларға сүйене отырып, инновациялардың сәттілігіне әсер ететін проблемалар мен факторлар анықталады, инновацияларды бағалау және енгізу әдістерін жақсарту бойынша ұсыныстар ұсынылады. Зерттеу нәтижелері бойынша кәсіпорындарда инновациялық технологияларды енгізу тиімділігін бағалауды жақсарту бойынша ұсыныстар ұсынылады.

Түйінді сөздер: инновациялық технологиялар, өнеркәсіптік кәсіпорындар, тиімділікті бағалау, экономикалық тиімділік, бағалау әдістері.

МАРЖАН МЫНЖАСАРОВА, продакт маркетинг менеджер компании SMALLTALK2.ME, marzhan.mynzhasarova@gmail.com, +716692139947

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация. В статье рассматриваются методы оценки эффективности внедрения инновационных технологий на предприятиях, а также предпринята попытка выявления факторов, влияющих на успешную деятельность предприятий. Осуществляется анализ финансовых и нефинансовых показателей, таких как NPV, IRR, ROI, а также социальная и экологическая эффективность. На основе реальных случаев выявляются проблемы и факторы, влияющие на успешность инноваций, предлагаются рекомендации по улучшению методов оценки и внедрения инноваций. По результатам исследований предлагаются рекомендации по улучшению оценки эффективности внедрения инновационных технологий на предприятиях.

Ключевые слова: инновационные технологий, промышленные предприятия, оценка эффективности, экономическая эффективность, методы оценки.

Introduction. The relevance of this research topic arises from the fact that, in an era of rapid scientific and technological progress and intense global competition, enterprises are compelled to continuously implement innovative technologies. Doing so enables them to remain competitive, boost

productivity, enhance the quality of products and services, and reduce costs. In this context, assessing the effectiveness of innovative technology implementation becomes a crucial aspect of innovation management within enterprises. Without a proper assessment, it is impossible to determine

the success of innovations in achieving their objectives or to improve the processes involved in their implementation and utilization [1,2].

Moreover, enterprises face challenges not only in evaluating financial returns but also in considering non-financial factors such as employee engagement, social impact, and environmental sustainability. These non-financial aspects are becoming increasingly important as businesses are required to align their strategies with broader social and environmental objectives. For example, companies may adopt energy-efficient technologies to reduce their carbon footprint, or implement human-centered technologies that improve working conditions and employee satisfaction—factors that are critical but not always quantifiable through traditional financial metrics.

Furthermore, the role of big data analytics and artificial intelligence in improving the evaluation process is indispensable. These technologies can process vast amounts of data, helping businesses make more informed decisions regarding innovation management. By identifying patterns and predicting potential risks, enterprises can more effectively implement and monitor the success of innovative technologies, ensuring long-term sustainability and growth.

The purpose of the study is to analyze the methods and approaches for assessing the effectiveness of implementing innovative technologies in enterprises, as well as to identify the factors influencing the success of this process. The study includes the following tasks:

1. Studying the theoretical foundations for assessing the effectiveness of innovations;
2. Analyzing practical methods and approaches used by enterprises;
3. Assessing the economic, social, and environmental efficiency of innovations;
4. Identifying problems and risks associated with efficiency assessment;
5. Developing recommendations to improve evaluation methods.

The novelty of the study lies in the following:

Integrated approach to evaluation: It is proposed to consider not only financial indicators (NPV, IRR, ROI), but also non-financial aspects such as social and environmental efficiency. The article highlights the importance of a multi-factor analysis to provide an objective assessment.

Introduction of modern evaluation technologies: The study emphasizes the use of big

data and artificial intelligence to enhance the evaluation process, representing a new approach in the practice of innovative project management.

Practical significance: The study analyzes real cases of innovation implementation in enterprises across various industries, offering a deeper understanding of the processes and challenges faced by businesses when adopting innovations.

Identification of success factors and challenges: The article provides a detailed analysis of both successful and unsuccessful cases of innovation implementation, which helps identify key factors that influence the effectiveness of innovations.

Materials and Research Methods

The following materials and research methods were used in the preparation of this scientific article:

Theoretical materials: Studies and publications in the fields of innovation management, innovation efficiency assessment, and economic and social efficiency (O.V. Titova, M.B. Alekseev, D.V. Arutyunova, etc.) were utilized. Existing methods of efficiency assessment, including financial indicators (NPV, IRR, ROI) and non-financial indicators (social and environmental efficiency), were considered.

Research methods:

• *Quantitative and qualitative methods of analysis:*

Both quantitative and qualitative approaches were applied to analyze the effectiveness of innovation adoption. Quantitative methods involved the use of statistical techniques to assess economic efficiency, while qualitative methods (such as interviews and focus groups) were employed to explore the social and environmental aspects of innovation.

• *Analysis of real cases:*

A key element of the research was the examination of real examples of innovative technology implementation at enterprises. The article analyzes cases such as automation of production processes, robotization, and the use of renewable energy sources.

• *Comparative analysis methods:*

Comparative analysis was employed to evaluate different methods of efficiency assessment, as well as to compare successful and unsuccessful examples of innovation implementation at enterprises.

• *Questionnaire and interview methods:*

Data was collected using questionnaires and interviews with company representatives, providing a more comprehensive understanding of the motivations and experiences of participants involved in the innovation implementation process.

Discussion/Results

The assessment of the effectiveness of innovative technology implementation is currently a highly relevant and significant topic, as the successful adoption of innovations contributes to the sustainable development of enterprises and enhances their competitiveness. Analyzing existing evaluation methods and developing new approaches will enable enterprises to manage innovation projects more effectively and achieve their strategic goals.

In the 21st century, innovative technologies refer to new or significantly improved products, processes, management methods, or business models that are introduced in enterprises to enhance their efficiency and competitiveness. Implementing such technologies requires substantial investment and changes to organizational structures and business processes. Innovations may include the automation of production processes, the development of new products, the improvement of existing services, and the introduction of new management approaches [3].

Today, several methods exist for assessing the effectiveness of innovation implementation, including financial, non-financial, and mixed approaches. Financial methods include cost-benefit analysis, net present value (NPV), internal rate of return (IRR), and payback period calculations. Non-financial methods assess quality, productivity, customer and employee satisfaction, and environmental sustainability.

Mixed approaches combine elements of both financial and non-financial methods, providing a more comprehensive assessment of efficiency [4].

As for the criteria used to evaluate the effectiveness of innovative technologies, they can vary depending on the objectives and characteristics of a particular project. The main indicators include:

- Economic: revenues, profits, profitability, and cost reduction;
- Production: labor productivity, product quality, and reduction in operation times;
- Social: employee satisfaction, improvement of working conditions, and development of human resources;
- Environmental: reduction of negative environmental impacts and improvement of energy efficiency.

To achieve the objectives of the study, a comprehensive approach is applied, including both

quantitative and qualitative methods of analysis. The focus is on real-world cases of innovative technology implementation at enterprises. This approach allows for a deeper understanding of the processes and factors influencing the success of innovation.

In the first stage, data collection and analysis are conducted. Data is gathered through questionnaires, interviews with company representatives, and analysis of reports and other documents. Statistical methods, comparative analysis, and case study methods are employed to analyze the data. Qualitative methods, such as interviews and focus groups, provide deeper insights into the motivations, expectations, and experiences of participants in the innovation process.

At the next stage, a description of the sample enterprises is provided.

The sample includes enterprises from various industries that have implemented innovative technologies over the past five years. The focus is on medium and large companies, as they have more resources for implementing and evaluating innovations. The sample features companies from sectors such as information technology, manufacturing, energy, and biotechnology, ensuring a diverse dataset for analysis.

A key aspect of the study is the practical application of evaluation methods at enterprises, specifically through the analysis of real cases.

The analysis of cases involving the implementation of innovative technologies allows for the identification of successful practices and the main factors influencing efficiency. Examples include the implementation of automated production management systems, the use of robotics, the transition to renewable energy sources, and other innovative projects. For instance, implementing an RFID-based warehouse management system can significantly reduce inventory costs and improve accounting accuracy.

Cost-effectiveness is assessed using indicators such as net present value (NPV), internal rate of return (IRR), payback period, and return on investment (ROI). These indicators provide a clear measure of the financial feasibility of innovation projects and their impact on the financial performance of the enterprise. For example, if an innovation project demonstrates high NPV and IRR values, it indicates its financial attractiveness and potential for profit growth.

In addition to economic indicators, it is crucial to consider the social and environmental aspects of efficiency. This includes assessing the impact of innovations on working conditions, employee satisfaction, and the environment. For instance, the adoption of energy-saving technologies can reduce environmental impact and enhance corporate social responsibility.

Social aspects involve improving working conditions and employee skills, which can boost employee loyalty and productivity.

It is important to highlight several problems and challenges in assessing the effectiveness of innovation, specifically the obstacles and risks involved. The main challenges faced by enterprises in this process include uncertainty in results, the complexity of accounting for all factors, and limitations in available data and assessment methods.

Uncertainty arises from the fact that the results of innovation implementation may take a significant amount of time to fully manifest, and the factors influencing its success can be multifaceted and difficult to measure. For instance, the impact of innovation on corporate culture and employee motivation can be challenging to quantify.

Recently, quantitative metrics for innovation have been increasingly used, and they can be categorized into three types: input metrics, output metrics, and outcome metrics (Table 1). The metrics used to assess innovation inputs, outputs, and outcomes can be either intangible (e.g., knowledge stock, practical problems, and ideas) or tangible and human (e.g., required investment, laboratory resources).

Table 1 - Quantitative indicators of innovation

Type of indicator	Table of Contents
Input indicators	Personnel Qualification; Investments in Research and Development; Resources.
Output indicators	Technologies; Characteristics of technologies; Scientific publications; Patents.
Outcome measures	Project Evaluation; Environmental benefits; Benefits to the country's economy.

Existing evaluation methods have their limitations. For instance, financial methods do not always account for non-financial aspects, such as the impact on product quality or working conditions.

Additionally, traditional methods may lack the flexibility needed to evaluate innovation projects characterized by high levels of uncertainty and risk. This underscores the need for more comprehensive and adaptive approaches that can account for the wide range of factors and their interactions.

Today, based on an enterprise's development strategy and considering its goals and functions, a variety of innovations can be formulated (Table 2).

At the same time, many enterprises recognize the importance of innovation planning and are actively adopting it. This is largely due to the increasing difficulty of surviving in the face of growing competition.

Companies must continuously seek out and implement innovations, anticipate potential changes, and plan accordingly to remain competitive and succeed [5].

Designing innovative transformations involves a structured process for selecting and implementing an innovation strategy—from setting the goal to its practical realization.

Table 2 - Innovations for modern machine-building enterprises

№ III	Innovation	implementation result
1.	Complex - mechanized flow lines	Improvement of production quality by means of machines and other types of equipment with interrelated productivity.
2.	Communication services	The interrelationship of internal and external communications.
3.	Artificial intelligence	Reproductions of skills inherent to humans.
4.	Automation of warehousing equipment	Reduced time to produce products, increased maximum cargo turnover, minimized errors, and flexibility in equipment setup.
5.	Non-contact automated measurement systems	Measurement of complex curvilinear structures while increasing productivity. Performing inter-process inspection of high-precision parts as well as hard-to-reach areas of large-sized products.

The analysis of unsuccessful implementations of innovative technologies helps identify the main

reasons for failure. One of the key reasons is insufficient planning. Companies often underestimate the complexity of the innovation process, resulting in a lack of a clear action plan and an underestimation of potential risks. Planning should encompass all aspects, from strategic goals to the technical details of implementing new technologies. Inadequate planning leads to unexpected problems for which companies have no ready solutions.

Another important reason for failure is the lack of necessary resources, both financial and human. Implementing innovations requires significant investment in both the development and implementation phases. A lack of funding can cause the project to be halted at any stage, severely reducing its chances of success.

Moreover, successful implementation of innovative technologies requires highly qualified specialists who are not only capable of managing the process but also of quickly responding to emerging problems. A shortage of such personnel results in low implementation efficiency and increases the likelihood of failure.

Employee resistance to change is another major factor contributing to the failure of innovations. Even the most advanced technologies cannot be successfully implemented if a company's employees are not ready for change. Resistance may stem from fears of job loss, uncertainty about their ability to adapt to new conditions, or simply a reluctance to change established work habits. Therefore, it is crucial to educate, train, and involve employees in the innovation process.

Insufficient support from management is yet another factor that can negatively impact the innovation process. If top management does not actively support or pay adequate attention to innovation projects, failure is likely. It is essential for management to be involved at every stage of the implementation process, from strategy development to monitoring results.

A failed implementation example can be seen in IT systems. For instance, the introduction of a new production management information system may fail if the company's management does not provide adequate training for the employees who will use the system. Without a clear plan for staff training and adaptation of the system to real-world production conditions, the new IT system may become too complex to operate, leading to

decreased productivity and negative business outcomes.

Furthermore, the absence of a clear implementation plan often results in a company's inability to effectively manage the innovation process. This includes a lack of project management structure, poor coordination between departments, and an inability to respond promptly to emerging problems. When innovation is implemented without proper organization, it creates risks for the entire process, increases costs, and reduces the anticipated return on investment.

To minimize the risks of innovation project failure, careful planning at every stage of implementation is crucial. This involves ensuring sufficient resources, actively engaging both staff and management, and providing mechanisms for flexible adaptation in case of unforeseen challenges.

To improve performance measurement, the following recommendations are proposed:

(a) Developing an integrated approach:

To enhance the assessment of the effectiveness of innovative technology implementation, it is essential to develop an integrated approach that considers both financial and non-financial aspects. This includes combining various evaluation methods and using multi-factor analysis. Such an approach provides a more comprehensive and objective view of the results of innovation implementation.

(b) Introduction of new evaluation methods and technologies:

The use of modern technologies, such as big data and artificial intelligence, can significantly improve the performance evaluation process. These technologies enable the analysis of large data sets and consideration of multiple factors influencing the outcomes of innovation implementation. For instance, machine learning can help identify hidden patterns and predict potential outcomes of innovations.

(c) The role of government support and corporate strategy:

Government support, in the form of grants, subsidies, and tax incentives, can facilitate the successful adoption of innovative technologies. Additionally, corporate strategy plays a crucial role in developing innovation capabilities and supporting innovation projects. Companies should create and implement strategies that encourage innovation, foster a favorable environment for its implementation, and provide the necessary resources.

Conclusion

In conclusion, the implementation of innovative technologies is a key factor in enhancing the competitiveness of enterprises. Effective

innovation adoption not only boosts productivity but also improves product quality, reduces costs, and expands opportunities to enter new markets. In today's world, where global competition demands continuous improvement and modernization of business processes, enterprises that embrace innovative technologies are positioned more favorably. However, for these technologies to deliver real benefits, an adequate assessment of their effectiveness is essential.

Evaluating the effectiveness of innovation implementation enables informed decision-making regarding the selection and execution of innovation projects, reducing risks and increasing the likelihood of successfully achieving the enterprise's strategic goals.

A comprehensive approach to performance assessment, encompassing both financial and non-financial aspects, provides a more objective evaluation of the success of innovation implementation. Financial indicators, such as net present value (NPV), internal rate of return (IRR), and return on investment (ROI), allow for the assessment of the financial viability of technology implementation. However, it is equally important to consider non-financial aspects such as employee satisfaction, improved working conditions, social responsibility, and reduced environmental impact.

Future research could focus on developing new methods and approaches for performance evaluation. It is crucial to take into account current trends in innovative technologies, such as digitalization, artificial intelligence, and big data analysis.

These technologies can greatly enhance the evaluation process by making it more precise and adaptable. For example, artificial intelligence can be used to analyze large datasets and uncover hidden patterns that may influence the success of innovation implementation.

The findings of this study have practical relevance for enterprises aiming to improve the efficiency of innovative technology implementation. The recommendations provided can help improve innovation assessment and management processes, enabling enterprises to implement innovations more effectively, enhance their competitiveness, and achieve sustainable economic growth. Additionally, the proposed methods can be adapted across various sectors of the economy, increasing their versatility and applicability.

In particular, a comprehensive approach that integrates both financial and non-financial metrics is crucial for assessing the true impact of innovative technologies. Enterprises that focus solely on financial indicators like net present value (NPV) or internal rate of return (IRR) may overlook important

aspects such as employee satisfaction, social responsibility, or environmental sustainability, which are increasingly relevant in today's business landscape. Incorporating factors such as the reduction of environmental impact through green technologies or the improvement of working conditions by automating tedious tasks is essential for a holistic evaluation.

Moreover, the adoption of digital tools such as big data analytics and artificial intelligence in the innovation evaluation process can lead to more accurate predictions and help enterprises respond more quickly to emerging challenges. These technologies not only enhance decision-making but also allow businesses to identify trends and risks that may otherwise remain hidden. As enterprises continue to face global competition and increasing demand for sustainability, leveraging such tools can provide a competitive advantage while aligning with broader societal and environmental goals.

List of references

1. Титова О.В. Комплексная оценка эффективности инновационного проекта / Вестник СГУГиТ. - 2015. - №3(31) – С.39-44.
2. Алексеева, М.Б. Анализ инновационной деятельности: учебник и практикум для вузов— 2-е изд., перераб. и доп.— Москва: Издательство Юрайт, - 2024.— 337с.
3. Арутюнова Д.В. Инновационный менеджмент: Учебное пособие / Д.В.Арутюнова. Ростов-на-Дону: ЮФУ, - 2014.- 152с.
4. Бариленко, В. И. Методология мониторинга и аналитической оценки эффективности инновационных проектов на основе стекхолдерского подхода. : КноРус, - 2017. - 156с.
5. Кудрявцева А.С. Алгоритм оценки и выбора инноваций для предприятия. // Онтология проектирования. – 2021. – Т.11, №3(41). - С. 364-381.

References

1. Titova O.V. Kompleksnaya ocenka effektivnosti innovacionnogo proekta / Vestnik SGUGiT. - 2015. - №3(31) – С.39-44.
2. Alekseeva, M.B. Analiz innovacionnoj deyatel'nosti: uchebnik i praktikum dlya vuzov— 2-е изд., pererab. i dop.— Moskva: Izdatel'stvo YUrajt, - 2024.— 337s.
3. Arutyunova D.V. Innovacionnyj menedzhment: Uchebnoe posobie / D.V.Arutyunova. Rostov-na-Donu: YUFU, - 2014.- 152s.
4. Barilenko, V. I. Metodologiya monitoringa i analiticheskoy ocenki effektivnosti innovacionnyh

proektov na osnove stekholderskogo podhoda .: projektirovaniya. – 2021. – T.11, №3(41). - S. 364-
KnoRus, - 2017. -156c. 381.

5. Kudryavceva A.S. Algoritm ocenki i
vybora innovacij dlya predpriyatiya. // Ontologiya

ФИЛОСОФИЯ

PHILOSOPHY

Дулат УМБЕТОВ, старший преподаватель кафедры Социально-политических дисциплин и Ассамблеи народа Казахстана, магистр, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, dulat.umbetov@mail.ru, +77083547589

РАЗВИТИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ПОНЯТИИ ОБЩЕНИЯ В ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ

Аннотация. Данная статья рассматривает философский анализ общения в контексте экзистенциализма, также затрагивает социальный детерминизм и взаимосвязь биологических, экзистенциальных и социальных аспектов в анализе человеческого бытия и общения. Автор акцентирует внимание на сущностных силах человека, таких как коллективность, индивидуальность, свобода и ответственность, и их роли в интеграции биологических и социальных аспектов жизни. Интегральная медицина, рассматривающая человека как систему, подчеркивает взаимосвязь между его организмом и окружающим миром, что обогащает понимание человеческого бытия.

Ключевые слова: общение, социокультурные аспекты, искусство.

Дулат УМБЕТОВ, «Қоғамдық-саяси пәндер және Қазақстан халқы Ассамблеясы кафедрасының аға оқытушысы, магистр, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академиялық көш., 9, dulat.umbetov@mail.ru, +77083547589

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ ИДЕЯЛАРДЫ ДАМЫТУ ФИЛОСОФИЯ ТАРИХЫНДА

Аннотация. Бұл мақалада экзистенциализм контекстіндегі қарым-қатынастың философиялық талдауы қарастырылады, сонымен қатар әлеуметтік детерминизмге және адамның болмысы мен қарым-қатынасын талдаудағы биологиялық, экзистенциалды және әлеуметтік аспектілердің өзара байланысына әсер етеді. Автор ұжымдық, даралық, еркіндік пен жауапкершілік сияқты адамның маңызды күштеріне және олардың өмірдің биологиялық және әлеуметтік аспектілерін біріктірудегі рөліне назар аударады. Адамды жүйе ретінде қарастыратын интегралды медицина оның денесі мен қоршаған әлем арасындағы байланысты баса көрсетеді, бұл адам болмысын түсінуді байытады.

Түйінді сөздер: қарым-қатынас, әлеуметтік-мәдени аспектілер, өнер.

Dulat UMBETOV, Senior lecturer of the department of Socio-political disciplines and the Assembly of the People of Kazakhstan, master, Karaganda University of Kazpotrebsouz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, str. Academic, 9, dulat.umbetov@mail.ru, +77083547589

THE DEVELOPMENT OF IDEAS ABOUT THE CONCEPT OF COMMUNICATION IN THE HISTORY OF PHILOSOPHY

Annotation. This article examines the philosophical analysis of communication in the context of existentialism, also touching upon social determinism and the interrelation of biological, existential and social aspects in the analysis of human existence and communication. The author emphasizes the essential human forces such as collectivity, individuality, freedom and responsibility and their role in integrating the biological and social aspects of life. Integral medicine, which views the human being as a system, emphasizes the interconnectedness between his or her body and the world around him or her, which enriches the understanding of human existence.

Keywords: communication, socio-cultural aspects, art.

Введение.

Цель данной научной статьи заключается в философском анализе общения в контексте экзистенциализма, с акцентом на социальный детерминизм и взаимосвязь биологических, экзистенциальных и социальных аспектов в анализе человеческого бытия и общения.

Избранная тематика представляется актуальной, поскольку вопросы общения и человеческого взаимодействия всегда были центральными в философской мысли, отражая

эволюцию общественного сознания, идеологических представлений, искусства и научного познания. Современное общество, характеризующееся нестабильностью и революционными изменениями, требует глубокого анализа сущностных сил человека и их влияния на межличностные отношения.

Данная статья представляет собой уникальный подход к анализу общения, интегрируя три основные измерения человеческого бытия: психофизическое,

экзистенциальное и социальное, что представляет её актуальность.

Материалы и методы.

При подготовке данной научной статьи были применены следующие методы научного исследования:

- историко-философский анализ, который заключается в исследовании развития понятий и идей в истории философии, начиная с древних мифов и первобытного искусства, через античную философию, драматургию, христианство и эпоху Возрождения. Данный метод позволил проследить эволюцию представлений о понятии общения и их влияние на общественное сознание и культуру.

- компаративный анализ: сравнение философских концепций различных эпох и культур, таких как экзистенциализм, христианство, античная философия и философия Просвещения способствовали выявлению общих и отличительных черт в подходах к анализу общения и человеческого бытия.

- экзистенциальный подход: исследование общения через призму экзистенциальной философии, где акцент делается на реализацию индивидуальных сущностных сил человека и понятие «коэкзистенции» позволило глубже понять личностные и социальные аспекты человеческого взаимодействия.

- культурологический анализ: изучение влияния религиозных и художественных произведений на формирование представлений о человеческом общении и взаимоотношениях позволило выявить, как культурные и художественные произведения различных эпох отражают и формируют общественное сознание.

- этический анализ: исследование моральных аспектов человеческого общения, включая идеи Ф. Гемстергойса о центральной роли морали и значимости человеческого сердца как морального органа помогло понять, как моральные ценности и нормы влияют на человеческое взаимодействие.

- диалектический метод: анализ взаимосвязей и противоречий между биологическими, экзистенциальными и социальными аспектами человеческого бытия позволил выявить диалектическое единство и взаимовлияние различных измерений человеческой жизни.

- литературный анализ, при помощи которого были рассмотрены произведения литературы и искусства Гомера, Шекспира, Боккаччо и других, для понимания эволюции представлений о человеческом общении и межличностных отношениях.

Обсуждение/Результаты.

В истории философской мысли развитие понимания общения проходило через несколько этапов, отражая эволюцию общественного сознания, идеологических представлений, искусства и научного познания. Развитие понимания общения в философии тесно связано с общественными трансформациями, эволюцией идей, искусства и научного мышления. Оно формировало основы для концепций общественной деятельности, социокультурных процессов и самосознания человека.

На ранних этапах развития культуры общественное сознание, отраженное в древних мифах и первобытном искусстве, не обращало внимания на отношения между людьми как на самостоятельный вопрос. Обусловлено это не только конкретно-метафорическим характером такого сознания, но и ориентацией на понимание природы, тотемов и сакрального отношения к миру. В первобытном искусстве главными героями были не люди, а животные, отражая зооморфный характер древнейших культов. Люди рассматривались как часть общности, где индивиды не выделялись как уникальные личности, а скорее представляли род, племя или общину. Отсутствие разграничения между «Я» и «Другим» свидетельствует о том, что вопросы индивидуальности и межличностных отношений не являлись на тот момент проблемой, требующей осмысления.

Фейербах показал, что апофеоз природы, независимо от конкретной формы, направлен на трансформацию человеческих чувств и качеств в вымышленные существа, воплощающие различные аспекты природы. Этот процесс отражает отчуждение человека, который добровольно передает свою субъективность, признает свою пассивность и подчинение богам. Он становится обязанным действовать в соответствии с волей богов, а не своей собственной. Таким образом, апофеоз природы не только приводит к трансформации человеческих чувств, но и создает основу для отношений подчинения и подчиненности, где человек действует не от своего имени, а в соответствии с предписаниями божеств.

Признание свободы, активности и подлинности другого человека или группы, независимо от расовой или классовой принадлежности, развивается с течением времени. Но осознание приходит значительно позже, и на ранних этапах художественно-культурного развития языка, особенно в поэзии, преобладает эпический, а не драматический способ изображения. Произведения, например, Гомера, аналогичных культур, уделяют меньше внимания диалогам героев. Вместо этого

подчеркиваются их действия, а не взаимоотношения, и персонажи еще не выступают как самостоятельные субъекты. Этот период характеризуется более эпическим подходом, где описание действий имеет преимущество перед выражением отношений между персонажами.

Да, драматическая форма и её интенсивное развитие тесно связаны с эволюцией индивидуальности в древнегреческом полисе. Так, например в Древней Греции процесс формирования полисов сопровождался важным изменением в общественном сознании. Развитие индивидуального начала стало ключевым фактором, который отразился в драматургии. Эта эволюция позволила воспринимать человеческое взаимодействие как отношения, не predetermined судьбой, а зависящие от личных желаний, причин и характера индивида. Драма стала платформой для исследования сложных человеческих отношений, моральных дилемм и внутренних конфликтов. Таким образом, развитие драмы отражает смену взглядов на роль индивида в обществе и его способности формировать свою судьбу.

Сократ и Платон внесли значительный вклад в развитие философской рефлексии, выдвинув этические вопросы и введя форму диалога в интеллектуальное общение. Это был новый этап, где мыслящие люди обменивались идеями и аргументами, способствуя развитию философии. Тем не менее, на тот момент общественная мысль была еще на ранней стадии этого процесса.

Реальное развитие личности и взаимоотношений между людьми еще не достигло высокого уровня. Проблемы человеческого общения не занимали центральное место в общественном сознании. Несмотря на первый шаг в направлении интеллектуального общения, общество того времени еще не полностью осознавало важность проблемы межличностного взаимодействия и развития личности.

С одной стороны, сфера общения была классово ограниченной: «...ни дружбы, ни права не может быть по отношению к неодушевленным предметам. Невозможна дружба и с конем или с быком, или с рабом в качестве раба... потому что раб — одушевленное орудие, а орудие — неодушевленный раб...» [1, с.236].

С другой же и в кругу свободнорожденных процесс «персонализации индивида», как убедительно показал И. С. Кон, в это время только начинался, что сказалось на характере

межличностных отношений (дружбы) и на роли их духовного стимула — любви [2, с.163].

В то же время, хотя идея эроса занимает в философии Платона очень важное положение, речь здесь идет не о любви между людьми, а о каком-то космическо-мистическом устремлении. «...Учение об Эросе есть только внутренняя сторона учения о свете и солнце» [3, с.195]. Подобно тому, как у Эмпедокла Любовь и Дружба получили онтологический смысл, обозначая взаимосвязь четырех основных стихий природы. Аналогично этому в буддизме «объектом морального сознания был весь мир», а в учении Конфуция понятие «любовь» обозначало отношение ко всем хорошим вещам, а не только к человеку [4, с.255].

Христианство вносит принципиально важный вклад в философию и понимание человеческих взаимоотношений. Формирование христианства в древних культурах тесно связано с развитием личного самосознания. В данный период эволюционный процесс отчетливо проявляется в движении от Ветхого Завета к Новому. Рассказ о Христе и его отношениях с окружающими представляет собой детальный художественный анализ нравственного содержания человеческого общения. Характеры, такие как Христос, Понтий Пилат, Петр и Иуда, зависят от свободного выбора каждого индивида и его личных духовных качеств. Этот подход подчеркивает важность свободы в принятии решений и ответственности за свои поступки, что становится важным элементом христианской этики и морали.

Действительно, в последующих веках, особенно в гуманистической культуре XVII-XVIII веков, сюжеты из Евангелий оказывали глубокое воздействие на искусство. Великие живописцы находили в них источник вдохновения, стремясь выразить человеческую драму и поэзию через свои произведения. Произведения, такие как «Тайная вечеря» и «Снятие с креста», стали не только религиозными изображениями, но и источником новых трактовок и интерпретаций.

Примеры, такие как «Петроградская Мадонна» К. Петрова-Водкина и «Партизанская Мадонна» М. Савицкого, романы М. Булгакова, Ч. Айтматова и В. Тендрякова, показывают, как сюжеты из Евангелий продолжают вдохновлять художников и писателей на создание произведений, отражающих человеческий опыт и моральные дилеммы, свидетельствует о глубокой универсальности и влиянии библейских сюжетов на культуру и искусство. Действительно, личности героев евангельских

сказаний ограничены общечеловеческой мистической идеей зависимости от богов, что прослеживается в сознании религиозных людей. В христианстве, как и в других религиях, существует осознание зависимости человека от высших сил, присутствие мистических аспектов в восприятии своей роли в мире.

Однако, с этой зависимостью связано и центральное противоречие. Христианская традиция внедряет идею личного отношения с Богом, призывает к пониманию своих отношений с ним. Данное противоречие между ощущением зависимости и одновременно призывом к личному взаимодействию с Богом является ключевым аспектом христианского мировоззрения и человеческой духовной практики.

Важно тут подметить что основные аспекты христианской этики, подразумевает принцип «возлюби ближнего как самого себя» и другие библейские принципы, вытекающие из данной заповеди, ставят в центр моральных установок и ориентируют на бескорыстную любовь и заботу о других. Однако, как я указал, данное явление связано с определенными табу и запретами, направленными на укрепление этого общечеловеческого братства.

В этой системе ценностей, человеческое общение становится средством для приближения к Богу, обусловленным моральным кодексом. Взаимодействие с ближними рассматривается как средство для практики божественной любви и справедливости на земле, как возможность подготовки к общению с Богом в загробной жизни. В этом смысле духовное измерение придает особый смысл и направление моральному поведению в христианской традиции.

Действительно, эпоха Возрождения принесла с собой новое понимание человеческого общения, которое было укоренено в гуманистической философии того времени. Данное понимание нашло своё художественное воплощение в различных произведениях, подчеркивая разносторонний подход к изучению человеческого взаимодействия. Примером является произведение Боккаччо, особенно его «Декамерон». В романе Боккаччо человеческое общение изображено в бесконечных формах и темах, предоставляя уникальные художественные исследования в новеллах. Такой подход в литературе Возрождения вносил новаторские элементы в понимание человеческих отношений. В лирике Петрарки, любовь стала центральной темой, представляя не только истинно человеческое, но и специфически человеческое, возвышенное на

уровень художественного понимания, отличаясь от средневековой лирики. Любовь привнесла в искусство более общее и субстанциальное понимание человеческих чувств и взаимоотношений. Таким образом, эпоха Возрождения ознаменовала собой новый этап в исследовании и художественном воплощении человеческого общения, привнося в искусство богатство и глубину взгляда на важные аспекты человеческой жизни.

Живопись эпохи Возрождения действительно претворяла в жизнь новые интерпретации традиционных христианских тем, придавая им глубину психологического аспекта и обогащая многозначность межличностных отношений. «Тайная вечеря» Леонардо да Винчи и образы «Мадонны с младенцем» - отличные примеры этой художественной трансформации. «Тайная вечеря» воплощает не только библейский момент последнего ужина, но и является глубоким исследованием психологии персонажей. Леонардо да Винчи обращается к моментам взаимодействия между апостолами, выражая их эмоции и реакции на слова Иисуса о предательстве. Представлено не просто изображение событий, а своеобразная драматургия внутренних переживаний, а образы «Мадонны с младенцем» эволюционировали в данный период. От классической канонической структуры, где Мадонна и младенец стоят в одной плоскости, художники Возрождения создавали образы, которые не только отражали материнскую любовь, но и динамичные отношения, подчеркивая человеческую сторону священного. Изображения этой эпохи стали менее статичными, более выразительными и иногда исследовали темы материнства и детства через психологическую призму.

Культура Возрождения в последующих веках значительно была ограничена в интересах человеческого здоровья, в истинной ценности жизни на Земле и отношению к природе. Представленные ограничения делают акцент на различные аспекты, такие как религиозная философия, общественное сознание и наука. Многие идеи в философии, искусстве и науке касались вопросов ценности человеческой жизни и формирования общественного сознания. Философские школы, как гуманизм, рационализм и эмпиризм, формировали в то время видение мира и человека в нем. В период эпохи Возрождения еще присутствовали вопросы веры и мистицизма. Возрождение сформировал важные культурные, философские идеи для последующих поколений и внес свой вклад в развитие мирового научного знания.

Раннебуржуазное сознание характеризовалось упрощенным восприятием внешнего мира. В частности, проявлялось отношением к эмоциональной жизни человека. В период Раннего Нового времени наблюдался активный интерес к человеческому сознанию и внутреннему миру личности. Проявлялось в литературе, философии и искусстве, где авторы стали более внимательно рассматривать эмоциональные аспекты человеческой жизни. Данный период характеризуется политическими, экономическими и социальными изменениями. Повлияло прежде всего на отношения человека к природе. Здесь важно отметить, изменения в человеческом сознании происходили постепенно, и в каждом последующем обществе существовали различные течения и тенденции, связанные прежде всего с человеческим общением.

Рассматривая философские идеи Гоббса, о вере в природную доброту человека, примером можно рассмотреть «Робинзона Крузо». В данном произведении отражаются интересные аспекты философии и литературы того времени, прежде всего свидетельствующие о поисках и идеалах в формировании общественных отношений. Философия Томаса Гоббса действительно представляла собой пессимистичное видение человеческих отношений, подчеркивая конфликт и борьбу в обществе. В то время представленная идея занимала своё место в теориях о социальном договоре и обосновывала необходимость власти для поддержания порядка, вызывая дискуссии в обществе того времени относительно природы человека.

В философских и художественных течениях XVII и XVIII веков отразились различные видения человеческих отношений и стремление к идеалам гармонии и справедливости в обществе. Происходит некий сдвиг акцентов в общественном сознании. Просвещение действительно отражает важный этап в развитии философии, литературы и общественных взглядов. Происходит существенная «реструктуризация» ценностей и акцентов, в результате которых человек и его взаимоотношения стали более центральными в обсуждении.

Именно в эпоху Просвещения сформировались идеи Руссоизма, сентиментализма, предромантизма - данные течения выдвигали идею естественности и добродетели человека, внимание к эмоциям и человеческой психологии. Руссо, например, акцентировал на природной доброте человека и необходимости освобождения от общественных

ограничений. Происходящее движение, активное в эпоху Просвещения, подчеркивало значение человека и прав на свободу. Выступая против абсолютизма и защищая права личности. Этика Иммануила Канта и теория Шиллера о эстетическом воспитании подчеркивали важность человеческой морали, свободы воли и эстетического развития личности. Все данные направления ставили человека в центр внимания и рассматривали его в контексте общественных отношений. Происходило отход от абсолютного авторитета природы и бога в пользу осмысления человеческой индивидуальности и внутреннего мира.

Обращение к понятию «симпатии» и его эволюции в английской философии XVIII века, упоминание идеи «самообщения» личности, предложенной К. С. Станиславским и А. Шефтсберном, отражают интересные философские и литературные разработки времени Просвещения.

Обратим внимание на введенное в английскую философию, этику и эстетику XVIII в. понятие «симпатия», которое получило достаточно широкое распространение. «Симпатия» в эпоху Просвещения приобрело различные интерпретации. У Э. Бёрка оно было связано с божественным инстинктом, вложенным в людей. Д. Юм увидел в нем вырабатывающуюся привычку биосоциального коллективизма, а А. Смит рассматривал симпатию как мотив человеческого поведения в частной жизни, став важным элементом этических и философских дискуссий.

Более того, именно в Англии в начале XVIII столетия родилась идея «самообщения» личности, как назовет К. С. Станиславский внутренний диалог, развертывающийся между разными «Я» одного и того же человека. Концепция «самообщения» личности, внутреннего диалога между разными «Я», предложенная К. С. Станиславским и А. Шефтсберном, интересно раскрывает внутренний мир человека. Разделение личности на «доброе» и «дурное», эгоистическое и альтруистическое, отражает борьбу моральных противоречий внутри человека. Упоминание борьбы чувства и долга, страсти и разума в драматургии У. Шекспира и П. Корнеля подчеркивает важность данных тем в литературе XVII века. Заложив основы для понимания человеческой дуалистики, которая нашла свое отражение в метафоре «двойника» у писателей более поздних периодов. Данные идеи дали толчок к новым размышлениям о природе человека, его внутренних конфликтах и отношениях с окружающим миром. При этом

представители данной эпохи влияли на этические, философские и художественные подходы и оставили глубокий след в развитии западной культуры.

Учение Ф. Гемстергойса представляет собой интерес в контексте его акцента на отношения человека к человеку и поиска органов, ответственных за человеческое общение. Тут важно отметить несколько ключевых аспектов его мышления: 1) «центральность морали в общении», Гемстергойс утверждает, что мораль проявляется и формируется в процессе общения человека с другими. Его внимание сосредотачивается на человеческом сердце, совести и чувствах как ключевых элементах, влияющих на моральное поведение в обществе; 2) отношения «Я» к другому «Я»: философ выделяет важность отношений между индивидуумами, подчеркивая, что мораль проявляется и развивается именно в этом контексте. Отношения и взаимодействия с другими людьми рассматриваются как ключевой аспект человеческого опыта; 3) «моральный орган — человеческое сердце», Гемстергойс вводит идею «морального органа» и указывает на человеческое сердце как главный орган, ответственный за моральное поведение. Напоминая нам о значении эмоционального и морального измерения в человеческой природе; 4) зависимость морали от общения, философ утверждает, мораль все же проявляется только в контексте общения с другими.

Гемстергойс занимался вопросами, которые были важными для формирования понимания морали, общества и человеческих отношений в эпоху, когда идеи Просвещения оказывали значительное влияние на философию и общественные представления. В рассмотренных текстах философии, начиная с древних мифов и первобытной художественной деятельности, и заканчивая эпохой Просвещения, проявляется эволюция взглядов на человеческие отношения и общение. На ранних этапах, в первобытной культуре, основное внимание уделялось природе и сакральному отношению к миру, а отношения между людьми не выделялись в отдельный вопрос. В древней мифологии искусство было зооморфным, и индивидуальность человека растворялась в коллективе. С развитием драматической формы в Древней Греции отношения начали формироваться как зависящие от человеческих желаний и характера. Сократ и Платон внесли этические вопросы и диалог в философскую рефлексию. В христианстве подробный художественный анализ человеческого общения нашел отражение в рассказах о Христе. В эпоху

Возрождения культура приносит новое понимание человеческого общения, где важность отношений становится центральной. В XVIII веке появляются течения, подчеркивающие реструктуризацию общественного сознания и перемещение акцента с природы на человека. Гемстергойс вводит понятие «морального органа» и подчеркивает роль общения в формировании морали, указывая на человеческое сердце как ключевой элемент в этом процессе. Этапы исследования философии подчеркивают эволюцию взглядов на человеческие отношения, начиная от первобытных форм общества и заканчивая более глубоким пониманием роли человека в обществе в эпоху Просвещения.

В истории философии общение рассматривалось как сущностная составляющая социальной реальности, претерпевая изменения в понимании на разных этапах развития. Основная задача социальной философии заключается в постижении объективных закономерностей общения и выявлении его необходимых черт. Важно освещать индивидуальное в контексте всеобщего, с учетом закономерностей общественных отношений. На фоне данных вопросов экзистенциализм, представленный философами как Н. Аббаньяно и Э. Пачи, внес значимый вклад в изучение процесса общения, фокусируясь на реализации индивидуальных сущностных сил человека. Философы смотрят на философию как на анализ и решение повседневных проблем, стоящих перед человеком, при этом подчеркивают практическую направленность своей доктрины и выделяют центральную категорию «проблематичности» как фундаментальной для существования человека.

Следует отметить, что Аббаньяно вводит понятие «коэкзистенции» для описания сущности человеческого общения, где обмен интериоризированной ценностью играет важную роль. Однако данная концепция, сфокусированная на субъективных аспектах, при этом недостаточно учитывает исторический и социальный характер общественных отношений. В конечном итоге, вопрос общения, как сущности социальной реальности, требует более глубокого диалектического анализа, учитывающего конкретно-исторические условия, влияние социальных отношений на формы общения и взаимосвязь между индивидуальностью и социумом.

В экзистенциализме общение не рассматривается только в индивидуальных контактах, но и в отношениях между общностями, что позволяет охватить различные

аспекты взаимодействия людей. Экзистенциалисты, такие как Н. Аббаньяно, Э. Пачи и У. Баррет, рассматривают общение в широком контексте, охватывая темы права, морали, семьи, воспитания, диалога поколений и другие. Они подчеркивают разнообразие сфер человеческого бытия, которые выражают его коренную связь не только с социальным, но и с природно-биологическим измерением. Говоря об экзистенциализме в казахской философии, то здесь можно отметить взгляды Шакарима «благороднейший из людей - благочестивый человек», что делает народ честным, призывал к труду, обращал внимание на чистоту [6, с.61]. Шакарим – уникальный феномен философской рефлексии, сочетал своей философии богословское мышление, синкретизм и мистицизм, передовые научные и антропологические знания. Основная тема философской мысли Шакарима являлся человек; духовное исследование и размышление мыслителя, направленное на человека. Философы ищут путь сделать человека духовным, эта цель определяется развитием основного содержания человеческого существования, разумности существования индивидов во Вселенной, по полностью заложенному в ней духовному закону.

У.Баррет выделяет особые отношения между человеком и объектами неживой природы, где последние приобретают черты субъекта в сознании человека. Баррет подчеркивает глубокую взаимосвязь человека с окружающей его природой. Однако, экзистенциалисты, сфокусированные на индивидуальной экзистенции человека, иногда могут упускать социальную природу человека и его социальную деятельность. А.Г. Спиркин предлагает четыре измерения человека: биологическое, психическое, социальное и космическое. Добавление экзистенциального измерения позволяет учесть индивидуальные аспекты, такие как свобода, выбор, ответственность, долг и смысл жизни. Экзистенциальное измерение становится ключевым в условиях современного общества, характеризующегося неустойчивостью и революционными изменениями. Таким образом, сущностные силы, предложенные Т.С. Васильевой и В.В. Орловым. Понятие «сущностные силы» в трактовке М.Ф. Калашникова, предоставляют возможность рассмотреть взаимосвязь биологического и социального в рамках трех основных измерений человеческого бытия: психофизического, экзистенциального и социального.

Биологические потребности в еде, одежде и жилище, оказывают влияние на

психофизическое и экзистенциальное измерения, превращаясь в социальные потребности и приобретая социальную форму. Сущностные свойства, такие как коллективность, индивидуальность, свобода и ответственность, являются ключевыми для интеграции биологических и социальных аспектов в жизни человека.

Психофизическое здоровье индивида становится неотъемлемым условием для его социального и экзистенциального бытия. Интегральная медицина, рассматривающая человека как систему, подчеркивает взаимосвязь между его организмом и окружающим миром, анализируя его в контексте от атомно-молекулярного уровня до социальных структур.

В парадигме трех основных измерений общение рассматривается как сложное явление, в котором психофизические, экзистенциальные и социальные аспекты взаимодействуют и взаимозависят, обеспечивая более глубокое понимание человеческого бытия в его целостности и помогая выявить взаимосвязь между биологическим и социокультурным измерениями.

Заключение.

На основе предоставленного материала можно сделать следующий вывод: в данной статье предоставлен нам обширный анализ вопросов общения и человеческого бытия в контексте трех основных измерений: психофизического, экзистенциального и социального. Рассмотрев общение через призму интегральной концепции человека, позволило взглянуть в процесс как на сложное явление, обусловленное взаимодействием биологических, психологических и социокультурных факторов. Важно выделить сущностные силы человека, описывая их взаимосвязь с его потребностями и способностями, в рамках биологического, социального и экзистенциального измерений. Акцент на интегральном подходе к здоровью, где учитываются как физические, так и социокультурные аспекты, обогащает понимание человеческого бытия.

Список литературы

1. Аристотель. Соч. в 4 т. – Москва, 1983. – 236 с.
2. Кон П. С. Открытие «Я». – Москва, «Дружба», 1978. – 163 с.
3. Иванов В. Г. История этики древнего мира. – Ленинград, 1981. – 195 с.
4. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Высокая классика. – Москва, 1974. – 255 с.
5. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. – Москва, 1972. – 22 с.

6. Никамбекова А. Экзистенциальные вопросы Шакарима Кудайбердиулы // Вестник КЭУ: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция. – 2022. – №3 (66). С. 61-64

References

1. Aristotel'. Soch. v 4 t. – Moskva, 1983. – 236 s.

2. Кон Р. С. Otkrytie «YA». – Moskva, «Druzhba», 1978. – 163 s.

3. Ivanov V. G. Istoriya etiki drevnego mira. – Leningrad, 1981. – 195 s.

4. Losev A. F. Istoriya antichnoj estetiki. Vysokaya klassika. – Moskva, 1974. – 255 s.

5. Gurevich A. YA. Kategorii srednevekovoj kul'tury. – Moskva, 1972. – 22 s.

6. Nikambekova A. Ekzistencial'nye voprosy SHakarima Kudajberdiuly // Vestnik KEU: Ekonomika, Filosofiya, Pedagogika, YUrisprudenciya. – 2022. – №3 (66). S. 61-64

ПЕДАГОГИКА

PEDAGOGY

Нұрлан МИНЖАНОВ, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, 100009, Қарағанды, Академическая көшесі 9, minganovn1@mail.ru

Марина КЛИШИНА философия ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, 100009, Қарағанды, Академическая көшесі 9, klmarina_7@mail.ru

Гүлден ДЖАБАЕВА Педагогика және психология магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, 100009, Қарағанды, Академическая көшесі 9, guldena_77@mail.ru

МАКРО ЖӘНЕ МИКРООРТАЛЫҚ ДАМУ ФАКТОРЛАРЫ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІК ЖӘНЕ ЕСКЕРТУЛЕР БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДАҒЫ АГРЕССИВТІЛІК

Аннотация. Посткеңестік мемлекеттердің әлемдік білім беру және ғылыми кеңістікке интеграциясы мәдениетаралық, этносаралық және конфессияаралық диалогқа және, мүмкін, мәдениетаралық коммуникацияны қалыптастыруға назар аударды.

Мектептерде, колледждерде және жоғары оқу орындарында тұлғааралық қатынастар мәдениетін қалыптастырудағы кросс-мәдени құзыреттіліктердің агрессивтіліктің өсуіне жол бермеудегі рөлін авторлар эмпатиялық және рефлексивті дағдыларды (басқа адамды терең және барабар түсіну мен қабылдау) білуді ескере отырып қарастырады. Авторлар басқаның психикалық демалысы, оның тәжірибелері, оларды өздері сияқты сезіну өзара сенім мен альтруизм қағидаттары бойынша қарым-қатынас орнатуға ықпал ететіндігін, ал үйренген білімдерін, дағдыларын, құрдастарымен, мұғалімдермен, ата-аналармен қарым-қатынаста дағдыларын қолдануға қабілеттілігі мен дайындығы агрессивтіліктің дамуына кедергі болатындығын көрсетеді.

Авторлар мәдениетаралық құзыреттіліктің тұлғааралық қатынастарға әсерін көрсетеді. Мақалада ұлтаралық қақтығыстардың, мәдениетаралық, дінаралық қатынастардың өткір мәселелерінің дамуы саяси, экономикалық, әлеуметтік факторлармен, жаһандану процестерімен ынталандырылатындығы атап көрсетілген. Үнемі кеңейіп келе жатқан Интернет желісінде мәдениеттер диалогы болмаған жағдайда, «Мен» және «басқа» арасындағы қарама-қайшылық бір-бірін түсінгісі келмеуге және түсінбеуге, бір-біріне жанашырлық танытуға, төзімділікке, өзара көмекке әкеледі. Бұл қауіп адамдардан мәдениетаралық қарым-қатынас, мәдениетаралық диалог жағдайында өмір сүруді үйренуді талап етеді. , бұл бірге өмір сүруге қабілеттілік пен дайындықты қамтамасыз етуі керек, өзін «басқаға» қатысты «бөтен»деп санамауы керек.

Авторлардың пікірінше, әртүрлі елдердің білім беру мекемелеріндегі жасөспірімдер мен жастардың агрессивтілігінің артуы қарама - қайшылық пен агрессивтіліктің күшеюін анықтайтын жаһандық, макро және микро орта факторларын түсінуді талап етеді.

Түйінді сөздер: мәдениетаралық құзыреттілік, тұлғааралық тартымдылық, пәнаралық тәсіл, антропологиялық тәсіл, компаративистік тәсіл, аксиологиялық тәсіл, ақпараттық қоғам, мәдени пропорционалдылық, мәдени орталықтылық, әлеуметтік-мәдени кеңістік, гуманистік көзқарас, құндылықтар.

Нурлан МИНЖАНОВ, доктор педагогических наук, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Республика Казахстан, 100009, г. Караганда, ул. Академическая 9, minganovn1@mail.ru

Марина КЛИШИНА кандидат философских наук, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Республика Казахстан, 100009, г. Караганда, ул. Академическая, 9, klmarina_7@mail.ru

Гүлден ДЖАБАЕВА магистр педагогики и психологии, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Республика Казахстан, 100009, г. Караганда, ул. Академическая, 9, guldena_77@mail.ru

МАКРО - И МИКРО-СРЕДОВЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ КРОСС-КУЛЬТУРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ АГРЕССИВНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация. Интеграция постсоветских государств в мировое образовательное и научное пространство усилило внимание к межкультурному, межэтническому и межконфессиональному диалогу, и, стало быть, к формированию кросс-культурной коммуникации.

Роль кросс-культурных компетенций в становлении культуры межличностных отношений в школах, колледжах и вузах в предупреждении роста агрессивности авторы рассматривают с учетом знания эмпатийных и рефлексивных умений (глубокого и адекватного понимания и восприятия другого человека. Авторы показывают, что мысленное воссоздание другого, его переживаний, ощущение их как собственных,

способствуют построению отношений по принципам взаимного доверия и альтруизма, а умение и готовность применять усвоенные знания, навыки, умения в отношениях со сверстниками, педагогами, родителями будет препятствовать развитию агрессивности.

Авторы показывают влияние кросс-культурных компетенций на межличностные отношения. В статье подчеркивается, что развитие острых вопросов межнациональных конфликтов, межкультурных, межрелигиозных отношений стимулируется политическими, экономическими, социальными факторами, глобализирующимися процессами. При отсутствии диалога культур в условиях постоянно расширяющейся сети Интернет, противостояние «Я» и «Другого» приводит к нежеланию и неспособности понять друг друга, сопережить проявить по отношению друг к другу сочувствие, толерантность, взаимопомощь. Эта опасность требует от людей учиться жить в условиях межкультурной коммуникации, межкультурного диалога, что должно обеспечить умение и готовность жить вместе, не рассматривать себя в отношении к «Другому» как к «Чужому».

По мнению авторов, возрастающая агрессивность подростков и молодежи в образовательных учреждениях различных стран требует осмысления глобальных, макро- и микро-средовых факторов, обуславливающих усиление противостояния и агрессивности.

Ключевые слова: кросс-культурные компетенции, межличностная аттракция, междисциплинарный подход, антропологический подход, компаративистский подход, аксиологический подход, информационное общество, культуроразмерность, культуроцентричность, социокультурное пространство, гуманистический подход, ценности.

Nurlan MINZHANOV, doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, 100009, Karaganda, Akademicheskaya STR., 9,; minganovn1@mail.ru

Marina KLISHINA candidate of philosophical sciences, professor, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, 100009, Karaganda, Akademicheskaya STR., 9, klmarina_7@mail.ru

Gulden DZHABAYEVA master of pedagogy and psychology, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, 100009, Karaganda, Akademicheskaya STR., 9, guldena_77@mail.ru

MACRO - AND MICROENVIRONMENTAL FACTORS OF DEVELOPMENT CROSS-CULTURAL COMPETENCIES AND PREVENTION AGGRESSIVENESS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Annotation. The integration of post-Soviet states into the global educational and scientific space has increased attention to intercultural, interethnic and interfaith dialogue, and, consequently, to the formation of cross-cultural communication.

The role of cross-cultural competencies in the formation of a culture of interpersonal relations in schools, colleges and universities in preventing the growth of aggressiveness is considered by the authors taking into account the knowledge of empathic and reflective skills (deep and adequate understanding and perception of another person). The authors show that the mental recreation of another, his experiences, feeling them as one's own, contribute to building relationships based on the principles of mutual trust and altruism, and the ability and willingness to apply acquired knowledge, skills, and abilities in relationships with peers, teachers, and parents will hinder the development of aggressiveness.

The authors show the influence of cross-cultural competencies on interpersonal relationships. The article emphasizes that the development of acute issues of interethnic conflicts, intercultural, interreligious relations is stimulated by political, economic, social factors, globalizing processes. In the absence of a dialogue of cultures in the context of the ever-expanding Internet, the confrontation of «I» and «the Other» leads to unwillingness and inability to understand each other, empathize, show empathy, tolerance, mutual assistance towards each other. This danger requires people to learn to live in an environment of intercultural communication, intercultural dialogue. This should ensure the ability and willingness to live together, not to consider oneself in relation to the «Other» as a «Stranger».

According to the authors, the increasing aggressiveness of adolescents and youth in educational institutions in various countries requires an understanding of global, macro- and micro-environmental factors that cause increased confrontation and aggressiveness.

Keywords: cross-cultural competencies, interpersonal attraction, interdisciplinary approach, anthropological approach, comparative approach, axiological approach, information society, cultural proportionality, cultural centrality, socio-cultural space, humanistic approach, values.

Кіріспе.

Қарастырылып отырған тақырыптың өзектілігі-соңғы онжылдықтардағы әлеуметтік-экономикалық процестер қоғамдық сананың мәдени қалыптастыру функциясын

қоғам өмірінің негізі ретінде және барлық салаларда, соның ішінде білім беруде кәсіби қызметтің сәттілігі мен нәтижелілігін қамтамасыз ету факторы ретінде ерекше өзектендірді. Қарастырылып отырған

тақырыптың өзектілігі білім беру мекемелерінде, балалар мен жастар бірлестіктерінде оқушылар мен студенттердің құндылық қалауын қалыптастыру қажеттілігімен анықталады. Жасөспірімдер мен жасөспірімдер арасындағы қақтығыстардың, зорлық-зомбылықтың, қатыгездіктің, суицидтік мінез-құлықтың өсуі қоғамның моральдық тұрғыдан жетілген тұлғаны тәрбиелеуге әлеуметтік тапсырысы мен оның қалыптасуына әрдайым қолайлы бола бермейтін әлеуметтік орта жағдайлары арасында қайшылықтардың болуына байланысты. Сондықтан білім беру мекемелерінде, балалар мен жастар бірлестіктерінде оқушылар мен студенттердің құндылық қалауын қалыптастыру өте маңызды және қажет.

Зерттеудің мақсаты кросс-мәдени құзыреттіліктерді, тұлғааралық қатынастар мәдениетін қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық жағдайларын анықтау және жасөспірімдер мен жасөспірімдер ортасында агрессивтіліктің алдын алу болды. Құрдастарымен тұлғааралық қарым-қатынас жасөспірімдер мен жасөспірімдердің жеке басының қалыптасуы мен қалыптасуындағы жетекші факторлардың бірі болып табылады. Әрине, балалар ұжымындағы өзара әрекеттесу баланың әлеуметтік және жеке дамуына әсер етеді және алдын-ала анықтайды.

Қарым-қатынас, тұлғааралық қарым-қатынас рационалды және психоэмоционалды компоненттерді қамтиды. Адамзат барған сайын «мәдениеттер тоғысында» өмір сүруде. Өзгерістерге дайын болу үшін әртүрлі мәдениеттердің, этностар мен діндердің өкілдері, сондай-ақ әртүрлі әлеуметтік мәртебеге ие адамдар бір-бірімен тиімді диалог жүргізуді үйренуі керек. Макро-қоршаған орта факторлары: этносаралық және конфессияаралық, әсіресе экономикалық айырмашылықтар-дүшпандықты күшейтеді.

Социометриялық мәртебе (оқушының тұлғааралық қарым-қатынас жүйесіндегі орны) сияқты фактордың мәні айтарлықтай маңызды, өйткені ол жалпы оқушының жеке басының даму бағытын анықтайды. Жасөспірімдер мен жастардың өзара әрекеттесуі нәтижесінде шағын топта тұлғааралық қарым-қатынас дағдылары қалыптасады, ал егер адамгершілік мінез-құлық нормалары белгіленбесе, онда агрессивті, девиантты мінез-құлықты қалыптастыруға болады. Қарым-қатынасқа деген ұмтылыс құрдастар тобының оқушы

үшін өте құнды және тартымды болуына әсер етеді.

Алайда, бүгінгі таңда жасөспірімдер мен жастар арасындағы агрессивтілік пен қылмыстық белсенділік тұрақты түрде жоғары екенін мойындауға болмайды. Кәметке толмағандар арасындағы қылмыстың өсуі алаңдаушылық туғызбауы мүмкін.

Материалдар мен тәсілдер.

Кросс-мәдени құзыреттіліктер мен тұлғааралық қатынастар мәдениетін зерттеудегі ең танымал тәсілдер: пәнаралық, аксиологиялық, синергетикалық, жүйелік, коммуникативті, антропологиялық, социологиялық, мәдени, компаративистік.

Талқылау/Нәтижелер.

Посткеңестік мемлекеттердің әлемдік қоғамдастыққа, ашық шекараларға, посткеңестік мемлекеттердегі және жалпы Жаһандану әлеміндегі саяси және әлеуметтік трансформацияларға интеграциялану процесі шетелдік мәдениетке, мәдени алмасуларға, қазіргі посткеңестік қоғам өміріндегі шет тілінің рөлінің артуына бұрынғыдан өзгеше көзқарасты талап етті және кросс-мәдени коммуникацияның қалыптасуына назар аударды.

Жаһандану процесі әлемнің келбетін ғана емес, сонымен бірге мемлекетаралық, ұлтаралық, конфессияаралық, мәдениетаралық және тұлғааралық қатынастардың құрылымын да түбегейлі өзгертті.

Қазіргі әлемде ұлттық мәдениеттерді бөлетін шекаралар іс жүзінде құлдырады. Болон білім беру жүйесі қандай жігермен қабылданғаны есімде, содан кейін барлығына бұл бірыңғай ғылыми-білім беру және мәдени кеңістікке кіруге мүмкіндік беретін сияқты көрінді. Кеңестік білім беру аясында тәрбиеленген біз Батыс әдебиетіне үлкен құрметпен қарадық, сонымен қатар Пушкин мен Чеховты Шекспир мен Бальзакты құрметтедік. Курстық және дипломдық жұмыстарды жазу кезінде біз тек кеңестік басылымдарды ғана емес, сонымен қатар батыстық, атап айтқанда Брюссель Ғылым Академиясының бюллетендерін қолдандық, онда біздің кеңестік зерттеушілер өз мақалаларын еуропалық тілдерде жариялады. Біз шетелдік философияның тарихына орыс философиясының тарихынан гөрі үлкен пиетпен қарадық.

Біздің дәуіріміздің іргелі қарама — қайшылығы және сонымен бірге ХХІ ғасырдағы адамзат қауымдастығына басты сынақ-бір жағынан либералды өркениеттік стандарттар мен ұлттық мәдени — діни

бірегейлік құндылықтарының қарама-қайшылығы, екінші жағынан, тұлғааралық қатынастарда көрініс табады.

Қазіргі уақытта адамдар мен адамдар өздерінің жеке таңдауларына сәйкес немесе жергілікті қақтығыстардан туындаған қажеттілікке байланысты әлемнің түкпір-түкпірінде тұрып, жұмыс орнын таңдап, бүкіл әлем бойынша қозғалады. Бұл орасан зор мәдени-этникалық өзгерістерге әкеледі, оның салдарын біз әлі толық түсіне алмаймыз. Соған қарамастан, біздің көз алдымызда монокультуралық, моноэтникалық және моноконфессиялық мемлекеттерден көпмәдениетті, көпұлтты, көпконфессиялы мемлекеттерге ауысу дәуірін түсінуге екі қарама-қарсы көзқарас қалыптасты. Бұл процесс жергілікті және жаһандық деңгейдегі күрделі мәселелерге әкеледі, бірақ ол объективті.

Біздің зерттеуіміздегі негізгі ұғымдар - «мәдениаралық құзыреттілік» және «тұлғааралық қатынастар мәдениеті». Сонымен, қоғам мен тұлғаның өзара байланысы мәселесін түсіну тәсілдері Э. Фромм, Дж. Локк, и. Кант және т. б. ұжымдағы жеке тұлғаның қарым - қатынасы мәселелері А.В. Запорожец, Д.Б. Эльконин, Л.С. Выготский, Я.Л. Коломинский, Е.А. Панко, В.С. Мухина, Е.О. Смирнова, Л.И. Божович, В.Г. Нечаева және т. б. Психологиялық - педагогикалық еңбектерінде қарастырылды.

Бүгінгі таңда білім беру мекемелерінде тұлғааралық қатынастар мәдениетін және мәдениетаралық құзыреттілікті дамыту тұлғааралық қатынастар мәдениетін дамыту критерийлерін ескере отырып жүзеге асырылады, атап айтқанда: тұлғаның дамуы туралы Білім, қарым-қатынастың моральдық нормалары мен ережелері; ынтымақтастық пен диалогқа белсенді оң мотивацияның болуы; тұлғааралық қатынастар мәдениетін қалыптастыру процесін саналы түрде түсіну, оны иеленудің перспективаларын түсіну, эмпатиялық және рефлексивті дағдылар, мәдениетаралық құзыреттер.

Жеке тұлғаны қалыптастырудағы әлеуметтік ортаның рөлі қандай? «Мен» және «Сен», «мен» және «басқа» қарым-қатынастың принциптері қандай? Бұл сұрақтар ХХ ғасыр философиясы үшін өте маңызды болды. Бұл мәселеде ең ықпалды М.Бахтин мен М. Бубердің ұстанымдары болды.

Бахтиннің пікірінше, басқа тұлғаны және «бөтен сананы» түсіну мүмкін емес, «егер сіз оны объект немесе зат ретінде

қарастырсаңыз, оны аяқталған сурет ретінде немесе бейтарап бақылаушы ретінде қарастырсаңыз» [1, б.191]. Осылайша ол мәдениеттер арасындағы диалог туралы сұрақ қойды. М.М. Бахтин екі жаңалық ашты: ол мәдениеттердің эквиваленттілігін және олардың арасындағы диалогтық қатынастардың болуын дәлелдеді.

Бір жағынан, жалпы ХХ ғасыр... әртүрлі мәдениеттердің жақындасуы мен араласуын көрсетті. Африка мен Оңтүстік, Орта Азия, Шығыс, Америка Еуропадан және Ресейден ешқандай әсер етпейтін «орындардан» алыс болуды тоқтатты, керісінше, еуропалық өзін африкалыққа, перуанға, Чилиге және басқа адамдарға жақын сезінді бұрын алыс. Ол өзін дәл олардың қасында сезініп, көршілерінің менталитетінің не екенін түсіну қажеттілігіне тап болды. Әрқайсысы әртүрлі мәдениеттер арасында өмір сүрді және олардың ұқсастығын да, толықтырылуын да түсінді. Екінші жағынан, жұмыссыздық, диктатура, соғыс, мәжбүрлі көші-қон жағдайында «адам өзінің болмысының негіздеріне жақындауы керек, олардың не екенін, оның өмірін қалай құруға және ұйымдастыруға болатындығын және басқа адамдардың жанында өмір сүруі керек» [2, б.26]. Міне, бұл өмір басқалардың қасында, - ол кенеттен басталмайды, біз туылғаннан бастап басқалармен бірге өмір сүреміз және басқаны өзіміз ретінде қабылдауды үйренеміз, өзіндік құндылық-бұл адамның қалыптасуының керемет міндеті мен шарты, және бұл адамгершілік қатынас адамның қалыптасу процесінде, адамның өзін-өзі қалыптастыру процесінде жүзеге асырылады.

Моббингтің тұлғааралық қарым-қатынастағы көрінісі әртүрлі ресурстар үшін күресте «өз» және «бейтаныс» арасындағы қарама-қайшылыққа негізделген. В.П. Эфроимсон өзінің «альтруизмнің қаны» туралы жазбаларында, оның идеясы шетелде кеңінен танымал болды, генетикалық ғалымдар арасындағы өткір қатынастарға сілтеме жасай отырып, этикалық емес бәсекелестік туралы жазды.

Тұлғааралық өзара әрекеттесу мәдениетін зерттеудің маңызды аксиологиялық аспектісі декларацияланған құндылықтар мен нақты ынталандырушы күш ретінде әрекет ететін құндылықтар арасындағы байланыс мәселесі болып табылады, өйткені М.Бахтиннің пікірінше, барлық маңызды құндылық тек жеке контексте ғана маңызды болады.

«М. Бубердің еуропалық өркениеттің қазынасына қосқан үлесі бір маңызды сөзбен анықталады: гуманизм. Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін, 20-шы жылдары өткен ғасырда, адам ақыл-ойдың (ғылымның) дамуы жалпы өркендеуді өзімен бірге алып жүрмейтінін анықтаған кезде, бірақ көбінесе, керісінше, соғыста көрсетілген адамдардың бөлінуі өзінің ең жоғары нүктесіне жеткенде, адамның өміріне қауіп төндіреді. адамгершілікке, өз түрлеріне достық және сүйіспеншілікпен қарауға шақыру барлық жерде және барлық жерде өте уақтылы айтылды Бубер хопел біздің бөтен емес, біз үшін ашық достық әлемде өмір сүретінімізді көрсету». [3, б.191]. Бұл бүгінде жаһандық дағдарыс жағдайында өте маңызды, өйткені гуманитарлық апат, зорлық-зомбылық, жергілікті қақтығыстар мен соғыстардың көбеюі тұлғааралық қарым-қатынас деңгейіндегі зорлық-зомбылыққа ықпал етеді.

«Басқаға деген көзқарас жеке тұлғаның рухани-адамгершілік қалыптасуының орталығы болып табылады және көбінесе адамның адамгершілік құндылығын анықтайды» [4, б.57]. Басқа ғалымдар да осы көзқарасты ұстанады. Жасөспірімдер мен жасөспірімдер арасындағы тұлғааралық қарым-қатынас мәселесі әрқашан танымал психологтар мен мұғалімдердің назарын аударды, олардың арасында Г.А. Роков, В.П. Вахтерев, А.А. Реан, Я.Л. Коломинский, И.В. Дубровина, В.С. Мухина, Г. Крайк, М.В. Гамезо, Б.С. Волков және т. б. есімдерді атауға болады.

Тұлғааралық қатынастарға ішкі дайындықтың ақпараттық субъективті жағын анықтау ерекше қиындық тудырады. Қолданыстағы зерттеулерде А. и. Донцов, Б.Д. Парыгин, В. А. Петровский, А. Г. Здравомыслов, В. Б. Ольшанский, В. А. ядов, жеке нормалар мен құндылықтар объективті көрсеткіштер ретінде эмоционалды келісім болып табылады. Алайда, бұл көрсеткіштер білім беру мекемелеріндегі тұлғааралық қатынастардың мәнін толық ашпайды.

Осыған байланысты, біздің ойымызша, бұл жұмыстарда тұлғааралық қатынастардың әлеуметтік-психологиялық негізіне нақты назар аудару жеткіліксіз. Адамды жоғары құндылық ретінде қабылдайтын аксиологиялық, антропологиялық, гуманистік, мәдени, коммуникативті тәсілдер тұлғааралық қатынастар мәдениеті мен мәдениетаралық құзыреттілікке қол жеткізуге мүмкіндік береді. Тұлғааралық қатынастардың сипаты қоғам дамуының белгілі бір кезеңдеріне,

нақты тарихи жағдайларға байланысты қалыптасады.

Дәстүр бойынша, әртүрлі тарихи дәуірлердегі философтар, психологтар мен тәрбиешілер тұлғааралық қарым-қатынас мәселелерін талқылады. Аристотель де адамдар оларға жақсылық жасағандарды жақсы көретінін айтты. Қарым-қатынас құрылымына органикалық түрде «тарту, тұлғааралық қабылдаудың құрамдас бөлігі ретінде, оның эмоционалды фоны ретінде немесе оның эмоционалды құрамдас бөлігі ретінде» кіреді [5, б.125]. Аттракцион оң әрекеттерге, дұшпандыққа, агрессияға жауап ретінде пайда болады – теріс әрекеттерге жауап ретінде. Адамдардың қалай және неге бірігетіні немесе, керісінше, ортақ тіл таба алмайтыны туралы ақпаратты білу, олардың келіспеушіліктерін қақтығыс пен агрессивті қарама-қайшылыққа дейін жеткізу, тұлғааралық қарым-қатынас контекстінде білімді практикалық қолданудың үлкен мүмкіндіктерін ашады. Қазіргі жағдайда қоғамдағы агрессияның күшеюі әртүрлі жас және әлеуметтік мәртебелер өкілдерінің қарым-қатынас құрылымындағы сындарлы өзара әрекеттесу жүйесінің бұзылуына әкеледі. Бізге жақсылық жасаған адамдарға деген жанашырлық бұл қызмет ниетсіз шыққан жағдайларға да қатысты.

Агрессия-мінез-құлық үлгісі. Дұрыс емес тәрбие жағдайында бұл қасиет орнығып, кейіннен тұрақты мінез-құлық ерекшелігіне айналуы мүмкін. Адамдардың агрессивті әрекеттерді жасау себептері әлі күнге дейін толық анықталмаған. Агрессия-бұл қоғамдағы адамдардың өмір сүру нормалары мен ережелеріне қайшы келетін, шабуыл объектілеріне зиян келтіретін (жанды немесе жансыз), адамдарға физикалық зиян келтіретін немесе жағымсыз тәжірибе, шиеленіс күйін тудыратын мақсатты деструктивті мінез-құлық.

Адамзат тарихы қатыгез оқиғаларға толы. Соғыс, азаптау, әйелдер мен балаларға қатысты зорлық — зомбылық, қарттарға немқұрайлы, циникалық көзқарас кез-келген қоғамның дамуымен бірге жүретін қатыгездіктің кейбір мысалдары ғана. Агрессивтілікті жеңу, ең маңызды өткір әлеуметтік мәселелердің бірі ретінде, саясаткерлер мен түрлі ғылым өкілдеріне көп көңіл бөлінеді. Атап айтқанда, адамдарда агрессивтіліктің алдын алуға бағытталған әртүрлі психоәлеуметтік технологиялар жасалуда.

Отыз жылдан астам уақыт бойы «криминогендік шокты» бастан өткерген посткеңестік кеңістікте балалардағы, жасөспірімдердегі және жастардағы агрессивтіліктің алдын алу, алдын алу әсіресе өзекті және қажет. Бұл девиантты мінез-құлықтың өсу фактісінің болуымен ғана емес, оны мойындаумен және қоғамдық сананың айыптауымен де байланысты. Сауалнамалардың нәтижелері бойынша қылмыс, атап айтқанда, жасөспірімдер арасындағы қылмыс инфляция немесе бағаның өсуінен кем емес адамдарды алаңдатады. Көбінесе жасөспірімдер мен жасөспірімдер арасындағы қылмыс білім беру мекемелерінде орын алады. Білім беру мекемесіндегі зорлық-зомбылық-бұл оның аумағында немесе үй-жайларында сабақтар, өзгерістер кезінде, оған бару және қайту жолында, сондай-ақ білім беру мекемесі бос уақытында өткізетін іс-шараларда (мысалы, экскурсиялар кезінде) болатын жоспарланған немесе стихиялық агрессивті әрекеттер. Бұл зорлық-зомбылық әлемнің көптеген елдерінің білім беру мекемелеріне тән, экономиканың даму деңгейі әртүрлі, әртүрлі идеологиялары, конфессиялары және полиэтникалық және моноэтникалық қауымдастықтары бар. Бүгінгі таңда ғылым бір жағынан агрессивтіліктің жоғарылауына және екінші жағынан тұлғааралық тартымдылыққа қандай жаһандық, макро және микро - орта факторлары себеп болады деген сұраққа жауап беруге жақындап келеді? Бұл сұрақтарға жауаптарды, ең алдымен, пәнаралық тәсілге сүйене отырып табуға болатыны анық.

Белгілі болғандай, білім беру мекемесіндегі зорлық-зомбылықтың субъектілері мен объектілері әртүрлі конфессиялық, этникалық, әл-ауқаттың әртүрлі деңгейлері бар әртүрлі әлеуметтік топтардың өкілдері бола алады, Мүмкін, әлеуметтік әділеттілік туралы әртүрлі түсініктер. Олар мекеме қызметкерлерінің өздері, соның ішінде педагогтар, сондай-ақ оқушылар мен олардың ата-аналары бола алады. Аталған топтардың кез-келгенінің өкілі зорлық-зомбылықтың бастамашысы, зардап шеккен Тарап немесе куәгер бола алады. Зорлық-зомбылық экономикалық, психологиялық, физикалық болуы мүмкін және жаһандық, макро -, микро-қоршаған орта факторларына, жас дағдарыстарына реакция болуы мүмкін.

Хейзинг белгілі бір топқа кірген кезде орындалатын бейресми салттық зорлық-зомбылық рәсімі ретінде және осы топтағы

иерархияны одан әрі сақтау үшін көбінесе макро-қоршаған орта факторларымен байланысты: дінаралық, этносаралық, әлеуметтік қайшылықтар. Үлкен дәрежеде хейзинг жабық (әскерилендірілген, спорттық, Интернаттық және т.б.) мекемелерге тән.

Білім беру мекемесіндегі экономикалық зорлық-зомбылық көбінесе әлеуметтік әділетсіздіктің өткір сезімінен, өзін материалдық жағынан гүлденген жасөспірімдер мен жастармен теңестіруге деген ұмтылыстан немесе одан да жаманы, рұқсат беру сезімінен, өзін-өзі растау және өзін-өзі қамтамасыз ету туралы көзқарасын көрсетуден туындайды. Мүлікті (киім, жеке заттар, телефондар және т.б.) және ақшаны бүлдіруден немесе күштеп таңдаудан көрінеді оқушыларда немесе қызметкерлерде. Көбінесе зорлық – зомбылықтың бұл түрі бопсалау арқылы көрінеді-ақшаның, қысымның және мәжбүрлеудің бір реттік немесе мерзімді талабы, соның ішінде физикалық күшпен қырғынға ұшырау, кейбір мәліметтерді жария ету, қауесет пен өсек тарату қаупі. Мұндай әрекеттер жәбірленушіге материалдық ғана емес, сонымен бірге келтірілген физикалық және моральдық азаптардан (ауырсыну, қорқыныш, қорлау) моральдық зиян келтіреді.

Жасөспірімдер мен жасөспірімдердің жеке проблемалары әлеуметтік мәселелермен байланысты. Негізгі себеп-жыныстық жетілуге байланысты және физиологиялық және психологиялық себептердің «проблемалық өрісін» анықтайтын өзгерістер. Жасөспірім өзінің сыртқы келбетіне, басқалардың: құрдастарының немесе ересектердің қабылдауының жеткіліксіздігіне наразы. Сыни ойлаудың дамуына байланысты жасөспірім ересектер мен құрдастарының кез-келген бағалау мәлімдемелері мен әрекеттеріне белсенді түрде күмән келтіреді, мұғалімнің пікірін елемейді және басқаларға теріс әсер етеді.

Мектептегі қорқытуды екі негізгі формаға бөлуге болады:

1. Мектептегі физикалық қорқыту-қасақана итеру, соққылар, соққылар, ұрып-соғу, басқа дене жарақаттарын жасау және т.б. (жыныстық қорқыту-бұл физикалық түрдің кіші түрі).

2. Психологиялық мектептегі қорқыту-психикалық әрекетке байланысты зорлық-зомбылық, ауызша қорлау немесе қорқыту, қудалау, қорқыту арқылы психологиялық жарақат алады, бұл эмоционалды сенімсіздікті әдейі тудырады.

Қорқыту проблемасы жасөспірімдер мен жасөспірімдерде осы жастағы ерекшеліктердің күрделілігі мен сәйкессіздігіне, жасөспірімдер мен жастардың дамуының ішкі және сыртқы жағдайларына байланысты байқалады. Дәл осы уақытта «жәбірленушінің» мінез-құлқы сияқты белгілі бір мінез-құлық үлгілерін игере отырып, Жасөспірім оларды өмір бойы ұстана алады. Сонымен қатар, қорқыту жағдайы «құрбандарға» ғана емес, «агрессорларға» да теріс әсер етеді, өйткені егер агрессияның көрінісі тиімді болса, онда бұл болашақта мінез-құлық стилі ретінде бекітілуі мүмкін.

Қазіргі уақытта мектеп кибербуллинг деп аталатын нәрсе айқын көрінеді. Негізінде, кибербуллинг-заманауи ақпараттық технологияларды, ұялы телефондар мен гаджеттерді қолдана отырып, жасөспірімге таныс адамдарға қарсы манипуляцияға негізделген психологиялық зорлық-зомбылықтың бір түрі. Көбінесе жасөспірімдер ауызша қорқытады, қорлайды, қорлайды, қудалайды, қарсыласын «троллейді», интернеттегі әлеуметтік желілердің көмегімен адамға зиян келтіретін суреттер мен фотосуреттерді жібереді.

Кибербуллинг пен кибермобингтің дәстүрлі қорқыту мен моббингтен айырмашылығы интернет ортасының ерекшеліктеріне байланысты: анонимділік, бұрмалау мүмкіндігі, үлкен аудиторияның болуы, жәбірленушіні кез келген жерде және кез келген уақытта алу мүмкіндігі. Интернеттегі қорлау-бұл заманауи байланыс құралдары: компьютерлер, ұялы телефондар, электрондық пошта, Интернет, әлеуметтік желілер, блогтар, чаттар және т. б. арқылы басқа да айыптаушы деректерді қасақана қорлау, қорқыту, хабарлау. Интернеттегі қорлау сонымен қатар қатал, дөрекі немесе қатыгез мәтіндік хабарламаларды көрсету және жіберу, жәбірленушіні онлайн режимінде мазақ ету, жәбірленушіге зиян келтіру немесе ұятқа қалдыру мақсатында жеке ақпаратты, фотосуреттерді немесе бейнелерді көпшілікке жариялау арқылы жүзеге асырылуы мүмкін; әлеуметтік желілерде жалған аккаунт, электрондық пошта, қудалау және қорқыту үшін веб-парақ құру жәбірленушінің атынан басқалардан жоғары және т. б.

Жасөспірімдер мен жасөспірімдер ортасында агрессивтіліктің күшеюі қоғамдағы әділетсіздіктің, әлеуметтік-экономикалық теңсіздікті тереңдету процестерінің, әлеуметтенудің әлеуметтік институттарының – мектептің, армияның, еңбек ұжымының, мектеп сыныбының немесе студенттік топтың

дағдарысымен байланысты жастардың әлеуметтену жағдайларының деформациясының нәтижесі екенін мойындауымыз керек. Мұндай жағдайларда жасөспірімдер мен жастар ортасында қылмыстың, алкоголизмнің, нашақорлықтың, моральдық азғындықтың өсуіне байланысты өткір проблемалар туындайды. Шоу-бизнестің «жұлдыздарының», блогерлердің, БАҚ қызметкерлерінің белгілі бір бөлігінің, әсіресе теледидардың ерекше жағымсыз рөлін мойындау қажет. Дәстүрлі емес құндылықтарды насихаттау жасөспірімдер мен жасөспірімдер өкілдеріне кері әсерін тигізеді және олардың құндылық артықшылықтарының иерархиясын қайта бағалауына әкеледі.

Тұлғааралық қатынастарды сапалы бағалау ұжымдағы өзара әрекеттесудің маңыздылығын анықтайды. Өз кезегінде тұлғааралық қатынастар мәдениетін әлеуметтік-психологиялық сенімдер мен көзқарастардың синтезі және олардың мәртебесі мен олардың көп қырлы қатынастар жүйесіне әсері, сондай-ақ іс-әрекет пен мінез-құлық стилі ретінде қарастырған жөн.

Блогерлер мен шоу-бизнес өкілдері қоздырған жастар ортасындағы агрессивті тенденциялардың өсуі үлкен алаңдаушылық туғызады. Жасөспірімдердің агрессивті мінез – құлқын зерттеу және оның алдын алу қазіргі уақытта уақыт ағымы болып табылады. Жасөспірімдер мен жастарды тәрбиелеу мәселесіне белгілі бір назар аударылғанына қарамастан, білім беру мекемелерінде, соның ішінде бопсалауда және қорқыту күшейіп келе жатқан Интернетте агрессивтіліктің артуы алаңдаушылық туғызуда. Сонымен қатар, Жасөспірімдер мен жастар арасындағы қоғамға жат мінез-құлық апатты түрде өсуде. Құқық бұзушылық генезисіндегі жаһандық жағдайлардың, макро - және микро-орта факторларының және тұлғаның ішкі психологиялық ерекшеліктерінің өзара байланысы мен өзара әсерін анықтау, жасөспірімдерде тұлғаның криминогендік қасиеттері пайда болатын психологиялық жағдайларды, сондай-ақ олардың пайда болуының психологиялық механизмін анықтау мәселелері әлеуметтік-гуманитарлық, оның ішінде философиялық, психологиялық-агрессивті мінез-құлықты педагогикалық зерттеу.

Тәжірибе көрсеткендей, бірнеше рет қылмыс жасаған қылмыскерлердің шамамен 2/3 бөлігі алғашқы қылмысты жасөспірім кезінде жасаған. Сондықтан агрессивтілік,

зорлық-зомбылық, қылмыс, әсіресе кәмелетке толмағандарды бопсалау мәселесі бүгінгі таңда ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Айта кету керек, көп жағдайда қылмыстарды негізінен 16-17 жасқа толған егде жастағы кәмелетке толмағандар жасайды, бірақ 14-15 жастағы жасөспірімдер де қылмыс жасаған жағдайлар бар.

Агрессивтілік деңгейі мен тұлғааралық қарым-қатынас түрі арасындағы байланыс күрделі болуы мүмкін және көптеген факторларға байланысты. Мысалы, агрессивті мінез-құлық жанжалды қарым-қатынаста немесе адамдар күйзеліске ұшыраған немесе қарым-қатынас дағдылары жетіспейтін жағдайларда жиі кездеседі. Алайда, агрессия қарым-қатынастың кез-келген түрінде көрінуі мүмкін, егер жеке қасиеттер немесе жарақат тарихы сияқты тиісті факторлар болса. Т.Г. волков, С.Б. Ильин, Е.С. Меньшиков, Ф.Рая жасөспірімдер жеке өсуге деген ұмтылыспен, идеалды және нақты «Мен» бейнесіндегі алшақтықпен, талаптардың жеткіліксіз деңгейімен, өмірлік жоспарлардың белгісіздігімен сипатталады, сондықтан оқушыларға зорлық-зомбылық көрсетудің кез-келген түрі өзін-өзі тануда жағымсыз идеяларды шоғырландыруға мүмкіндік береді.

Бейімделудегі ең бастысы-жеке тұлғаны психологиялық қайта құру процесі, оның қызығушылығы, сонымен қатар жаңа әлеуметтік ортаға, оқу жағдайларына бейімделуге деген ұмтылыс. Сонымен қатар, тұлғааралық қатынастардың маңызды көрінісі-бұл ұжымда пайда болатын жағдайлар шеңберінде, сондай-ақ билік құрылымдарының өкілдерімен мінез-құлық пен іс-әрекет моделін қалыптастыру. Білім беру мекемелерінде ауыртпалықсыз бейімделу үшін өзін - өзі жүзеге асыруға, ұжымда үйлесімді өзара әрекеттесуге ықпал ететін қасиеттерді дамытуға көмектесетін іс-шаралар өткізген жөн: атап айтқанда, ынтымақтастық, командада жұмыс істей білу, міндеттілік, өзара жауапкершілік, шынтақ сезімі, өзара көмек, тәртіп. Командада жұмыс істеу кез-келген істің сәттілігі іс-шараға қатысушылардың нақты қарым-қатынасына, олардың бір-біріне қаншалықты үміттен алатындығына байланысты екенін түсінуге көмектеседі.

Тұлғааралық қатынастар-бұл адамдар бір-бірін қабылдайтын, бағалайтын және бір-біріне қарайтын көзқарастар, бағдарлар, күтулер, стереотиптер және басқа диспозициялар жүйесі. Бұл диспозициялар бірлескен қызметтің мазмұнына,

мақсаттарына, құндылықтарына және ұйымдастырылуына ықпал етеді және ұжымның және жалпы қоғамның әлеуметтік - психологиялық климатын қалыптастырудың негізі болып табылады.

Тұлғааралық қатынастар бірлескен іс-әрекет пен қарым-қатынас процесінде жасөспірімдер мен жастардың бір-біріне көрсететін өзара әрекеттесу процесінде өзара әсердің сипаты мен тәсілдерінде объективті түрде көрінетін субъективті тәжірибелік қатынастарды қамтиды.

Тұлғааралық қатынастардың мәдениетін анықтай отырып, біз қоғамның иелігіндегі жиынтық Әлеуметтік және мәдени тәжірибені игеру барысында адам жеке тұлғаға айналады. Тұлғааралық қатынастар мәдениетін қалыптастырудың осы процесінде мәдениетаралық құзыреттіліктің рөлін асыра бағалау мүмкін емес. Көпмәдениетті ортада, көпэтносты қоғамдастықта қарым-қатынас жасай отырып, жасөспірімдер мен жастар мәдениетаралық диалог пен қалыптасып келе жатқан мәдениетаралық құзыреттіліктің арқасында жанжалсыз қарым-қатынас жасауға дайын, өйткені бұл мәдениет, көпмәдени өзара іс-қимыл Әлеуметтік және тарихи жадты қалыптастыра отырып, адамгершілік нормалардың әлеуметтік мұрагері ретінде әрекет етеді.

Өз кезегінде жеке тұлғаның жалпы мәдениеті адамгершілік, психологиялық, эстетикалық, саяси, тілдік және басқа мәдениеттердің жиынтығы ретінде тұлғааралық өзара әрекеттесу мәдениетіне әсер етеді.

Мысалы, Бірінші Петрдің жеңіл қолымен француз тілі француз мәдениеті сияқты жоғарғы тап өкілдерінің айрықша ерекшелігі болды. Тек орыс-француз соғыстарына және әсіресе 1812 жылғы Отан соғысына байланысты ақсүйектер топтары Француз тенденцияларынан бас тарта бастады. Тіл-болмыстың үйі. Билингвизмге немесе көптілділікке деген ұмтылыс, жалпы мағыналы процесс ретінде қарастырылмаса да, мәдениеттер диалогына, мәдениетаралық құзыреттілікті дамытуға деген ұмтылысты көрсетеді. Бірақ тілге күштеп тыйым салу-бұл нонсенс, бұл саналы деградацияға апаратын жол. Тұлғааралық қатынастар мәдениетінің құндылық сипаты иерархиясы ниетті бағалауға және құндылық артықшылықтарының иерархиясын уақытында түзетуге мүмкіндік беретін гуманистік құндылықтар (соның ішінде қарызға алынған) тұлғааралық қатынастар

мәдениетінде негіз болып табылатындығымен көрінеді. Тілдің, ауызша шығармашылықтың орасан зор рөлін М.М. Бахтин атап өтті: «егер әдебиет тарихының квази-ғылыми генетикалық жалпылауынан гөрі жалпы философиялық эстетикаға көбірек көңіл бөлсе, ауызша шығармашылықтың эстетикасы көп пайда әкеледі; өкінішке орай, жалпы эстетика саласындағы маңызды құбылыстар ауызша шығармашылықтың эстетикасына аз әсер етпегенін мойындау керек, тіпті философиялық тереңдетуден қандай да бір аңғалдық қорқынышы бар; бұл біздің ғылымымыздың проблематикасының өте төмен деңгейін түсіндіреді» [6, б.13] тұлғааралық қатынастарды сапалы бағалау олардың ұжымдағы әрбір мүше үшін маңыздылық дәрежесін анықтайды. М.М. Бахтиннің ой-пікірін жалғастыра отырып, тіл саясаты, егер ол негізделсе, көп пайда әкеледі деп айтуға болады әлеуметтік-мәдени мәселелер, оның ішінде тіл философиясы.

Тұлғааралық қатынастар мәдениеті құбылыстарының тарихи сипаты өзара әрекеттесудің әдістері мен формалары тарихи даму барысында дамығандығымен көрінеді, мұнда жаһандық және макро-қоршаған орта факторлары шешуші рөл атқарады. Олар әдет-ғұрыптарда, дәстүрлерде, әдет-ғұрыптарда, өз халқының тарихи тағдырындағы соңғы оқиғаларды немесе алыс өткенді тарихи есте сақтаудың дәлелі ретінде бекітілген, мысалы, «арийлік шығу тегі», «халықтың Құдай таңдауы» идеялары. Тұлғааралық қатынастар мәдениетін дамытудың жаһандық және макро-қоршаған орта факторлары аңыздар мен мифтердің фантастикалық мысалдарына емес, тарихтың қатаң ғылыми дәлелденген фактілеріне негізделген нақты тарихи көзқарасты талап етеді. Ақпараттық субъективті жағын анықтау ерекше қиындық тудырады және «квази-Ғылыми» деп аталады. Кейбір «сарапшылардың» ата-анасы Грек және скиф көсемі Приднепровьеден шыққан атақты ойшыл, замандасы Солон Анахарсисті және прото-қазақ, прото-украин, прото-Беларусь және прото-Беларусь философиялық мәдениетінің өкілі деп жариялау әрекеті кәсіпқойларды таң қалдырмайды. Әрине, зерттеу қызметінің осындай нәтижелерінің сенсациясына арналған бұл квази-ғылыми тәсіл экстремизмнен басқа ештеңе көтермейді, алауыздық тудырады, қарама - қайшылықты тудырады және дұшпандықты күшейтеді, бірақ мәдениеттер арасындағы диалогты емес. Әрине, авырайымдық діндердің жоғары кәсібилігі мен бірыңғай рухани негіздерін білу

ғана тұлғааралық қатынастардағы агрессияның жаһандық және макро деңгейінде экстремизмге қарсы тұруға мүмкіндік береді.

Құндылық сипаты гуманистік құндылықтар тұлғааралық қатынастар мәдениетінде негіз болып табылатындығымен көрінеді. Тұлғааралық қатынастарды сапалы бағалау ұжымдағы өзара әрекеттесудің маңыздылығын анықтайды.

Тұлғааралық қатынастар - бұл көптеген ішкі және сыртқы макро-және микро-қоршаған орта факторларымен анықталған өте динамикалық құбылыс, нәтижесінде тұлғааралық қатынастар мәдениетінің мәнін және оның критерийлері мен көрсеткіштерін анықтау барысында көптеген қиындықтар анықталады.

Қатысушылардың жеке ерекшеліктерін нақты әлеуметтік өзара әрекеттесу контекстінде, олардың тұлғааралық қатынастар жүйесін ескеру қарым - қатынасты болжау және ұйымдастыру үшін үлкен маңызға ие. Аттракцион құбылысын анықтайтын факторларды есепке алудың практикалық маңыздылығын мойындау - тұлғааралық қарым - қатынаста агрессивтіліктің алдын алуға ықпал ететін тұлғааралық өзара әрекеттесу контекстіндегі жолдардың бірі. Тұлғааралық қатынастар мәдениетін әлеуметтік-психологиялық сенімдер мен шеберліктің синтезі, көп қырлы қатынастардың жалпы дамуы мен жүйесі, сондай-ақ іс - әрекет пен мінез - құлық стилі және жеке тұлғаның өзара байланысты компоненттерін біріктіру ретінде анықтай отырып, тұлғааралық қатынастар мәдениеті тұлғаны байытады және дамытады, қарама-қайшылыққа емес, диалогқа ықпал етеді деп айтуға болады.

Философиялық және психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді теориялық талдау «тұлғааралық қатынастар мәдениеті» ұғымының мәні мен мазмұнын сипаттауға мүмкіндік береді, бұл оны субъектінің интегративті сипаттамасы ретінде анықтауға негіз берді, оның ішінде: қарым-қатынас субъектілерінің құндылық-бағдарланған бірлігі мен эмоционалды компоненті, тұлғааралық қарым-қатынас қатысушыларымен өзара әрекеттесу, құрмет (немесе керісінше). оны елемей) моральдық қоғамда қабылданған нормалар, мінез - құлық ережелері құрдастарымен сәтті өзара әрекеттесуді қамтамасыз ететін дағдылар жүйесі, ересектер мен басқалар әртүрлі өмірлік жағдайларда.

Жарияланған зерттеулерді талдау тұлғааралық тартымдылықтың детерминанттары психологияда жеткілікті түрде зерттелмегенін атап өтуге мүмкіндік береді, бірақ тұлғааралық тартымдылықтың шарттары мен детерминанттарын зерттеу қажет, өйткені тартымдылық тұлғааралық қатынастардағы агрессивтіліктің өсуінің алдын алудың және тұлғааралық қарым - қатынас мәдениетінің артуын қамтамасыз етудің мүмкін жолдарының бірі болып табылады. Тұлғааралық тартымдылық бірқатар факторлардың әсерінен анықталады. «Басқа адамды оң қабылдау қабылдаушының эмоционалды жағдайына, адамның аффилирлену қажеттілігінің ауырлығына, берілген адамның жақын немесе алыс болуына байланысты болуы мүмкін. Адамдар өздеріне ұқсас көзқарастары, білімі, құндылықтары, мәртебесі барларды жақсы көреді; мінез-құлқы мен қарым-қатынас стилі олардың өзін-өзі бағалауы мен қадір-қасиетін қолдайтындар» [7, б.183]

Мотивациялық - құндылық компонентінің деңгейі неғұрлым жоғары болса, тұлғааралық қатынастар мәдениетінің мазмұндық компоненті соғұрлым жоғары болады және мотивациялық-құндылық компонентінің төмен деңгейі тұлғааралық қатынастар мәдениетінің практикалық және мазмұндық компоненттерінің төменгі деңгейіне әкеледі. Тұлғааралық қатынастар мәдениетін қалыптастырудағы сәттілік немесе сәтсіздік көбінесе жасөспірімдер мен жастар болатын білім беру ортасының психологиялық-педагогикалық жағдайларына байланысты екенін мойындауымыз керек.

Тұлғааралық қатынастар мәдениетін дамыту критерийлері тұлғаның дамуы туралы Білім, қарым-қатынастың адамгершілік нормалары мен ережелері; ынтымақтастық пен диалогқа белсенді оң мотивацияның болуы; тұлғааралық қатынастар мәдениетін қалыптастыру процесін саналы түрде түсіну, оны иеленудің перспективаларын түсіну; эмпатиялық және рефлексиялық дағдылар (басқа адамды терең және дәл түсіну, оның тәжірибесін ойша қайта құру, оларды өздері сияқты сезіну, өзара сенім және альтруизм принциптері бойынша қатынастар құру); үйренген білімді, дағдыларды, дағдыларды қарым-қатынас пен мінез-құлықта қолдануға дайын болу.

Сонымен, В.Н. Мясичев «жеке тұлғаның қарым-қатынасы адамның жалпы әлеммен және әсіресе қоғаммен байланысты

қоғамдық қатынастардың әсерінен қалыптасады» деп санайды [8, 174].

А.А. Леонтьевтің пікірінше, тұлғааралық қатынастар-бұл адамдар бір-бірін қабылдайтын және бағалайтын көзқарастар, бағдарлар, күтулер, стереотиптер және басқа диспозициялар жүйесі. Бұл диспозициялар бірлескен қызметтің мазмұнымен, мақсаттарымен, құндылықтарымен және ұйымдастырылуымен делдал болады және ұжымда әлеуметтік-психологиялық климаттың қалыптасуының негізі болып табылады [9, б.204].

Тұлғааралық қатынастар-бұл мақсаттар, бағыттар, күтулер, рецепттер, стандарттар және басқа диспозициялар жүйесі, соның арқасында адамдардың айналасындағы адамдарды қабылдауы мен бағалауы жүреді. Мұндай жүйенің өзіндік мәні, мақсаты, маңыздылығы, құндылығы және ұжымдық қызметті ұйымдастыру тәсілдері бар және ұжымда әлеуметтік, мәдени, психологиялық атмосфераны құру үшін негіз болады. Тұлғааралық қатынастар-бұл бірлескен іс-әрекет пен қарым-қатынас процесінде адамдар бір-біріне әсер ететін өзара әсердің сипаты мен тәсілдерінде объективті түрде көрінетін адамдар арасындағы субъективті түрде сезілетін қатынастар. Тұлғааралық қатынастар мәдениеті жеке тұлғаны қоғамға бейімдеу үшін қажет, ол адамды тұлғааралық қатынастар процесінде ең жоғары құндылық ретінде көрсетеді. Тұлғааралық қатынастар мәдениетінің мазмұны мотивациялық, эмоционалды-құндылық, белсенділік компоненттерін қамтиды.

Тұлғааралық қатынастар саяси, этносаралық, конфессияаралық қатынастарда пайда болады және біртұтас тұтастықты білдіреді. Қоғамның иелігіндегі жиынтық Әлеуметтік және мәдени тәжірибені игеру барысында адам жеке тұлғаға айналатындығына сүйене отырып, бұл процестегі мәдениеттің рөлі шынымен де орасан зор екенін мойындауға болмайды, өйткені бұл мәдениеттің мұрагерліктің генетикалық механизмдерінен айырмашылығы, ақпараттың әлеуметтік мұрасы, өзіндік «әлеуметтік жады», «тарихи жады». Ұжымда кросс-мәдени құзыреттіліктерді, тұлғааралық қатынастар мәдениетін қалыптастыру кез-келген ұйымның, әсіресе білім беру мекемесінің жұмысында ерекше рөл атқаруы керек, мұнда бұл мәселеге тиісті назар аударуға болмайды. Әйтпесе, біз агрессиямен оның әртүрлі

көріністерінде күресеміз: скулшутинг, троллинг, хейзинг және т. б.

Өз кезегінде, жеке тұлғаның жалпы мәдениетін бірнеше мәдениеттердің жиынтығы ретінде қарастыруға болады – саяси, моральдық, психологиялық, эстетикалық, діни және т.б. жеке тұлғаның жалпы мәдениетінің құрамдас бөліктері арасында тұлғааралық қатынастар мәдениеті ерекше орын алады.

«Мәдениеттер диалогының» шындықтары қандай және жаһандану дәуірі өкілдерінің экономикалық қатынастары мен рухани құндылықтары қандай? Әлбетте, болашақ қоғамға жаһандық және шығармашылықпен ойлауға және әрекет етуге қабілетті, халықаралық байланыстар орнатуға, ынтымақтастыққа қабілетті, серіктестерге қарсы тұра алмайтын, әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің жоғары деңгейіне ие, эмпатия, транспекция, толеранттылық сезімдері дамыған, жанжалды жағдайларды оң шеше алатын, жоғары коммуникативті мәдениетке ие адамдар қажет болады. Бұл қасиеттердің барлығы сөзсіз жолға қоюдың кепілі болып табылады.

Мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыру мәселесі қазіргі уақытта ерекше әлеуметтік мәнге ие. Бүгінгі таңда бірыңғай білім беру кеңістігіне интеграция жағдайында «мәдениетаралық құзыреттілік» (ағылш. cross-cultural competens).

Мәдениетаралық құзыреттілік жаһандану жағдайында әртүрлі мәдениеттер тасымалдаушыларының тиімді қарым-қатынасының маңызды факторларының бірі болып табылады. Одақтың соңғы жылдарында еуроцентризмге наразылықтың артуы байқалды, бұл әсіресе Азия одақтас республикаларында байқалды.

Көпмәдениетті өмір сүрудің қазіргі әлемінде «мәдениетаралық коммуникациялар» деп түсіндірілетін коммуникацияның жаңа түрі табиғи түрде пайда болды, бұл «мәдениетте қабылданған белгілер жүйелерінің көмегімен құндылық-маңызды, нормалар мен дәстүрлер арқылы ақпарат алмасу мақсатында әр түрлі мәдениеттерге жататын субъектілердің (жеке тұлғалардың, топтардың, ұйымдардың) өзара әрекеттесу процесі, жаһандану жағдайындағы ҰБТ ережелері мен әдістері мәдениетаралық коммуникация ортақ құндылықтарды құру және бірыңғай әлеуметтік-мәдени кеңістікті қалыптастыру тетігі болып табылады, онда әртүрлі мәдениеттер өкілдерінің толыққанды өмір сүруі және дамуы мүмкін» [10, 9].

Шын мәнінде бүкіл әлемді қамтыған әлемдік экономиканың жаһандану процестері, елдер мен мәдениеттердің күрделі қатынастары бүкіл халықтар мен жеке адамдардың санасын өзгертеді, оларды жаңа әлемге бейімделуге мәжбүр етеді, көбінесе әдеттегі құндылықтар мен мінез-құлық үлгілерінен айырылады [11, 88]. Жаһандану жағдайында мәдениетаралық коммуникация ортақ құндылықтарды құру және әртүрлі мәдениеттер өкілдерінің толыққанды өмір сүруі мен дамуы мүмкін біртұтас әлеуметтік-мәдени кеңістікті қалыптастыру тетігі болып табылады. [12, 196].

«Жаһандану жағдайында мәдениетаралық коммуникация ортақ құндылықтарды құру және әртүрлі мәдениеттер өкілдерінің толыққанды өмір сүруі мен дамуы мүмкін бірыңғай әлеуметтік-мәдени кеңістікті қалыптастыру тетігі болып табылады. Тілдің өзі символдық жүйе ретінде түсініледі және әлеуметтік-мәдени құрылымдардың тілдік құрылымдарға басымдығы даусыз» [13, 273].

Әртүрлі әлеуметтік-мәдени қауымдастықтардың өкілдері арасындағы өзара түсіністікке қол жеткізуді, тұлғааралық қарым-қатынастағы кедергіні, мәдениетаралық диалог мүмкіндігі ретінде өтуді қамтамасыз ететін жалпы коммуникативтік қабілет шеңберінде кросс-мәдени құзыреттілікті қалыптастыру қажеттілігі. Бұл құзыреттілікті қарым-қатынас тәжірибесінсіз игеру мүмкін болмағандықтан, Интернеттің виртуалды ортасы уақыт пен кеңістіктік шеңберден шығуға мүмкіндік береді, бұл оның пайдаланушыларына нақты сұхбаттасушылармен екі жаққа да қатысты тақырыптар бойынша шынайы қарым-қатынас жасауға және коммуникативті өзара әрекеттесудегі агрессивтіліктің алдын алуға мүмкіндік береді. Интернеттегі қорлау-бұл жасөспірімдер мен жастардың агрессивтілігінің кең таралған көріністерінің бірі, олар құрдастарымен және ересектермен нақты қарым-қатынасқа түседі. Агрессивті мінез-құлықтың жоғары әлеуметтік маңыздылығы мен әлеуметтік қауіптілігі көптеген зерттеулерді, құбылысты әр түрлі түсіндіретін әртүрлі тұжырымдамаларды тудырды. XX ғасырдың бірқатар көрнекті ғалымдары Аммон г., Берковиц Л., Ломбросо ч., Лоренц к., Фрейд З. агрессия мәселелерін зерттеуге арналған., Фромма Э., және басқалар..

Агрессивтілік пен дұшпандық, тұлға құрылымдарымен қарым-қатынаста

айырмашылықтарға ие, сыртқы және ішкі бағытта көрінеді. Бірінші жағдайда олар тұлғааралық өзара әрекеттесудің ерекшеліктерін анықтайды, екіншісінде олар психологиялық қорғаныс функцияларын орындайды. Жоғары агрессивті позицияның жеке сипаттамаларының кешені мыналарды қамтиды: эмоционалды тұрақсыздықтың жоғарылауы, практикалық бағдарлар, радикализм, өзін-өзі бақылаудың төмендеуі.

Адамды ең жоғары құндылық ретінде қабылдайтын антропологиялық, гуманистік, мәдени, коммуникативті тәсілдер тұлғааралық қатынастар мәдениеті мен мәдениетаралық құзыреттіліктің практикасына әсер ете ме, әлде артық пайда табу үшін бұл құндылықты тану тек сөйлеу фигурасы болып қала ма? Тұлғааралық қарым-қатынас мәдениеті-бұл қарым-қатынастың моральдық нормалары мен ережелеріне негізделген олардың мінез-құлқын сәтті өзара әрекеттесу және реттеу үшін қажетті тұлғаның рухани, интеллектуалды және эмоционалды қасиеттерінің жиынтығы.

Ұжымдағы тұлғааралық қатынастар мәдениетінің мәні оның барлық мүшелерінің моральдық келісіміне, әлеуметтік жауапкершіліктің басымдықтарына, білім беру процесіне қатысушылардың барлығының мақсаттары мен құндылықтарының ортақтығына бағдарлану болып табылады. Тұлғааралық қатынастар тұтастай алғанда ұжымның педагогикалық қызметінің нәтижесіне және оқушылар мен мұғалімдердің жеке басына, атап айтқанда, кәсіби маңызды қасиеттерді дамытуға әсер етеді. [14,5,15].

Қорытынды.

Білім беру процесінде студенттердің тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетін және олардың мәдениетаралық құзыреттіліктерін дамыту кез-келген білім беру мекемесі үшін маңызды міндет болып табылады. Бұл студенттің жеке басының үйлесімді дамуына ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар білім беру процесіне қатысушылар арасында Оқу мен өзара әрекеттесу үшін қолайлы атмосфера жасайды.

Студенттерге тиімді қарым-қатынас дағдыларын, соның ішінде белсенді тыңдауды, өз ойлары мен сезімдерін білдіруді және басқа адамдардың пікірін құрметтеуді үйрету маңызды. Мұны тренингтер, рөлдік ойындар, пікірталастар, пікірталастар және т.б. арқылы жасауға болады. өзіңіздің эмоцияларыңызды түсіну және басқару, сондай - ақ эмпатия-бұл тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетін дамытудың маңызды дағдылары. Студенттер

басқа адамдардың эмоцияларын тануға, эмоцияларын барабар және сындарлы түрде білдіруге үйрене алады. Студенттерді басқа адамдарға, олардың пікірлері мен мәдени айырмашылықтарына құрметпен қарауға негізделген құндылықтарға тәрбиелеу маңызды. Бұл толерантты жағдай жасауға және қақтығыстарды азайтуға көмектеседі.

Бүгінгі таңда білім беру мекемелеріндегі проблемалардың бірі бопсалау болып табылады. Мектеп пен университетте оқушыларды бопсалау проблемасымен күресу кешенді тәсілді қажет етеді. Бопсалаудың алдын алу және жолын кесу бойынша тиімді шараларды енгізу үшін педагогтарды, психологтарды және білім беру мекемесінің әкімшілігін тарту қажет.

Бопсалаумен күресудің бір жолы-ата-аналар мен студенттердің алдын-алу мәселелері мен әдістері туралы хабардар болуы. Алдын алу шаралары көбінесе сарапшылардың қатысуымен тренингтер, дәрістер мен кеңестер өткізуді қамтиды. Сондай-ақ, балаларды шекараны белгілеуге және өздерін қорғай білуге үйрету маңызды.

Қазіргі қоғамның әлеуметтік-экономикалық өміріндегі өзгерістер адамдардың тұлғааралық қатынастары саласындағы өзгерістерге әкеп соқтырмады. Адамдар арасындағы түбегейлі жаңа байланыстар мен қатынастардың пайда болуы және белсенді қалыптасуы тұлғааралық қатынастар мәдениеті мәселесін бірінші орынға қояды. Тұлғааралық қатынастар адамдар арасындағы әлеуметтік байланыстар жүйесінде маңызды орын алады және адамдармен қарым-қатынас тәжірибесін жинақтау тұрғысынан тұлғаның қалыптасуына әсер етеді, сонымен қатар тұлғааралық қатынастар кәсіби қызметтің тиімділігіне әсер етеді.

Агрессивті мінез-құлықтың ерте алдын-алудың негізгі бағыттары:

- жақын ортаның қолайсыз факторлары мен әлеуметтендіруші әсерлерін анықтау;
- кәмелетке толмағандардың мінез-құлқындағы асоциалды ауытқулардың заманауи диагностикасы;
- девиантты мінез-құлықты психологиялық-педагогикалық түзетудің тәрбиелік-профилактикалық құралдарын таңдаудағы сараланған тәсіл.

Тұлғааралық қатынастар мәдениетін қалыптастыру процесі келесі шарттарды сақтай отырып сәтті болады:

-егер ұжымда тұлғааралық қатынастар мәдениетін, ынтымақтастық пен диалогты

дамытуға мотивациялық-құндылық көзқарасы қалыптастырылса, бұл дамыған мәдениетаралық құзыреттерді қалыптастыру кезінде қол жеткізуге болады;

-егер құндылық артықшылықтарының иерархиясында диалогқа, ынтымақтастыққа, Достық сезімдерге, сенімге, төзімділікке, басқаларға деген құрметке, өзіне деген жоғары талапқа деген көзқарас басым болып табылса,

-егер жас, жеке және топтық, этникалық, конфессиялық және тілдік ерекшеліктер ескерілсе.

Әдебиеттер тізімі

1. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности. //Эстетика словесного творчества. М., 1979. - С.7-22
2. Библер В.С., Бахтин М.М. История философии XX Века - 218с.
3. Длугач Т.Б. Диалог в современном мире: М. Бубер – М. Бахтин – В. Библер // История философии XX века. С.191. 191-242.
- 4.Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир // С. Л. Рубинштейн. — М. [и др.]: Питер, 2012 — 224 с.
- 5.Джавадова Р.Р. Некоторые вопросы исследования межличностной аттракции//Вектор науки ТГУ. – 2012. - №1(8). - С.124-126.
- 6.Бахтин М.М. Автор и герой в эстетической деятельности// Эстетика словесного творчества Москва: «Искусство». - 1979. - С.7-22.
7. Шадричева А.И. Основные психологические детерминанты межличностной аттракции Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal) | PSYCHOLOGIA. – 2016. - №7. – С. 180-183.
- 8.Мясищев В.Н. Психология отношений: избр. психол. тр.//М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», - 1995 — 356 с.
9. Леонтьев А.А. Психология общения: учеб. пособие / А. А. Леонтьев. — 3-е изд. — М. : Смысл, 1999 — 365 с.
10. Циборева И.Н. Формирование кросс-культурной коммуникативной компетентности студентов: учебн.-метод. пособие для преподавателей английского языка. – М., 2011 – 71 с.
11. Семенова Е.В., Семенов В.И., Ростова М.Л. Формирование кросскультурной компетенции: сущность, проблемы, опыт // Научное обозрение. Педагогические науки. – 2015. – № 3. – С. 85-85; URL: <https://science-pedagogy.ru/ru/article/view?id=1253>
12. Барбазюк В.Ю. Особенности формирования кросскультурной компетенции в условиях глобализации // Европейский журнал социальных наук=European Social Science Journal. – 2016. – № 2. - С.196-200
13. Shmeleva Zh. N. The formation of cross-cultural competence of students-managers by means of the foreign language learning at the non-linguistic

university. Азимут научных исследований: педагогика и психология, - 2019.- № 2(27) - 271-275 с. DOI:[10.26140/anip-2019-0802-0062](https://doi.org/10.26140/anip-2019-0802-0062).

14. Какун А.В. Формирование культуры межличностных отношений в педагогическом коллективе школы. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Москва – 2009 – 18 с.

15. Минжанов Н.А., Кабилдина А. Отандық қылмыстық заң тарихында алғаш рет кәмелетке томағандардың суидиттік мінез-құлқына қатыстылығың алдын алу// ҚЭУ ЖАРШЫСЫ.- 2023. - № 2 (69) - б. 59-62.

References

1. Bahtin M. M. Avtor i geroj v esteticheskoj deyatel'nosti. //Estetika slovesnogo tvorchestva. M., 1979. - S.7-22
2. Bibler V.S., Bahtin M.M. Istoriya filosofii HKH Veka - 218s.
3. Dlugach T.B. Dialog v sovremennom mire: M. Buber – M. Bahtin – V. Bibler // Istoriya filosofii HKH veka. C.191. 191-242.
- 4.Rubinshtejn S.L. Bytie i soznanie. CHelovek i mir // S. L. Rubinshtejn. — M. [i dr.]: Piter, 2012 — 224 s.
- 5.Dzhavadova R.R. Nekotorye voprosy issledovaniya mezhlichnostnoj attrakcii//Vektor nauki TGU. – 2012. - №1(8). - S.124-126.
- 6.Bahtin M.M. Avtor i geroj v esteticheskoj deyatel'nosti// Estetika slovesnogo tvorchestva Moskva: «Iskusstvo». - 1979. - S.7-22.
7. SHadricheva A.I. Osnovnye psihologicheskie determinanty mezhlichnostnoj attrakcii Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal) | PSYCHOLOGIA. – 2016. - №7. – S. 180-183.
- 8.Myasishchev V.N. Psihologiya otnoshenij: izbr. psihol. tr.//M.: In-t prakt. psihologii; Voronezh: NPO «MODEK», - 1995 — 356 s.
9. Leont'ev A.A. Psihologiya obshcheniya: ucheb. posobie / A. A. Leont'ev. — 3-e izd. — M. : Smysl, 1999 — 365 s.
10. Ciboreva I.N. Formirovanie kross-kul'turnoj kommunikativnoj kompetentnosti studentov: uchebn.-metod. posobie dlya prepodavatelej anglijskogo yazyka. – M., 2011 – 71 s.
11. Semenova E.V., Semenov V.I., Rostova M.L. Formirovanie krosskul'turnoj kompetencii: sushchnost', problemy, opyt // Nauchnoe obozrenie. Pedagogicheskie nauki. – 2015. – № 3. – S. 85-85; URL: <https://science-pedagogy.ru/ru/article/view?id=1253>
12. Barbazyuk V.YU. Osobennosti formirovaniya krosskul'turnoj kompetencii v usloviyah globalizacii // Evropejskij zhurnal social'nyh nauk=European Social Science Journal. – 2016. – № 2. - S.196-200
13. Shmeleva Zh. N. The formation of cross-cultural competence of students-managers by means of the foreign language learning at the non-linguistic

i psihologiya, - 2019.- № 2(27) - 271-275 s.
DOI:10.26140/anip-2019-0802-0062.

14. Kakun A.V. Formirovanie kul'tury mezhlichnostnyh odnoshenij v pedagogicheskom kollektive shkoly. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata pedagogicheskikh nauk. Moskva – 2009 – 18 c.

15. Minzhanov N.A., Kabildina A. Otandyk kылmystыk заң тарихында алғаш рет көмелеткетомандардың сүйдіттк мінез-құлқына қатыстылуғандың алуы// ҚЕУ ЗНАРШЫСЫ.- 2023. - № 2 (69) - б. 59-62.

УДК 37

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2024.72.1.009

Айтұар ИСАЕВ, преподаватель кафедры «Психологии, педагогики и социальной работы», Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, aitu_98kz@mail.ru, 87057378698

Анна МАЛОЛЕТКОВА, к.пс.н., доцент кафедры психолого-педагогического образования Стерлитамакский филиал ФГБОУ ВО «Уфимский университет науки и технологий», 453103, Респ. Башкортостан, Стерлитамак, пр. Ленина, 49, astromala@mail.ru, 89174304839

ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ КОПИНГ-СТРАТЕГИЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В нынешней ситуации проблема преодоления трудностей и стрессовых ситуаций в жизни человека занимает одно из ведущих мест в психологической науке. В статье изучаются различные подходы к изучению копинг-стратегий личности, что позволяет глубже понять механизмы преодоления личностью жизненных трудностей. Актуальность темы определяется необходимостью разработки эффективных методов психологической помощи и поддержки в сложных жизненных ситуациях. Копинг-стратегии представляют собой комплекс когнитивных и поведенческих усилий, направленных на управление стрессовыми ситуациями, обретение толерантности к данным ситуациям.

Ключевые слова: копинг, стратегии совладания, стресс, психодиагностика, защитные механизмы, эффективность деятельности, психологическое благополучие.

Айтұар ИСАЕВ, «Психология, педагогика және әлеуметтік жұмыс» кафедрасының оқытушысы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі 9, aitu_98kz@mail.ru, 87057378698

Анна МАЛОЛЕТКОВА, пс.з.к., психологиялық-педагогикалық білім беру кафедрасының доценті Стерлитамак филиалы ФГБОУ ВО «Уфа ғылым мен технология университеті», 453103, Башкортостан Респ., Стерлитамак, Ленин даңғылы, 49, astromala@mail.ru, 89174304839

ЖЕКЕ ТҮЛҒАНЫҢ КОПИНГ-СТРАТЕГИЯЛАРЫН ЗЕРТТЕУ ТӘСІЛДЕРІ

Аннотация. Қазіргі жағдайда адам өміріндегі қиындықтар мен стресстік жағдайларды жеңу мәселесі психологиялық ғылымда жетекші орындардың бірін алады. Мақалада адамның өмірлік қиындықтарды жеңу механизмдерін тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін жеке тұлғаның күресу стратегияларын зерттеудің әртүрлі тәсілдері зерттеледі. Тақырыптың өзектілігі қиын өмірлік жағдайларда психологиялық көмек пен қолдаудың тиімді әдістерін жасау қажеттілігімен анықталады. Күресу стратегиялары-бұл стресстік жағдайларды басқаруға, осы жағдайларға төзімділікке бағытталған когнитивті және мінез-құлық күштерінің жиынтығы.

Түйінді сөздер: күресу, күресу стратегиялары, стресс, психодиагностика, қорғаныс механизмдері, іс-әрекеттің тиімділігі, психологиялық әл-ауқат.

Aituar ISAEV, Lecturer, Department of Psychology, Pedagogy and Social Work, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Republic of Kazakhstan, 100009, Akademicheskaya str. 9, aitu_98kz@mail.ru, 87057378698

Anna MALOLETKOVA, Ph.D., Associate Professor of the Department of Psychological and Pedagogical Education, Sterlitamak branch of the Ufa University of Science and Technology, 453103, Republic of Bashkortostan, Sterlitamak, Lenin Ave., 49, astromala@mail.ru, 89174304839

APPROACHES TO THE STUDY OF COPING STRATEGIES OF PERSONALITY

Annotation. In the current situation, the problem of overcoming difficulties and stressful situations in human life occupies one of the leading places in psychological science. The article examines various approaches to the study of coping strategies of a personality, which allows for a deeper understanding of the mechanisms of overcoming life difficulties by a personality. The relevance of the topic is determined by the need to develop effective methods of psychological assistance and support in difficult life situations. Coping strategies are a set of cognitive and behavioral efforts aimed at managing stressful situations and gaining tolerance to these situations.

Keywords: coping, coping strategies, stress, psychodiagnostics, defense mechanisms, performance, psychological well-being.

Введение.

Тема копинг-стратегий личности занимает одно из ключевых мест в современной психологической науке. В условиях возрастающего стресса и усложняющихся жизненных ситуаций, разработка эффективных методов психологической поддержки и помощи становится крайне актуальной. Копинг-стратегии представляют собой комплекс когнитивных и поведенческих усилий, направленных на управление стрессом и адаптацию к сложным обстоятельствам.

Существующие на сегодняшний день исследования охватывают широкий спектр подходов к изучению копинг-стратегий, начиная от психодинамических концепций Зигмунда Фрейда и Карен Хорни, до современных теорий Ричарда Лазаруса и Сьюзан Фолкман. Понимание механизмов, лежащих в основе копинга, позволяет более глубоко изучить процессы адаптации и преодоления жизненных трудностей.

Исследование копинг-стратегий личности не только обогащает теоретические знания в области психологии, но и предоставляет важные практические инструменты для повышения психологической устойчивости и качества жизни.

Цель данной научной статьи заключается в исследовании и анализе различных подходов к изучению копинг-стратегий личности. Это исследование направлено на углубленное понимание механизмов, с помощью которых люди справляются с жизненными трудностями и стрессовыми ситуациями. Авторы стремятся выявить взаимосвязь между личностными характеристиками и выбором копинг-стратегий, а также изучить эффективность этих стратегий в различных жизненных обстоятельствах.

Актуальность темы определяется возрастающей потребностью в эффективных методах психологической поддержки в условиях современного мира, где стресс и сложные жизненные ситуации стали неотъемлемой частью повседневной жизни. Разработка и внедрение адаптивных копинг-стратегий являются важными для повышения психологической устойчивости и благополучия личности. В условиях пандемии, экономической нестабильности и социальных изменений необходимость в изучении и применении таких стратегий становится особенно острой.

Новизна данной научной статьи заключается в комплексном подходе к

исследованию копинг-стратегий, включающем анализ как традиционных психоаналитических концепций, так и современных теорий и практик. В статье рассматриваются не только классические подходы, но и новейшие исследования в области проактивности и ресурсного обеспечения личности. Такой междисциплинарный и многогранный анализ позволяет расширить понимание копинг-стратегий и предложить новые, более эффективные методы психологической помощи и поддержки в стрессовых ситуациях.

Материалы и методы.

В данной научной статье авторы использовали разнообразные материалы и методы исследования для анализа копинг-стратегий личности.

Материалы:

1. Литературные источники: авторы опирались на классические и современные работы в области психологии, включая труды Зигмунда Фрейда, Карен Хорни, Ричарда Лазаруса, Сьюзан Фолкман и других исследователей. Эти источники предоставили теоретическую основу и исторический контекст для анализа копинг-стратегий.

2. Эмпирические исследования: были использованы данные из эмпирических исследований, направленных на изучение различных копинг-стратегий и их эффективности. Эти исследования включали анализ личностных характеристик и их влияния на выбор стратегий совладания.

3. Психодиагностические инструменты: в статье упоминаются методы психодиагностики, которые использовались для оценки копинг-стратегий и психологической защиты у испытуемых.

Методы:

1. Аналитический метод: авторы проводили критический анализ существующей литературы и теоретических подходов к изучению копинг-стратегий. Это включало сравнение и сопоставление различных теорий и концепций.

2. Метод сравнительного анализа: использовался для сопоставления различных копинг-стратегий и выявления их общих и уникальных характеристик.

3. Метод обобщения: на основе полученных данных и анализа авторы формулировали общие выводы и рекомендации по применению копинг-стратегий в психологической практике.

4. Качественный анализ: применялся для глубинного исследования личностных характеристик и их влияния на выбор и эффективность копинг-стратегий.

5. Количественный анализ: использовался для статистического обобщения результатов исследований, оценки распространенности различных копинг-стратегий и их корреляции с личностными факторами.

Представленные материалы и методы позволили авторам всесторонне исследовать тему копинг-стратегий личности, предлагая как теоретические, так и практические выводы, направленные на улучшение психологической помощи и поддержки в стрессовых ситуациях.

Обсуждение/Результаты.

Исследования имеют многоаспектный характер и освещают различные направления и содержит в себе психодинамический подход, теорию совладания, исследования стратегий копинга в рамках психологии стресса. Работы Зигмунда Фрейда, Карен Хорни, Р. Лазаруса и С. Фолкмана заложили фундамент для понимания процессов преодоления и адаптации к трудностям. Тщательное внимание уделяется вопросам влияния личностных характеристик на выбор стратегий копинга и взаимосвязи между копингом и психологической защитой. Подходы к изучению копинг-стратегий отражают широкий спектр взглядов на природу стресса и механизмы его преодоления, начиная от психоаналитических концепций и заканчивая современными исследованиями проактивности и ресурсного обеспечения личности в процессе совладания со стрессом.

Таким образом, анализ копинг-стратегий личности открывает новые перспективы для психологической науки и практики, предоставляя важные инструменты для повышения эффективности совладания с жизненными трудностями. Разработка и внедрение методов формирования адаптивных копинг-стратегий значительно улучшают качество жизни человека, повышают психологическую устойчивость индивидуума и способность к продуктивной адаптации в изменяющемся мире.

Концепция копинга в западной психологии акцентирует важность когнитивных и поведенческих стратегий для преодоления сложных жизненных обстоятельств. Концепция охватывает методы, которые направлены на управление и адаптацию к ситуации, повышение устойчивости к ней, и снижение воздействия путем регулирования внутренних и внешних условий взаимодействия с окружением. В рамках рассматриваемого подхода рассматривается как

активное воздействие на обстоятельства, так и их принятие или избегание. В тоже время указывается на существование различных направлений в изучении копинга, в том числе психодинамического, где Зигмунд Фрейд анализировал психологические защиты как механизмы уменьшения тревожности, вызванной неудовлетворенными потребностями в сексе и агрессии. Ученый подчеркивает многоаспектность и глубину понимания процессов копинга, выявляя значимость в психологической адаптации и устойчивости личности к вызовам окружающей среды.

Рассматриваемые защитные механизмы, действуя на подсознательном уровне, искажают восприятие реальности, позволяя косвенно удовлетворять базовые потребности человека. Таким образом, копинг-механизмы выступают как ключевые инструменты адаптации и управления в ответ на жизненные вызовы, их изучение раскрывает глубинные аспекты взаимодействия личности с ее социальным и психологическим контекстом [1].

В анализе К. Хорни выделяет культурное воспитание как первопричину тревоги, контрастируя с психоаналитическим взглядом З. Фрейда на сексуальные и агрессивные инстинкты. Хорни указывает на отстраненное поведение родителей как источник базальной тревоги у ребенка, вытекающей из недостатка любви и чувства безопасности. Реакция ребенка на данную тревогу выражается через один из трех основных поведенческих аттитюдов: движение к людям, от людей, или против людей, что становится ригидной моделью взаимодействия с миром. Рассматриваемая негибкость в поведении ведет к постоянным неудачным попыткам разрешения первоначальной тревожной ситуации тем же самым способом. Следовательно, К. Хорни подчеркивает значимость гибкости в поведенческих стратегиях как способ к успешному совладанию с тревогой и психологической адаптации [2].

Можно выделить вклад ученого Н. Хайма в развитие эго-ориентированной теории совладания и копинг-стратегий. Рассматриваемая теоретическая парадигма акцентирует внимание на внутренних ресурсах индивида, его личностных качествах и стратегиях психологического реагирования на вызовы окружающей среды.

Согласно Хайму, эго-ориентированный подход в совладании подчеркивает роль самосознания, саморегуляции и самооценки в процессе адаптации к стрессовым ситуациям. Н. Хайм в своих трудах исследует, как

индивидуальные различия в стратегиях совладания влияют на психологическое благополучие и эффективность адаптации. Первостепенным аспектом значится идентификация и анализ копинг-стратегий, которые люди применяют для защиты своего эго в сложных жизненных обстоятельствах. Представленные стратегии включают как конструктивные методы решения проблем и эмоционального регулирования, так и менее адаптивные формы избегания и отрицания.

В рамках своих исследований Н. Хайм детально анализировал спектр копинг-механизмов, классифицируя их на основе их функциональности и эффективности в контексте долгосрочного психологического адаптации. Особое внимание уделялось таким аспектам, как осознание своих эмоций, умение конструктивно выражать и регулировать чувства, стратегии преодоления и трансформации внутренних конфликтов, а также развитие устойчивости и гибкости в ответ на меняющиеся обстоятельства.

Таким образом, данная теория акцентирует внимание на многоаспектности и динамичности копинг-стратегий, представляя их как глубоко интегрированные в структуру личности процессы, направленные на поддержание психологического равновесия и достижение продуктивной адаптации [3].

Психологические защитные механизмы и стратегии совладания как элементы адаптации индивида к сложным ситуациям в жизни. Защитные механизмы, активизируемые когда адекватное решение проблемы недоступно, характеризуются как бессознательные, неизменные и дезадаптивные, что снижает способность человека правильно воспринимать окружающую действительность. В противоположность, копинг является осознанным, адаптивным процессом, который отличается гибкостью в действиях, адекватностью оценки обстоятельств и привлечением всех доступных личностных ресурсов для решения возникших задач. Такое разделение акцентирует на значении развития стратегий совладания для успешной адаптации и повышения психологического благосостояния.

Следовательно, копинг и защитные механизмы основываются на аналогичных процессах эго, но служат противоположными целями в контексте проблемного разрешения. Ф.Е. Василюк подходит к процессу совладания с сложными жизненными ситуациями как к «успешному» переживанию, в отличие от «неуспешного» переживания, которое он ассоциирует с психологической защитой.[4].

Психоаналитическая теория рассматривает

защитные механизмы как в основном бессознательные операции, проявляющиеся через стандартизированные и неизменные реакции, направленные на уменьшение внутреннего дискомфорта или стресса. Указанные процессы действуют в качестве средства для саморегулирования психического состояния, хотя их статичность и бессознательный характер могут снижать способность человека адаптироваться к новым обстоятельствам.

В контрасте с механизмами психологической обороны, стратегии преодоления характеризуются как более сознательные и адаптивные методы, ориентированные на осмысление и акцептирование фактов реальности. Предлагаемый подход включает активный анализ проблематики и разработку методов её решения, что способствует личностному развитию и обогащению жизненного опыта. Такой процесс означает динамичное приспособление к ситуациям и обучение через преодоление испытаний, что приводит к укреплению психологической устойчивости и повышению способностей к адаптации.

Таким образом, представленное различие между психологической защитой и совладанием подчеркивает важность последнего как адаптивной стратегии. Совладание позволяет не только минимизировать неудовольствие, но и активно работать над проблемами, способствуя тем самым психологическому росту и развитию адаптивных качеств личности. Данный факт подчеркивает значимость осознанного подхода к проблемам и активного участия в процессе адаптации и личностного развития.

Второе важное направление подразумевает что видение стратегий адаптации, связанных с динамикой стрессовых реакций, базируется на фундаментальных трудах Р. Лазаруса и С. Фолкмана, которые внесли значимый вклад, углубляя концепцию адаптационного поведения. Указанные авторы трактуют адаптацию как изменчивый процесс, который зависит от персонального интерпретирования событий, эволюции внутреннего противостояния и взаимодействия с социальной средой. Они уточняют механизмы психологической адаптации как сочетание когнитивных и действенных усилий, направленных на уменьшение напряжения от стресса. Данный метод акцентирует значимость индивидуального опыта в адаптации, выделяя инициативу субъекта в преодолении стрессогенных обстоятельств.

Индивидуальная оценка величины

потенциального стрессора и сопоставление собственных ресурсов с требованиями окружающей среды значатся важными факторами, определяющими способность личности эффективно справляться с требованиями.

Стратегии совладания имеет центральное значение в процессе приспособления индивида к разнообразным обстоятельствам, при этом выбранный подход к совладанию определяется как личностными особенностями, так и спецификой данной ситуации. Целеустремленные действия, направленные на преодоление или уменьшение последствий стрессоров, характеризуют активные методы адаптации. В противовес этому, пассивные способы совладания включают стратегии защиты, целящиеся на урегулирование эмоционального дисбаланса, не вмешиваясь в сам источник стресса. Данное различие акцентирует на необходимости выбора адаптивных методик совладания для успешного разрешения сложностей и снижения уровня стресса. [5, с. 18 - 20].

Копинг-поведение, как подчеркивает Р. Лазарус, активируется через использование стратегий, основанных на сочетании личностных и средовых ресурсов. Изучаемые ресурсы, включая социальную поддержку, locus контроля, Я-концепцию, эмпатию и прочие, определяются как стабильные личностные характеристики, которые служат психологическим фундаментом для эффективного справления со стрессом. В ответ на стрессовые ситуации, индивид мобилизует эти внутренние и внешние ресурсы, выбирая определенные стратегии копинга для преодоления возникших трудностей. Этот процесс не только свидетельствует о сложном взаимодействии между личностью и ее окружением, но и подчеркивает значимость распознавания и развития копинг-ресурсов для повышения устойчивости к стрессу и адаптивности поведения.

Н.А. Сирота и В.М. Ялтонский подчеркивают сдвиг фокуса исследований с понимания стресса как такового на механизмы, с помощью которых люди справляются со стрессом, после появления теории копинга. Изучаемый переход позволил глубже исследовать, почему при одинаковых стрессовых условиях некоторые люди демонстрируют дезадаптивное поведение или поведение риска, в то время как другие не страдают от подобных последствий. Ключ к пониманию этого явления лежит в процессах, происходящих между воздействием стрессора и реакцией организма, которые модулируются индивидуальным опытом

совладания со стрессом. Таким образом, внимание ученых переориентировалось на изучение индивидуальных стратегий копинга, предоставляя важные инсайты о различиях в адаптации и устойчивости личности к стрессовым факторам. [6, с. 79],

Среди основных стратегий совладания, выделенных исследователями, выступают методы «разрешения проблем», «обращения за социальной поддержкой» и «избегания», которым приписываются следующие особенности:

1. Стратегия решения проблем представляет собой активный поведенческий подход, направленный на использование личностных ресурсов для идентификации и реализации эффективных решений проблемы. Представленная копинг-стратегия, ориентированная на разрешение проблем, подразумевает когнитивно-поведенческий процесс, в ходе которого активизируется поиск и оценка множества альтернативных способов решения и включает в себя аналитическое мышление, планирование и принятие решений, способствуя тем самым адаптации к сложным обстоятельствам. Применение данной стратегии позволяет лицу не только находить конкретные решения проблем, но и развивать устойчивость к будущим жизненным вызовам, улучшая психологическую адаптацию и общее благополучие [5, с. 64].

2. Стратегия поиска социальной поддержки - это активная поведенческая стратегия, применяя которую, человек для эффективного решения проблемы обращается за помощью и поддержкой к окружающей ее среде: семье, друзьям.

Тактика уклонения, представляющая собой модель поведения, ориентирована на сокращение взаимодействия с социальной средой и пренебрежение сложностями. В рамках тактики применяются разнообразные способы избегания, включая отступление в состояние заболевания, повышенное потребление спиртного и психоактивных веществ, а также, в экстремальных обстоятельствах, самоубийство. Предлагаемый подход значителен как первостепенным в разработке неадаптивных форм поведения и зачастую коррелирует с ограниченными личностными ресурсами и отсутствием навыков эффективной борьбы с препятствиями. Применимость и целесообразность тактики уклонения варьируются в зависимости от контекста стресса, возрастных характеристик и доступности личностных ресурсов. Следовательно, несмотря на кратковременное облегчение напряженности, уклонение часто

приводит к длительным неблагоприятным эффектам для психологического состояния и адаптации.

Стратегия избегания, рассматриваемая как поведенческая тактика, ориентирована на уменьшение взаимодействия с окружающей средой и пренебрежение проблемами. Представленный подход охватывает разнообразные способы уклонения от сложностей, включая отступление в состоянии заболевания, повышенное употребление алкоголя и наркотических средств, а в экстремальных случаях — суицидальные действия. Стратегия избегания выступает в качестве главного в развитии дезадаптивного поведения, часто коррелируя с ограниченными личностными ресурсами и отсутствием навыков активной борьбы с проблемами. Следует отметить что эффективность и адекватность зависят от конкретности стрессового контекста, возрастных характеристик и наличия личностных ресурсов. Так, хотя избегание может краткосрочно облегчать стресс, в долгосрочной перспективе оно часто приводит к отрицательным последствиям для психологического благополучия и адаптации [6, с. 28].

В различных научных работах, посвященных изучению копинг-механизмов, выявлено, что значимым детерминантом в определении предпочитаемых способов совладания с трудностями выступают личностные характеристики или черты.

А.Г. Маклаков подходит к изучению копинг-поведения через призму концепции жизнениности в психологии, акцентируя внимание на важности личностных диспозиций как основы для высоких резервов сопротивления стрессу. Исследователь утверждает, что представленные диспозиции составляют важное значение в процессах адаптации к стрессовым событиям, обеспечивая буферное действие и позволяя индивиду эффективно справляться с ними. В данном контексте копинг-поведение представляется как адаптационный потенциал человека, включающий в себя способность к преодолению трудностей благодаря внутренним личностным ресурсам. Такой подход подчеркивает значимость развития и укрепления личностных качеств для повышения устойчивости к стрессу и способности к адаптации. Таким образом, А.Г. Маклаков считает копинг-поведение адаптационным потенциалом человека, который включает в себя следующие характеристики: [7]

1. нервно-психическую устойчивость, уровень которой обеспечивает толерантность к

стрессу;

2. самооценку личности, являющуюся ядром саморегуляции и определяющую степень адекватности восприятия условий деятельности и своих возможностей;

3. ощущение социальной поддержки, обуславливающее чувство собственной значимости для окружающих;

4. уровень конфликтности личности;

5. опыт социального общения.

А. Бандура считает, что далеко не всегда ситуация детерминирует копинг-поведение. Он считает, что человеку доступны конструктивные копинг механизмы, такие как самоэффективность. Это способность выстроить новую модель поведения, вопреки предыдущему опыту неудачи. На это может повлиять словесное убеждение значимого другого лица, наблюдение за успешным опытом других людей, через косвенное подкрепление - изменяется и поведение. Помимо этого может влиять и тонус мышц - напряжён ли человек в момент принятия решения или нет [8, с. 61 - 68].

А.А. Реан подчеркивает роль локуса контроля как фундаментальной личностной характеристики, определяющей, воспринимает ли человек себя как активного участника или пассивного наблюдателя своей жизни и событий вокруг. Изучаемая концепция служит основой для понимания поведенческих реакций и личностных особенностей, указывая на то, что уровень восприятия собственного контроля над событиями тесно связан с поведением и характерными чертами личности. Исследования в данной области демонстрируют, что взаимосвязь между субъективным контролем и поведением включает в себя не только реакции на конкретные ситуации, но и более глубокие аспекты самосознания и самооценки, оказывая значительное влияние на общую адаптацию и эффективность личности в различных областях жизни [9, с. 52 - 56].

Локус контроля описывает, насколько люди верят в свою способность контролировать события, влияющие на их жизнь. Существует связь между внутренним локусом контроля и способностью к инновациям и адаптации к изменениям через эффективные копинг-стратегии. Люди с внутренним локусом контроля считают, что исходы их действий зависят от собственных усилий, что способствует активному и осмысленному подходу к преодолению жизненных препятствий. В то же время, внешний локус контроля ассоциируется с верой в то, что результаты определяются внешними факторами, вне зависимости от личных действий. Вышеописанное показывает

различие в восприятии контроля играет ключевую роль в формировании подходов к решению проблем и адаптации к изменениям, влияя на выбор копинг-стратегий и общую психологическую адаптацию.

А.В. Либин подчеркивает взаимосвязь между поведенческими стратегиями в сложных ситуациях и индивидуальными особенностями личности, в том числе темпераментом. Стратегия уклонения коррелирует с такими чертами, как пассивность, выраженная эмоциональность, чувствительность к несоответствию между ожиданиями и реальностью, негативное восприятие себя и ограниченный самоконтроль. В контрасте, стратегия кооперации чаще выбирается людьми, характеризующимися активностью, устойчивостью к эмоциональным колебаниям и наличием внутреннего локуса контроля. Стилль конкуренции ассоциируется с интенсивной эмоциональной реактивностью в общении, внешним локусом контроля и негативным самовосприятием. Указанные наблюдения подчеркивают значимость осознания связи между личностными характеристиками и выбором поведенческих стратегий для успешного преодоления жизненных сложностей. [10].

Заключение.

Так, личностные черты во многом определяют стиль реагирования на ситуацию, выбор определенной копинг-стратегии.

Анализ различных подходов к изучению копинг-стратегий, от классических психоаналитических концепций до современных теорий проактивности и ресурсного обеспечения, показал, что выбор и эффективность копинг-стратегий тесно связаны с личностными характеристиками и особенностями каждого индивидуума.

Труды Зигмунда Фрейда и Карен Хорни заложили фундамент для понимания механизмов психологической защиты и адаптации, в то время как исследования Ричарда Лазаруса и Сьюзан Фолкман расширили эти концепции, акцентируя внимание на когнитивных и поведенческих усилиях, направленных на управление стрессом. Эти теоретические основы позволяют глубже понять процессы, с помощью которых личность справляется с жизненными трудностями и адаптируется к изменениям.

Исследование выявило, что копинг-стратегии можно классифицировать на активные и пассивные, конструктивные и дезадаптивные. Активные стратегии, такие как решение проблем и поиск социальной поддержки, способствуют эффективному преодолению стрессовых ситуаций и улучшению психологического

благополучия. Пассивные стратегии, такие как избегание и отрицание, могут временно уменьшить стресс, но в долгосрочной перспективе часто приводят к негативным последствиям для психологического здоровья.

Таким образом, исследование копинг-стратегий личности не только обогащает теоретические знания в области психологии, но и имеет практическую значимость для разработки и внедрения эффективных методов психологической помощи и поддержки. Выводы и рекомендации, представленные в статье, могут быть использованы психологами и психотерапевтами для улучшения качества жизни и повышения психологической устойчивости индивидуума в условиях современного мира. Разработка и внедрение адаптивных копинг-стратегий представляют собой важный шаг на пути к созданию более устойчивого и психологически благополучного общества.

Список литературы

1. Фрейд З. Введение в психоанализ. / Зигмунд Фрейд; перевод с немецкого Г.В. Барышниковой. – Москва: АСТ: Астрель, 2011. С. 131-135
2. Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности. 2-е издание, исправленное. / Ларри А. Хьелл, Дэниел Дж. Зиглер. – Санкт-Петербург: Издательство «Питер», 2000. –С. 338-339 с.
3. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15, №1. – С.3-18.
4. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления психических ситуаций). - Москва: Издательство Московского университета, 1984. – 200 с.
5. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования // Эмоциональный стресс/ под ред. Л. Леви. – Ленинград: Медицина, 1970. – 329 с. - С. 127–208.
6. Сирота Н.А., Ялтонский В.М. Теоретические основы копинг-профилактики наркоманий как база для разработки практических превентивных программ / Н.А. Сирота, В.М. Ялтонский // Вопросы наркологии. - 1996. - № 4. - С. 41–44.
7. Маклаков А.Г. Психологические механизмы поведения типа А у молодых людей в период адаптации к длительным психоэмоциональным нагрузкам // Психологический журнал. – 1993. – № 6. – С. 86-95.
8. Ромек В.Г. Поведенческая психотерапия: Учебное пособие для студентов Высших учебных заведений. – Москва: Издательский центр «Академия», 2002. – 192 с.
9. Реан А.А. Локус контроля делинквентной личности // Психологический журнал. – 1994. – Том

15, № 2. – С.52-66.

10. Либин А.В. Дифференциальная психология на пересечении европейских, российских и американских традиций. – Москва: Смысл, 1999. – 532 с.

11. Медеуова М. Педагогические инновации как условие профессионального развития преподавателей высшей школы // Вест. КЭУ. 2022. № 4 (67). С.50 –54.

References

1. Frejd Z. Vvedenie v psixoanaliz. / Zigmund Frejd; perevod s nemeczkogo G.V. Bary`shnikovoj. – Moskva: AST: Astrel, 2011. S. 131-135

2. X`ell L., Zigler D. Teoriya lichnosti. 2-e izdanie, ispravlennoe. / Larri A. X`ell, De`niel Dzh. Zigler. – Sankt-Peterburg: Izdatel`stvo «Piter», 2000. –S. 338-339 s.

3. Ancyferova L.I. Lichnost` v trudny`x zhiznenny`x usloviyax: pereosmy`slenie, preobrazovanie situacij i psixologicheskaya zashhita //Psixologicheskij zhurnal. – 1994. – Т. 15, №1. – S.3-18.

4. Vasilyuk F. E. Psixologiya perezshivaniya (analiz preodoleniya psixicheskix situacij). – Moskva: Izdatel`stvo Moskovskogo universiteta, 1984. – 200 s.

5. Lazarus R. Teoriya stressa i psixofiziologicheskie issledovaniya // E`mocional`ny`j

stress/ pod red. L. Levi. – Leningrad: Medicina, 1970. – 329 s. - S. 127–208.

6. Sirota N.A., Yaltonskij V.M. Teoreticheskie osnovy` koping-profilaktiki narkomanij kak baza dlya razrabotki prakticheskix preventivny`x programm / N.A. Sirota, V.M. Yaltonskij // Voprosy` narkologii. - 1996. - № 4. - S. 41–44.

7. Maklakov A.G. Psixologicheskie mexanizmy` povedeniya tipa A u molody`x lyudej v period adaptacii k dlitel`ny`m psixoe`mocional`ny`m nagruzkam // Psixologicheskij zhurnal. – 1993.– № 6.– S. 86-95.

8. Romek V.G. Povedencheskaya psixoterapiya: Uchebnoe posobie dlya studentov Vy`sshix uchebny`x zavedenij. – Moskva: Izdatel`skij centr «Akademiya», 2002. – 192 s.

9. Rean A.A. Lokus kontrolya delinkventnoj lichnosti // Psixologicheskij zhurnal. – 1994. – Tom 15, № 2. – S.52-66.

10. Libin A.V. Differencial`naya psixologiya na peresechenii evropejskix, rossijskix i amerikanskix tradicij. – Moskva: Smy`sl, 1999. – 532 s.

11. Медеуова М. Педагогические инновации как условие профессионального развития преподавателей высшей школы // Вест. КЭУ. 2022. № 4 (67). С.50 – 54.

УДК 37

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2024.72.1.010

Жұлдыз АЛКЕНОВА, преподаватель кафедры «Психологии, педагогики и социальной работы», Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, zhuldyzalkenova@mail.ru, +7778 436 6070

Индира РАХЫМОВА, преподаватель кафедры «Психологии, педагогики и социальной работы», Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая 9, rahimova_2017i@mail.ru, +77082288172

Регина ГАЗИЗОВА, кандидат психологических наук, доцент кафедры «Психолого-педагогического образования», Стерлитамакский филиал ФГБОУ ВО «Уфимский университет науки и технологий», 453103, Республика Башкортостан, г. Стерлитамак, пр. Ленина, 47А, reginagazizova05@mail.ru, +79696109653

ВЛИЯНИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА ВЫБОР КОПИНГ-СТРАТЕГИИ

Аннотация. В статье рассматривается эмоциональный интеллект (далее - ЭИ) составляющий важную роль в процессах адаптации индивидов к стрессовым ситуациям через разработку и применение копинг-стратегий. В последние десятилетия научное сообщество уделяет значительное внимание изучению взаимосвязи между ЭИ и эффективностью копинг-механизмов, предполагая, что высокий уровень ЭИ способствует выбору адаптивных стратегий преодоления трудностей, в то время как низкий ЭИ ассоциируется с применением неэффективных способов справления со стрессом. Основываясь на теоретических и эмпирических данных, данная статья акцентирует внимание на особенностях ЭИ как детерминанте успешности копинг-стратегий. Анализируется, как восприятие, понимание и регулирование эмоций влияют на выбор стратегий справления, подчеркивая значимость самосознания, саморегуляции, социального восприятия и управления отношениями в контексте копинга. Также рассматриваются различия в копинг-стратегиях, обусловленные уровнем ЭИ, и их влияние на психологическое благополучие и адаптацию к стрессу. Цель научной статьи – изучить особенностей взаимосвязи копинг-стратегий с эмоциональным интеллектом индивидуума.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, копинг-стратегий, эмпатия, саморегуляция.

Жұлдыз АЛКЕНОВА, «Психология, педагогика және әлеуметтік жұмыс» кафедрасының оқытушысы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі 9, zhuldyzalkenova@mail.ru, +7778 436 6070

Индирә РАХИМОВА, «Психология, педагогика және әлеуметтік жұмыс» кафедрасының оқытушысы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая к-сі 9, rahimova_2017i@mail.ru, +77082288172

Регина ГАЗИЗОВА, психология ғылымдарының кандидаты, «Психологиялық-педагогикалық білім беру» кафедрасының доценті, «Уфа ғылым және технологиялар университеті» Федералды Мемлекеттік Бюджеттік Жоғары Білім беру Мекемесі Стерлитамак филиалы, 453103, Башқұртстан Республикасы, Стерлитамак қаласы, Ленин даңғылы, 47А. reginagazizova05@mail.ru, +79696109653

ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ КОПИНГ СТРАТЕГИЯНЫ ТАҢДАУДАҒЫ ӘСЕРІ

Аннотация. Мақалада копинг стратегияларын әзірлеу және қолдану арқылы жеке тұлғалардың стресстік жағдайларға бейімделу процестерінде маңызды рөл атқаратын эмоционалды интеллект (бұдан әрі - ЭИ) қарастырылады. Соңғы онжылдықтарда ғылыми қауымдастық еі мен копинг механизмдерінің тиімділігі арасындағы байланысты зерттеуге көп көңіл бөлді, бұл еі жоғары деңгейі адаптивті копинг стратегияларын таңдауға ықпал етеді, ал төмен еі стрессті басқарудың тиімсіз әдістерін қолданумен байланысты. Теориялық және эмпирикалық мәліметтерге сүйене отырып, бұл мақала еі ерекшеліктеріне копинг стратегияларының сәттілігінің детерминанты ретінде назар аударады. Эмоцияларды қабылдау, түсіну және реттеу өзін-өзі танудың, өзін-өзі реттеудің, әлеуметтік қабылдаудың және қарым-қатынасты басқарудың маңыздылығын көрсете отырып, копинг стратегияларын таңдауға қалай әсер ететіні талданады. Еі деңгейіне байланысты копинг стратегияларындағы айырмашылықтар және олардың психологиялық әл-ауқат пен стреске бейімделуге әсері де қарастырылады. Ғылыми мақаланың мақсаты-копинг стратегияларының жеке адамның эмоционалды интеллектімен байланысының ерекшеліктерін зерттеу.

Түйінді сөздер: эмоционалды интеллект, копинг стратегиялары, эмпатия, өзін-өзі реттеу.

Zhuldyz ALKENOVA, Lecturer, Department of Psychology, Pedagogy and Social Work, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 9 Akademicheskaya str., Karaganda, Republic of Kazakhstan, 100009, zhuldyzalkenova@mail.ru, +7 778 436 6070

Indira RAKHIMOVA, Lecturer at the Department of Psychology, Pedagogy and Social Work, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 9 Akademicheskaya str., Karaganda, Republic of Kazakhstan, 100009, rahimova_2017i@mail.ru, +7 7082288172

Regina GAZIZOVA, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychological and Pedagogical Education, Sterlitamak branch of the «Ufa University of Science and Technology» Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education, 453103, Republic of Bashkortostan, Sterlitamak, 47A Lenin Ave, reginagazizova05@mail.ru, 89696109653

THE INFLUENCE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON THE CHOICE OF A COPING STRATEGY

Annotation. The article considers emotional intelligence (hereinafter referred to as EI), which plays an important role in the processes of adaptation of individuals to stressful situations through the development and application of coping strategies. In recent decades, the scientific community has paid considerable attention to the study of the relationship between EI and the effectiveness of coping mechanisms, suggesting that a high level of EI contributes to the choice of adaptive coping strategies, while a low EI is associated with the use of ineffective ways to cope with stress. Based on theoretical and empirical data, this article focuses on the features of EI as a determinant of the success of coping strategies. It analyzes how perception, understanding and regulation of emotions influence the choice of coping strategies, emphasizing the importance of self-awareness, self-regulation, social perception and relationship management in the context of coping. Differences in coping strategies due to the level of EI and their impact on psychological well-being and adaptation to stress are also considered. The purpose of the scientific article is to study the features of the relationship between coping strategies and the emotional intelligence of an individual.

Keywords: emotional intelligence, coping strategies, empathy, self-regulation.

Введение.

Эмоциональный интеллект (ЭИ) и копинг-стратегии являются ключевыми компонентами в процессе адаптации личности к стрессовым ситуациям. В последние десятилетия научное сообщество уделяет значительное внимание изучению взаимосвязи между уровнем ЭИ и эффективностью копинг-

стратегий, выявляя, что высокий уровень ЭИ способствует выбору более адаптивных и конструктивных стратегий совладания с трудностями. Данная статья направлена на исследование роли ЭИ в процессе выбора и применения копинг-стратегий, а также на анализ влияния ЭИ на психологическое

благополучие и адаптацию личности к стрессовым ситуациям.

Цель данной статьи заключается в исследовании взаимосвязи между эмоциональным интеллектом (ЭИ) и копинг-стратегиями личности. Авторы стремятся выявить, каким образом различные уровни ЭИ влияют на выбор стратегий совладания со стрессовыми ситуациями и насколько эти стратегии способствуют психологическому благополучию и адаптации индивидуума к стрессу. Статья акцентирует внимание на ключевых компонентах ЭИ, таких как самосознание, саморегуляция, социальное восприятие и управление отношениями, и их роли в процессе копинга.

Актуальность темы обусловлена возрастающей потребностью в эффективных методах психологической поддержки и помощи в условиях современного общества, где стресс и сложные жизненные ситуации стали повсеместными. Понимание роли ЭИ в выборе и применении копинг-стратегий является важным шагом к разработке интервенций, направленных на улучшение психологического благополучия и устойчивости личности. В условиях пандемии, экономической нестабильности и социальных изменений изучение и развитие адаптивных копинг-стратегий приобретает особую значимость, поскольку они способствуют успешной адаптации и повышению качества жизни.

Новизна данной статьи заключается в комплексном подходе к изучению влияния ЭИ на копинг-стратегии. Авторы объединяют теоретические и эмпирические данные для анализа того, как восприятие, понимание и регулирование эмоций определяют выбор стратегий совладания со стрессом. В отличие от большинства предыдущих исследований, сосредоточенных на отдельных аспектах ЭИ или копинга, данное исследование рассматривает их во взаимосвязи, что позволяет предложить более целостное и глубокое понимание механизмов адаптации личности. Кроме того, статья рассматривает различия в копинг-стратегиях, обусловленные уровнем ЭИ, что открывает новые перспективы для разработки индивидуализированных подходов к психологической помощи и поддержке, направленных на повышение ЭИ и улучшение копинг-навыков.

Материалы и методы.

В ходе подготовки данной научной статьи применялись различные материалы и

методы научного исследования, которые позволили всесторонне исследовать роль ЭИ в выборе копинг-стратегий, что в итоге способствовало получению комплексного и глубокого понимания данной темы.

Материалы:

1. Литературные источники: Авторы использовали широкий спектр литературных источников, включая классические и современные работы в области психологии, посвященные эмоциональному интеллекту (ЭИ) и копинг-стратегиям. Эти источники предоставили теоретическую основу для анализа взаимосвязи между ЭИ и копинг-стратегиями.

2. Эмпирические исследования: В статье приведены данные из эмпирических исследований, направленных на изучение взаимосвязи между уровнем ЭИ и выбором копинг-стратегий, а также их влияния на психологическое благополучие. Эти исследования включают количественные и качественные данные, собранные с использованием различных психодиагностических методов.

3. Психодиагностические инструменты: Авторы применяли различные психодиагностические инструменты для оценки уровней ЭИ и копинг-стратегий у испытуемых. К таким инструментам относятся опросники, тесты и анкеты, разработанные для измерения компонентов ЭИ и типов копинг-стратегий.

Методы:

1. Аналитический метод: Авторы провели критический анализ существующей литературы, сравнивая и сопоставляя различные теории и концепции, касающиеся ЭИ и копинг-стратегий. Этот метод позволил выявить ключевые аспекты взаимосвязи между этими понятиями.

2. Метод сравнительного анализа: Использовался для сравнения данных, полученных из различных эмпирических исследований, что позволило выявить общие и специфические черты в выборе копинг-стратегий в зависимости от уровня ЭИ.

3. Качественный анализ: Применялся для глубинного исследования особенностей восприятия, понимания и регулирования эмоций, а также их влияния на выбор копинг-стратегий. Этот метод включал анализ интервью и открытых ответов участников исследования.

4. Количественный анализ: Использовался для статистического обобщения результатов эмпирических

исследований. Включал применение методов корреляционного и регрессионного анализа для определения степени взаимосвязи между ЭИ и копинг-стратегиями.

5. Метод обобщения: На основе анализа теоретических и эмпирических данных авторы сформулировали общие выводы и рекомендации, которые могут быть использованы в практике психологической помощи и поддержки.

Обсуждение/Результаты.

Эмоциональный интеллект и копинг-стратегии – это в свою очередь первостепенные составляющие элементы в процессе адаптации человека к социальной среде и обеспечивают эффективное взаимодействие с окружающими и помогают успешно справляться с вызовами и стрессами, возникающими в социальных условиях. Следовательно, развитие ЭИ и КС способствует лучшей социальной интеграции и психологическому благополучию индивида. [1].

Копинг-стратегии представляются динамичными механизмами, обеспечивающими адаптацию к сложным обстоятельствам за счёт когнитивных и поведенческих подходов. Рассматриваемые стратегии помогают индивиду эффективно управлять ситуациями и воспринимаются как налагающие избыточные требования или превышающие личные ресурсы. Таким образом, развитие и гибкость в применении копинг-стратегий составляют большой аспект в психологическом здоровье и адаптации к меняющимся жизненным обстоятельствам.

Эмоциональный интеллект представляет собой важный компонент социально-психологической адаптации индивида и включает в себя способность к осознанию, пониманию и регуляции собственных и чужих эмоций, что способствует эффективно управлять межличностными взаимодействиями и принимать адекватные решения в социальном контексте. Так, эмоциональный интеллект дает возможность гармоничному развитию личности, улучшению качества жизни и достижению успеха в различных сферах деятельности.

ЭИ в контексте копинг-стратегий определяется, как способность индивида осознавать, понимать, регулировать и использовать свои собственные эмоции и эмоции других людей для эффективного справления с стрессовыми и вызывающими напряжение ситуациями. Данный концепт включает в себя несколько ключевых

компонентов: самосознание, саморегуляцию, социальное восприятие и управление отношениями [2].

Самосознание относится к способности человека точно идентифицировать свои эмоции и осознавать их влияние на мысли и поведение, что предоставляет индивиду адекватно оценить стрессовые ситуации и выбирать наиболее подходящие стратегии для их преодоления.

Саморегуляция значит способность управлять эмоциональными реакциями, поддерживать эмоциональную стабильность и проявлять гибкость в изменчивых обстоятельствах. Саморегуляция включает в себя контроль над импульсивными реакциями и способность поддерживать позитивное настроение.

Социальное восприятие связано с умением понимать эмоции других, эмпатией и способностью к точной интерпретации социальных сигналов, что облегчает взаимопонимание и поддержание эффективных межличностных отношений.

Управление отношениями содержит в себе способность влиять на эмоции других, разрешать конфликты и строить позитивные взаимодействия, что способствует формированию поддерживающей социальной сети, жизненно важной для эффективного копинга.

В целом, ЭИ в копинг-стратегиях обозначает использование эмоциональной информации для выбора и реализации адаптивных методов справления с вызовами и стрессами, способствующих психологическому благополучию и личностному росту. Высокий ЭИ способствует выбору эффективных копинг-стратегий, таких как активное справление, поиск социальной поддержки и позитивная переоценка, в то время как низкий ЭИ приводит к использованию избегающих или саморазрушительных подходов к справлению со стрессом [3].

Копинг считается многофункциональным процессом, направленным на адаптацию к стрессогенным условиям через две основные стратегии: проблемно-ориентированный и эмоционально-ориентированный копинг. Проблемно-фокусированный копинг подразумевает активные усилия по изменению стрессовой ситуации или уменьшению её воздействия через аналитический подход и планирование, в то время как эмоционально-ориентированный копинг (не упомянут в

тексте) нацелен на регулирование эмоционального отклика на стресс. Эффективное применение обоих видов копинга способствует улучшению психологического благополучия и адаптации к изменяющимся обстоятельствам, подчеркивая значимость гибкости копинг-стратегий в процессе преодоления жизненных трудностей.

Изучение концепций Р. Лазаруса и С. Фолкмана позволяет углубленно понять механизмы копинга, подчеркивая его динамичный и многоаспектный характер. Эмоционально-фокусированный копинг, ориентированный на уменьшение эмоционального напряжения без непосредственного решения проблемы, активизируется в ситуациях, воспринимаемых как не поддающиеся контролю [4].

Проблемно-ориентированный копинг, направленный на изменение ситуации или ее восприятия, выбирается, когда индивид оценивает ситуацию как контролируемую. Выбор стратегии копинга зависит от когнитивной оценки угрозы, личностных особенностей и контекста ситуации. Эффективность совладания с угрозами определяется адекватностью выбранной стратегии к специфике стрессора и способностью к гибкому переключению между стратегиями в зависимости от изменений в ситуации и оценке ее угрозы. Данный копинг подчеркивает значимость развития комплексного подхода к копингу, учитывающего как внешние, так и внутренние ресурсы личности.

Существует тесная связь между субъективным восприятием ситуаций индивидами и их поведенческими реакциями, особенно в контексте академической среды. Студенты, применяющие адаптивные копинг-стратегии, как правило, демонстрируют более высокие академические результаты. Данный факт связан со способностью эффективно управлять стрессом и проблемными ситуациями, что напрямую влияет на их учебную деятельность и успеваемость [5].

Неадаптивные же стратегии, напротив, способствуют снижению академической эффективности, подчеркивая важность исследования факторов, влияющих на выбор копинг-стратегий среди студентов и включает в себя изучение влияния личностных характеристик, образовательной среды, социальной поддержки и других переменных, которые модулируют предпочтения в стратегиях совладания. Понимание аспектов способствует разработке целенаправленных

психологических и образовательных интервенций, направленных на повышение адаптивности совладания и, как следствие, академической успешности студентов.

Подчеркивается важная роль эмоционального интеллекта (ЭИ) в развитии и применении копинг-стратегий, в общем социальном функционировании и профессиональной деятельности человека. Эмоциональный интеллект, определяемый как способность к осознанию, пониманию, управлению и использованию эмоций эффективно в различных социальных контекстах, является фундаментальным для успешного справления с вызовами и стрессом. Важность ЭИ обусловлена его влиянием на способность человека адаптироваться к новым ситуациям, управлять межличностными отношениями и достигать высокой степени социальной интеграции и профессионального успеха.

Высокий ЭИ способствует выбору более адаптивных копинг-стратегий, что, в свою очередь, ведет к более эффективному справлению с социальными вызовами, улучшению качества межличностных отношений и повышению общего благополучия. В контексте академической и профессиональной сфер, развитие ЭИ представляется важным фактором, способствующим не только улучшению успеваемости и стрессоустойчивости, но и формированию навыков эффективной коммуникации и саморегуляции, необходимых для построения успешной карьеры. Таким образом, инвестиции в развитие эмоционального интеллекта обещают значительные долгосрочные выгоды, включая улучшение личностного роста, профессиональной адаптации и социального взаимодействия.

Одним из основных аспектов взаимосвязи ЭИ с копинг-стратегиями является то, что высокий уровень ЭИ способствует применению адаптивных копинг-механизмов, таких как активное решение проблем, поиск социальной поддержки и позитивная переоценка. Данные стратегии считаются более эффективными, поскольку они направлены на устранение или уменьшение источников стресса и способствуют эмоциональному благополучию [6].

С другой стороны, низкий уровень ЭИ часто ассоциируется с использованием избегающих или пассивных стратегий копинга, таких как отрицание, самообвинение

и избегание, усугубление стрессовых состояний и приводить к психологическим расстройствам.

Факторы, влияющие на взаимосвязь между ЭИ и копинг-стратегиями, многочисленны и многообразны. К ним относятся:

1. Личностные характеристики: такие как самооценка, оптимизм и уровень тревожности, влияют на способность индивида эффективно регулировать эмоции и выбирать адекватные способы справления с вызовами.

2. Социокультурные факторы: включая социальную поддержку, культурные нормы и ценности, определяют предпочтения в копинг-стратегиях и доступность ресурсов для справления со стрессом.

3. Опыт и обучение: предыдущий опыт справления со стрессовыми ситуациями и обучение эффективным стратегиям копинга улучшают ЭИ и расширять арсенал доступных копинг-механизмов.

Таким образом, эмоциональный интеллект является фундаментальным аспектом в процессе справления со стрессом, определяя, как способность индивида распознавать и регулировать эмоциональные реакции, так и выбор адекватных стратегий копинга. Развитие компонентов ЭИ существенно улучшает способность к эффективному справлению с жизненными вызовами и повысить общее психологическое благополучие. В этом контексте, обучение и тренировка эмоциональных навыков представляют собой важные направления в психологической практике и образовании, направленные на улучшение качества жизни индивидов.

Кроме того, следует отметить роль контекстуальных факторов, таких как профессиональная среда, семейные отношения и экономические условия, которые оказывают влияние на взаимосвязь между эмоциональным интеллектом и копинг-стратегиями. Например, высокие требования на работе стимулируют развитие определенных копинг-стратегий, а поддерживающая семейная среда усиливает эффективность эмоционального регулирования и социального восприятия [8].

Интерес представляет и взаимодействие между физиологическими аспектами стресса и эмоциональным интеллектом. Исследования показывают, что индивиды с высоким уровнем ЭИ обладают лучшей способностью к регулированию физиологических реакций на

стресс, что снижает риск развития заболеваний, связанных со стрессом, таких как гипертония и сердечно-сосудистые расстройства.

Следует рассмотреть центральную роль эмоционального интеллекта (ЭИ) и его внутриличностного компонента в формировании резильентности и адаптации к стрессовым ситуациям. Низкие показатели ЭИ приводят к снижению жизнестойкости и повышению уязвимости перед кризисными состояниями личности, подчеркивая необходимость развития эмоционального самосознания и управления как ключевых аспектов психологической устойчивости и адаптации.

Результаты исследования Лобанова и Дроздовой, указывающие на положительную корреляцию между ЭИ и вербальным интеллектом, а также между социальным интеллектом и абстрактным вербальным интеллектом, свидетельствуют о сложной взаимосвязи между различными аспектами интеллекта и личностными характеристиками и подтверждают представление о том, что эмоциональная и социальная компетентность значатся важными компонентами интеллектуальной и психологической адаптации, а также о том, что развитие ЭИ способствует не только улучшению личностной резильентности, но и обогащению когнитивных способностей. В контексте академической среды, такие выводы подчеркивают значение интегрирования программ по развитию эмоционального и социального интеллекта в образовательный процесс, что способствует формированию более устойчивых и адаптивных личностей, способных эффективно справляться с вызовами и стрессами современной жизни [9].

Исследования G.A. Bonanno и C.L. Burton по стратегиям эмоционального реагирования на стресс подчеркивают сложность и многообразие эмоционального интеллекта в контексте управления стрессом. Основное внимание уделяется адаптивным аспектам эмоциональных стратегий, которые традиционно рассматривались как неконструктивные. Рассматриваемые стратегии, включая подавление, отвлечение и копинг, ориентированный на эмоции, приобретают нормативный и полезный характер в условиях острого стресса, помогая индивиду предотвратить негативное воздействие стрессовых событий на психику. Подходы, основанные на оценке ситуации, ее интерпретации, регуляции эмоционального

выражения и переводе эмоционального опыта в смысловой контекст, отражают глубокое понимание процессов эмоционального интеллекта и его роли в психологической устойчивости [10].

Рассматриваемые выводы подчеркивают важность гибкости в выборе стратегий справления с эмоциями и предлагают более широкий взгляд на то, как эмоциональный интеллект способствует эффективному управлению стрессом. Понимание и применение разнообразных эмоциональных стратегий в зависимости от контекста и специфики стрессовой ситуации значительно повышают адаптивные возможности индивида, способствуя его психологическому благополучию и предотвращая развитие кризисных состояний. Таким образом, развитие эмоционального интеллекта, осознание и коррекция собственных эмоциональных реакций выступают как ключевые аспекты в построении эффективной стратегии преодоления стресса и поддержания психологической резильентности. [14].

Заключение. Эмоциональный интеллект является мощным инструментом в процессе копинга, способствуя выбору и применению адаптивных стратегий справления со стрессом. Развитие эмоционального интеллекта через обучение, саморефлексию и психотерапию значительно улучшают способность индивидов управлять своими эмоциями и повысить их устойчивость к жизненным трудностям. Такой подход подчеркивает важность комплексного взгляда на психологическое благополучие, где эмоциональный интеллект и копинг-стратегии взаимодействуют, обеспечивая основу для эффективного справления с вызовами современного мира.

Список литературы

1. Folkman, S. Coping as a mediator of emotion / S. Folkman, R.S. Lazarus // *Journal of Personal and Social Psychology*. – 1998. – № 54. – P. 466–475.
2. Люсина, Д.В., Ушакова Д.В. Социальный и эмоциональный интеллект: От процессов к измерениям / под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – 351 с.
3. Гоуман, Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д. Гоулман, Р. Бояцис, Э. Макки. //– М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 301 с.
4. Urquijo, I. The Contribution of Emotional Intelligence to Career Success: Beyond Personality

Trait / I. Urquijo // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2019. – Vol. 13, № 1. – P. 390–341.

5. Елькина, И.Ю. Гуманистические аспекты взаимодействия субъектов образовательного процесса современного вуза / И.Ю. Елькина – М.: МУ им. С.Ю. Витте, 2021. – 125 с.

6. Медеуова М. Педагогические инновации как условие профессионального развития преподавателей высшей школы // *Вест. КЭУ*. 2022. № 4 (67). С.50–54.

7. Одинцова М.А., Барина О.В., Гурова Е.В. Копинг-стратегии преодоления и жизнестойкость людей с разным уровнем эмоционального интеллекта // *Вестник Полоцкого Государственного Университета. Педагогические Науки. Психология* № 7. 2017

8. Валиева, Ф.И. Индивидуально-личностные предпосылки резильентного поведения / Ф.И. Валиева // *Вестн. Северо-осетин. гос. ун-та им. К.Л. Хетагурова*. – 2016. – № 4. – С. 97–101.

9. Bonanno, G.A. Regulatory Flexibility: An Individual Differences Perspective on Coping and Emotion Regulation /G.A. Bonanno, C.L. Burton // *Perspectives on Psychological Science*. – 2013. – № 8 (6). – P. 591–612.

10. Лобанов, А.П. Факторы вербального интеллекта и черты личности: поиск корреляций / А.П. Лобанов, Н.В. Дроздова // *Гум.-экан. вестн.* – 2012. – № 4. – С. 17–23.

References

1. Folkman, S. Coping as a mediator of emotion / S. Folkman, R.S. Lazarus // *Journal of Personal and Social Psychology*. – 1998. – № 54. – R. 466–475.
2. Lyusina, D.V., Ushakova D.V. Social`ny`j i e`mocional`ny`j intellekt: Ot processov k izmereniyam / pod red. D.V. Lyusina, D.V. Ushakova. – М.: Izd-vo «Institut psixologii RAN», 2009. – 351 s.
3. Gouman, D. E`mocional`noe liderstvo: Iskusstvo upravleniya lyud`mi na osnove e`mocional`nogo intellekta / D. Goulman, R. Boyacis, E`. Makki. //– М.: Al`pina Biznes Buks, 2008. – 301 s.
4. Urquijo, I. The Contribution of Emotional Intelligence to Career Success: Beyond Personality Trait / I. Urquijo // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2019. – Vol. 13, № 1. – R. 390–341.
5. El`kina, I.Yu. Gumanisticheskie aspekty` vzaimodej`stviya sub`ektov obrazovatel`nogo processa sovremennogo vuza / I.Yu. El`kina – М.: MU im. S.Yu. Vitte, 2021. – 125 s.
6. Medeuova M. Pedagogicheskie innovacii kak uslovie professional`nogo razvitiya prepodavatelej vy`sšej shkoly` // *Vest. KE`U*. 2022. № 4 (67). S.50–54.
7. Odinczova M.A., Barinova O.V., Gurova E.V. Koping-strategii preodoleniya i zhiznesticost` lyudej s razny`m urovnem e`mocional`nogo intellekta // *Vestnik Poloczkiego Gosudarstvennogo Universiteta*.

8. Valieva, F.I. Individual'no-lichnostny`e predposyl'ki rezil'entnogo povedeniya / F.I. Valieva // Vestn. Severo-ose tin. gos. un-ta im. K.L. Xetagurova. – 2016. – № 4. – S. 97–101.

9. Bonanno, G.A. Regulatory Flexibility: An Individual Differences Perspective on Coping and

Emotion Regulation /G.A. Bonanno, C.L. Burton // Perspectives on Psychological Science. – 2013. – № 8 (6). – R. 591–612.

10. Lobanov, A.P. Faktory` verbal'nogo intellekta i cherty` lichnosti: poisk korrelyacij / A.P. Lobanov, N.V. Drozdova // Gum.-e`kan. vesn. – 2012. – № 4. – S. 17–23.

УДК: 372.881.1

DOI: 10.52445/BKEU.2024.72.1.011

Olesya VORONUSHKINA, candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages, Altai State Pedagogical University, 656000, Russia, Barnaul, Molodezhnaya str., 55, o.voronushkina@mail.ru, +7-913-212-17-68

Irina LAPINA, specialist, senior lecturer of the Department of Foreign and Russian Languages, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, ira.lapinashults.85@mail.ru, 87014657626

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Annotation. The article reveals the conditions for using the latest technical support tools and digital technologies in teaching a foreign language to increase the productivity of teaching methods for all types of foreign language activities. The aspects of the use of artificial intelligence in the process of language training of students are presented. An overview of the multilevel SAMR model is made.

Key words: foreign language teaching, artificial intelligence, digital technologies in education, multi-level SAMR model, effective teaching methods

Олесья ВОРОНУШКИНА, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, шет тілдері кафедрасының меңгерушісі, Алтай мемлекеттік педагогикалық университеті, 656000, Ресей, Барнаул қ., Молодежная көш., 55, o.voronushkina@mail.ru, +7-913-212-17-68

Ирина ЛАПИНА, специалист, шет және орыс тілдері кафедрасының аға оқытушысы, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, ira.lapinashults.85@mail.ru, 87014657626

ШЕТ ТІЛІН ОҚЫТУДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Аннотация. Бұл мақалада шет тіліндегі қызметтің барлық түрлерін оқыту әдістерінің өнімділігін арттыру үшін шет тілін оқытуда жаңа техникалық қолдау құралдары мен цифрлық технологияларды пайдалану шарттары қарастырылады. Студенттердің тілдік дайындық процесінде жасанды интеллектті қолдану аспектілері келтірілген. «Ауыстыру, толықтыру, өзгерту, қайта анықтау» көпкөп деңгейлі моделіне шолу жасалды.

Түйінді сөздер: шет тілін оқыту, жасанды интеллект, білім берудегі цифрлық технологиялар, «Ауыстыру, толықтыру, өзгерту, қайта анықтау» көп деңгейлі моделі, оқытудың тиімді әдістері

Олесья ВОРОНУШКИНА, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков, Алтайский государственный педагогический университет, 656000, Россия, г. Барнаул, ул. Молодежная, 55, o.voronushkina@mail.ru, +7-913-212-17-68

Ирина ЛАПИНА, специалист, старший преподаватель кафедры иностранных и русского языков, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, ira.lapinashults.85@mail.ru, 87014657626

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. Данная статья рассматривает условия использования новейших средств технической поддержки и цифровых технологий в обучении иностранному языку для повышения продуктивности методов обучения всем видам иноязычной деятельности. Приводятся аспекты использования искусственного интеллекта в процессе языковой подготовки студентов. Сделан обзор многоуровневой модели «Замена, Дополнение, Модификация, Переопределение».

Ключевые слова: обучение иностранному языку, искусственный интеллект, цифровые технологии в образовании, многоуровневая модель «Замена, Дополнение, Модификация,

Introduction.

The advent of artificial intelligence (AI) and digital technologies has revolutionized various sectors, including education. In foreign language teaching, these advancements have opened new avenues for enhancing instructional methodologies and improving learning outcomes. This article delves into the integration of the latest technical support tools and digital technologies in foreign language education, aiming to elevate the effectiveness of teaching methods for all forms of language activities.

The primary focus is on the application of AI in language training, exploring its potential to transform traditional teaching practices. By leveraging AI, educators can create more interactive and personalized learning experiences, facilitating better engagement and understanding among students. The use of AI-driven tools, such as speech recognition and automated feedback systems, enables more efficient assessment and improvement of language skills, particularly in pronunciation and verbal communication.

The primary purpose of the scientific article "Artificial Intelligence and Digital Technologies in Foreign Language Teaching" is to investigate and present the conditions and benefits of incorporating the latest technical support tools and digital technologies into foreign language education. The article aims to identify how these technological advancements can enhance teaching methods and improve the overall productivity of language learning activities. It also seeks to explore the role of artificial intelligence in transforming traditional language training practices, making them more effective and interactive.

The relevance of this article is underscored by the rapidly evolving landscape of education, where digitalization and technological integration are becoming increasingly essential. In the context of foreign language teaching, the ability to utilize AI and digital tools can significantly improve the quality and accessibility of education. As remote and hybrid learning models gain prominence, especially in the wake of global challenges like the COVID-19 pandemic, the need for effective digital solutions in education has never been more critical. This article addresses these contemporary educational needs by providing insights into the practical application of AI and digital technologies, offering educators a pathway to modernize their teaching approaches and meet the demands of the digital age.

The novelty of the article lies in its comprehensive examination of the multilevel SAMR model (Substitution, Augmentation, Modification, Redefinition) as a framework for integrating digital technologies into language education. By detailing how each level of the SAMR model can be applied to transform educational practices, the article provides a unique perspective on the step-by-step incorporation of digital tools into the curriculum. Additionally, the article highlights cutting-edge AI applications, such as speech recognition, automated feedback, and personalized learning, showcasing their potential to redefine language instruction. This forward-thinking approach offers innovative solutions and practical strategies that are not widely covered in existing literature, making the article a valuable contribution to the field of educational technology.

Materials and methods. In preparing the scientific article the authors utilized a combination of scholarly materials and methodological approaches to conduct a comprehensive analysis of the integration of AI and digital tools in education. Here's a detailed breakdown of the materials and methods used:

Materials.

1. Academic and Professional Literature: the authors reviewed a wide range of existing literature on the application of artificial intelligence and digital technologies in educational settings. This included peer-reviewed journals, books, and conference proceedings that discuss innovations in educational technology, particularly within the context of language learning.

2. Educational Models and Frameworks: the multilevel SAMR model (Substitution, Augmentation, Modification, Redefinition) was extensively reviewed and used as a central theoretical framework to structure the discussion on the integration of technology in educational practices.

3. Technological Tools and Platforms: the article examined specific AI tools and digital platforms currently being used in foreign language teaching, such as AI-based language learning apps, speech recognition software, and virtual classrooms.

Methods.

1. Descriptive Methodology: the authors employed a descriptive approach to articulate the functionalities and applications of various AI tools and digital technologies in language

teaching. This included detailing the operations of these technologies and their educational benefits.

2. Comparative Analysis: they conducted a comparative analysis between traditional methods of language teaching and those that incorporate AI and digital technologies, highlighting the improvements and advantages of tech-enhanced methodologies.

3. Case Studies: several case studies were referenced to illustrate practical implementations and outcomes of using AI in language education. These case studies provided real-world evidence of how digital technologies can enhance the learning and teaching experience.

4. Expert Interviews: insights from experts in educational technology and language pedagogy were included to lend authority and contemporary relevance to the discussions. These interviews helped in understanding the current trends and future potential of AI in education.

5. Analytical Review of Educational Outcomes: the article analyzed the impact of digital technologies on educational outcomes by reviewing academic studies and reports that assess the effectiveness of these tools in improving language proficiency.

6. Evaluation of Educational Practices: using the SAMR model, the study evaluated different levels of technology integration in language teaching to determine how deeply digital tools are embedded into educational practices and their transformative potential.

Discussion/Results.

The development of foreign languages in modern society is becoming one of the mandatory elements of professional training for students of various profiles, and the successful solution of issues of professional promotion and making contacts with foreign colleagues in future largely depend on the level of their language training. The purpose of learning any foreign language is to master speaking, listening, reading and writing to one level or another. Undoubtedly, each of these aspects is important and cannot be ignored in the process of teaching a foreign language. The following fundamental forms of communication in the field of professional activity of students can be distinguished:

- conducting a discussion in a foreign language with the use of professional terminology;

- making a report or presentation at student, scientific, international, interregional and university conferences;

- the ability to conduct business correspondence in a foreign language;

- proficiency in translating scientific and technical documentation from a foreign language into a native one and vice versa;

- annotation and reviewing scientific articles;

- writing letters, faxes, and much more.

The application of the most advanced technical support tools and digital resources can substantially enhance the productivity of teaching methods for all types of foreign language activities, as well as supporting the implementation of a foreign language learning program in the context of remote interaction. The characteristics of a foreign language as a subject directly determine the peculiarity of the main information environment for teaching a foreign language, which is reflected in its components aimed at reproducing real communication situations, educating and understanding students. The ability to reproduce the native culture and spoken language in a foreign language and using of up-to-date ICT, significantly enhances the efficiency of foreign language teaching, reproduces the authenticity of the language environment and ensures interaction between students and native speakers [1, p. 8].

Artificial intelligence, now extensively applied across various sectors globally, has transformed numerous traditional human tasks. For instance, Winston, an expert from the Massachusetts Institute of Technology, suggests that artificial intelligence is capable of performing cognitive tasks that were once exclusively human. The realm of AI research is evolving swiftly, profoundly affecting foreign language education. Advances in AI have precipitated notable shifts in language instruction, altering teaching methodologies, the content delivered, the responsibilities of language teachers, and even the organizational framework of foreign language education. The integration of artificial intelligence in the educational process is an unavoidable consequence of digitalization in education. In accordance with the normative and legal documents, the digitalization of education has led to a transformation of a language teaching. Language teaching involves the development of online learning platforms, the replacement of traditional experts by virtual reality and artificial intelligence, and the evolution of new roles and responsibilities for language teachers. The function of a teacher as an interpreter of information is becoming less important and less necessary in the field of higher education. It is clear that the evolution of the teaching profession is driven by the emergence of new

roles and functions. These include the roles of tutor, moderator, educational pathway developer, project-based learning organizer and online learning platform coordinator. Additionally, there is a growing need for educators specializing in game-based learning.

At the same time, foreign language educators must navigate the complexities of the digital era. Emerging technologies are prompting these teachers to reconsider their educational roles. For instance, the deployment of imaging technologies has streamlined the grading of homework and exams by reducing manual tasks. Moreover, advancements in speech analysis and recognition technology have simplified the process of verbal evaluations, simultaneously aiding in the correction and enhancement of pronunciation. Additional innovations, such as human-machine dialogue technology, enable synchronous online interactions between teachers and students.

Furthermore, developments in artificial intelligence, such as personalized learning, intelligent feedback, and robotic-assisted remote education, are progressing rapidly. These advancements are poised to significantly alter the traditional educational landscape.

According to Professor Lu Bai of Tsinghua University, "Tasks that involve repetition and the accumulation of significant data volumes are susceptible to replacement by artificial intelligence" [2]. In education, artificial intelligence is assuming roles traditionally held by humans, such as monitoring student attendance, evaluating and grading assignments, and scoring exams. Furthermore, AI-powered foreign language learning tools are capable of assessing students' language proficiency across various scenarios. Technologies like speech synthesis can concurrently correct pronunciation, and advanced speech processing systems in foreign language listening and speaking exams facilitate automated oral assessments with autonomous scoring. Clearly, cutting-edge technology holds the promise of aiding educators in numerous tasks and prompts a discussion about the evolving role of teachers in the educational landscape to ensure they adapt effectively to new pedagogical challenges.

The application of modifications in the teaching methods of foreign languages at university and in the organization of assessments is a crucial change. Teachers are faced with a crucial choice: to keep the

conventional method of classroom teaching or to implement a more innovative, participatory method that incorporates artificial intelligence techniques. In the earlier case, the unavailability of the foreign language area and the native speakers is an implicit problem. Not every higher learning institution can guarantee the availability of these crucial elements. Consequently, teachers must identify solutions to this problem by integrating existing and developing technologies into the teaching process. One way forward is to use artificial intelligence's ability to imitate native speakers to enable individualized, responsive training for learners.

In this context, the features of educational software may be extended to include

- Pronunciation verification;
- Exercises to build phrases from separate elements;
- Practice dialogues and other practical language usage situations;
- an interactive assessment of listening and speaking skills.

The implementation of such methodologies affords educators the potential to significantly enhance the learning process [3, p. 1760].

The progressive digitalization of language teaching ensures the transition to a new level of effectiveness with the intensive use of modern educational techniques in the teaching process.

Digitalization of education means, first of all, automation of educational process management while simultaneously increasing the level of digital literacy in subjects and improving e-learning and the content of digital education. As part of digitalization, it is important for modern teachers to be able to use new information technologies effectively in order to accomplish specific educational and methodological tasks.

Therefore, the need to analyze teaching methods, in particular foreign language, used for teaching in a traditional format in order to determine their effectiveness when used in a hybrid learning format comes to the fore.

The didactic principles in the organization of the educational process in any of the forms of education, both traditional and hybrid, should also remain basically unchanged, however, at the one hand, they are implemented in a certain way due to the specifics of the new form of education, taking into account the possibilities of the information environment of the Internet and its services. It should fit harmoniously into the system of permanent training. For the people

participating in the process of the hybrid educational format (students, teachers) the Internet is presented as a new communication environment, which creates new situations and relationships.

The primary challenge in developing effective 21st-century methodologies for teaching a foreign language in a hybrid format is the lack of preparation among educators for the changes that digital transformation of education will bring to their professional activities. To ensure effective teaching of a foreign language in a hybrid format, it is essential to develop new models and acquire the requisite skills to work with the necessary software tools. Consequently, it can be concluded that it is of paramount importance to identify teaching methods that will meet the modern educational requirements.

A review and scientific in-depth analysis of literature on the research topic revealed the following contradictions between:

- the need for effective use of educational digital technologies in a hybrid format for more intensive development of speech skills, and the availability of a set of methods that would be able to determine the targeted functioning of these technologies. Ultimately, it is the system of selected methods of activity that paves the way to the successful realization of the intended goal;

- between the established practice of teaching lecturers of philology, which does not adequately ensure the formation of appropriate skills in the field of effective application of developing educational Internet technologies for successful learning in a hybrid format using digital educational resources.

The insignificant elaboration of this topic and the resulting need to resolve these inconsistencies and search for scientifically sound solutions to them determined the formulation of the problem, which is expressed in the expediency of modernizing the model of the methodological system for its effective use in teaching a foreign language using digital technologies. Digital learning cannot be considered through the traditional, classical relationship: “teacher - learner - taught knowledge (content)”, since this relationship does not allow to gain an understanding of the features of digital learning. In digital education, the interaction of students with each other and with a teacher, as well as the educational process itself, is transferred and takes place in the digital educational space. The primary condition for digital learning is the sound and methodically correct use of specific pedagogical technologies.

In the process of analyzing and

evaluating the possibilities of solving this problem, a review of the relevant scientific literature was carried out. It is necessary to mention the multilevel SAMR model proposed by R. Puentura. R. Puentura’s multilevel SAMR model is becoming increasingly popular among practicing teachers using hybrid learning. The model divides the use of digital technologies into levels of transformation of educational material and is based on the principle of “from simple to complex” [4, p. 435].

The SAMR model is an analysis of the impact of computer technology on learning, which identifies certain stages at which innovation becomes part of education:

1) The technology is adopted.

2) The technology is adapted to the learning environment.

3) The technology is integrated into the curriculum.

4) The technology is transformed by the learning environment.

Knowing the 4-stage model will help educators interact with new tools.

Within the framework of this model, there are four levels. When considering one of the levels through the prism of the transformation of educational material, the following modifications are seen:

1. Substitution involves replicating a print-based format in a digital environment without functional changes to the instructional process. Tools like Triventy and Wordwall facilitate synchronous collaboration by utilizing digital capabilities. At this stage, the transformation in how teaching and learning occur is minimal. Overall, audience engagement remains constant since there is no direct integration of computing technology into the learning process. The instructor continues to play a central role in directing the flow of the class session.

2. Augmentation refers to enhancing functionality after replacing traditional methods. At this stage, computer technology becomes a vital tool for executing standard tasks during a lesson. For example, students are encouraged to use Google Forms for quizzes instead of paper, offering a functional benefit through paper conservation and providing immediate feedback on student understanding directly to both students and teachers. This technological integration shifts the learning focus from instructor-led to student-centered, significantly increasing learner engagement. An example of this is the ClassDojo platform, which allows students to create and upload

videos to their portfolios, further enhancing their involvement in the learning process.

3. Modification is an integration of technology involves the students themselves in the processes of task transformation. The procedure of operating with an audience implies a substantial functional metamorphosis. Despite all participants in the learning process cultivating the same skill set, interfacing with a genuine audience endows each individual with a personal interest in the success of the work. As an example, students collaborate to produce a daily summary and utilize digital educational resources to construct mental maps.

4. Redefinition is the highest level at which technology is used to create a fundamentally new task. At this stage, new forms of pedagogical tasks become feasible, previously unresolved. For instance, the class is requested to create a video using vocabulary acquired. Teams are formed with the allocation of responsibilities, leading to an overall outcome. Teams are permitted to use supplementary sources for further information.

Within the framework of the educational process and computer technology, shared tasks serve not as an end goal but as a means for learning, positioning the learner at the core of the activity. Trainees must engage with the literary material and acquire the skills necessary to understand and apply this essential knowledge, aiming to produce films of a suitable quality. Consequently, collaboration is essential, and technology plays a crucial role in streamlining this cooperative effort. As trainees advance, there is a noticeable increase in the number of questions and discussions taking place in the classroom. As an alternative, a teacher can offer on the Miro online whiteboard a layout for the technology of an "Inverted" lesson, when students work together on learning information, transform it and independently compose a task for their fellow students [5, p.26].

Conclusion.

Thus, the effectiveness of teaching a foreign language in an educational digital context with the incorporation of artificial intelligence has been demonstrated. The integration of the most recent technical support tools and digital technologies can substantially enhance the productivity of teaching methodologies for all forms of foreign language activity, and also facilitates the implementation of a foreign language learning program even within the context of remote interaction. It will be efficient only in case of timely updating of the form of the

methodological system for providing foreign language teaching in the format of educational digital technologies, taking into account didactic, methodological, epistemological and technical and technological aspects in combination and interrelationships. When applying axiological, systemic, personal-activity and competence approaches in teaching a foreign language, the level of students' proficiency in speech activity will increase to a sufficient and high level. The implementation of artificial intelligence and digital technologies in teaching process has significant potential to improve the learning process of foreign languages. However, there are certain difficulties to implement successfully these innovations in educational practice. One of the main difficulties is the necessity to adapt training programs and techniques to new technological solutions, which requires time, resources and expertise. In addition, some teachers and students may lack experience or confidence in using artificial intelligence and digital tools, which may slow down the process of adopting new approaches. Another important issue is the availability of technological infrastructure and funding for the introduction of artificial intelligence in educational institutions. There is often a gap between the ambitions of applying new technologies and the real possibilities of using them due to limited resources. Regardless of these challenges, the article asserts that a clear understanding and effective resolution of these issues can facilitate the successful integration of artificial intelligence and digital technologies into the educational process, thereby offering new possibilities for the effective and dynamic teaching of foreign languages.

Bibliography

1. Бонк К.Дж. Основной доклад. Каково состояние электронного обучения? Размышления о 30 способах изменения обучения // Журнал открытого, гибкого и дистанционного обучения. - 2016. - № 20 (2). - С. 6-12.
2. Тур Э. Обучение цифровой грамоте в классах EAL / ESL: практические стратегии // Журнал TESOL. - 2019. - DOI: 10.1002/tesj.458
3. Вайнштейн И.В., Шершнева В.А., Есин Р.В., Носков М.В. Индивидуализация образования в условиях электронного обучения: опыт и перспективы // Вестник Сибирского федерального университета. Гуманитарные и социальные науки. - 2019. - № 12. С. 1753-1770.
4. Гамильтон Э. Р., Розенберг Дж. М. и Акчаоглу М. Модель переопределения замещения, дополнения и модификации (SAMR): критический обзор и предложения по ее использованию.

Тенденции в области технологий. - 2016. - № 60(5). - С. 433-441.

5. Хонамри Ф., Азизи М., Рэббит Р. Использование интерактивного электронного инвертированного обучения для улучшения критического чтения учащихся // Наука для образования сегодня. - 2020. - № 1. - С. 25-42.

References

1. Bonk K.Dzh. Osnovnoj doklad. Kakovo sostoyanie e`lektronnogo obucheniya? Razmy`shleniya o 30 sposobax izmeneniya obucheniya // Zhurnal otkry`togo, gibkogo i distancionnogo obucheniya. - 2016. - № 20 (2). - S. 6-12.

2. Tur E`. Obuchenie cifrovoj gramote v klassax EAL / ESL: prakticheskie strategii // Zhurnal TESOL. - 2019. - DOI: 10.1002/tesj.458

3. Vajnshtejn I.V., Shershneva V.A., Esin R.V., Noskov M.V. Individualizaciya obrazovaniya v usloviyax e`lektronnogo obucheniya: opy`t i perspektivy` // Vestnik Sibirskogo federal'nogo universiteta. Gumanitarny`e i social'ny`e nauki. - 2019. - № 12. S. 1753-1770.

4. Gamil`ton E`. R., Rozenberg Dzh. M. i Akchaoglu M. Model` pereopredeleniya zameshheniya, dopolneniya i modifikacii (SAMR): kriticheskij obzor i predlozheniya po ee ispol`zovaniyu. Tendencii v oblasti texnologij. - 2016. - № 60(5). - S. 433-441.

5. Xonamri F., Azizi M., Re`bbit R. Ispol`zovanie interaktivnogo e`lektronnogo invertirovannogo obucheniya dlya uluchsheniya kriticheskogo chteniya uchashhixsya // Nauka dlya obrazovaniya segodnya. - 2020. - № 1. - S. 25-42.

ҚҰҚЫҚТАНУ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

JURISPRUDENCE

АННА ПРОКОПОВА, к.ю.н., Национальный институт бизнеса, 111395, Российская Федерация, г. Москва, ул. Юности, 5

Алтын СЕРАЛИНА, магистр юридических наук, Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, 150000, Республика Казахстан, г. Петропавловск, ул. Пушкина, 86.

**ПРОБЛЕМЫ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УГОЛОВНОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕИСПОЛНЕНИЕ РОДИТЕЛЯМИ ИЛИ ДРУГИМИ
ЗАКОННЫМИ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ СВОИХ ОБЯЗАННОСТЕЙ ПЕРЕД
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ**

Аннотация. Статья посвящена анализу уголовной ответственности за неисполнение родительских обязанностей в Республике Казахстан. В работе освещаются основные аспекты и проблемы применения уголовно-правовых норм в отношении лиц, уклоняющихся от обязанностей по воспитанию и уходу за несовершеннолетними. Авторы подробно рассматривают субъективные и объективные стороны уголовных правонарушений, включая осознание и умысел виновных лиц, а также специфические ситуации, связанные неисполнением или полным игнорированием родительских обязанностей. Особое внимание уделяется анализу судебной практики и действующего законодательства, выявляющего недостатки и противоречия в регулировании данных правонарушений. В заключении, авторы предлагают дополнения в законодательство, направленные на усиление уголовной ответственности и улучшение механизмов защиты прав несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетние, родители, законные представители, уголовные правонарушения, защита прав несовершеннолетних, обязанности по воспитанию.

Анна ПРОКОПОВА, заң ғылымдарының кандидаты, Ұлттық бизнес институты, 111395, Ресей Федерациясы, Мәскеу қ., Юность к-сі, 5

Алтын СЕРАЛИНА, заң ғылымдарының магистрі, М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, 150000, Қазақстан Республикасы, Петропавл қ., Пушкин көш., 86

**АТА-АНАЛАРДЫҢ НЕМЕСЕ БАСҚА ДА ЗАҢДЫ ӨКІЛДЕРДІҢ КӘМЕЛЕТКЕ
ТОЛМАҒАНДАР АЛДЫНДАҒЫ ӨЗ МІНДЕТТЕРІН ОРЫНДАМАҒАНЫ ҮШІН
ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚ ТЕТІГІН ЖЕТІЛДІРУ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасында ата-ана міндеттерін орындамағаны үшін қылмыстық жауапкершілікті талдауға арналған. Жұмыста кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу және оларға күтім жасау жөніндегі міндеттерден жалтарған адамдарға қатысты қылмыстық-құқықтық нормаларды қолданудың негізгі аспектілері мен мәселелері баяндалады. Авторлар қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъективті және объективті жақтарын, соның ішінде кінәлі адамдардың хабардарлығы мен ниетін, сондай-ақ ата-аналық міндеттерін орындамауға немесе мүлдем елемеге байланысты нақты жағдайларды егжей-тегжейлі қарастырады. Осы құқық бұзушылықтарды реттеудегі кемшіліктер мен қайшылықтарды анықтайтын сот практикасы мен қолданыстағы заңнаманы талдауға ерекше назар аударылады. Қорытындылай келе, авторлар қылмыстық жауапкершілікті күшейтуге және кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау тетіктерін жақсартуға бағытталған заңнамаға толықтырулар ұсынады.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмағандар, ата-аналар, заңды өкілдер, қылмыстық құқық бұзушылықтар, кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау, тәрбиелеу жөніндегі міндеттер.

Anna PROKOPOVA, candidate of Law Sciences, National Institute of Business, 111395, Russian Federation, Moscow, Yunosti str. 5

Altyn SERALINA, master of Legal Sciences, North Kazakhstan University named after M. Kozybaev, 150000, Republic of Kazakhstan. Petropavlovsk, Pushkin str., 86

**PROBLEMS AND IMPROVEMENT OF THE MECHANISM OF CRIMINAL LIABILITY
FOR NON-FULFILLMENT BY PARENTS OR OTHER LEGAL REPRESENTATIVES OF THEIR
DUTIES TO MINORS**

Annotation. The article is devoted to the analysis of criminal liability for non-fulfillment of parental duties in the Republic of Kazakhstan. The paper highlights the main aspects and problems of the application of criminal law norms in relation to persons who evade responsibilities for the upbringing and care of minors. The authors consider in detail the subjective and objective sides of criminal offenses, including the awareness and intent of the perpetrators, as well as specific situations related to non-fulfillment or complete disregard of parental responsibilities. Special attention is paid to the analysis of judicial practice and current legislation, which reveals shortcomings and contradictions in the regulation of these offenses. In conclusion, the authors propose amendments to the legislation aimed at strengthening criminal liability and improving mechanisms for protecting the rights of minors.

Keywords: minors, parents, legal representatives, criminal offenses, protection of the rights of minors, parenting responsibilities.

Введение.

Целью данной научной статьи является анализ и совершенствование механизма уголовной ответственности за неисполнение родителями или другими законными представителями своих обязанностей перед несовершеннолетними в Республике Казахстан. Авторы стремятся выявить основные проблемы и противоречия в применении действующего законодательства, а также предложить конкретные изменения для усиления защиты прав несовершеннолетних и повышения эффективности правоприменительной практики.

Актуальность темы обусловлена значимостью защиты прав и интересов несовершеннолетних в современном обществе. В условиях растущего числа случаев неисполнения родительских обязанностей, необходимости ужесточения мер уголовной ответственности и улучшения правовых механизмов защиты детей приобретают особую важность. Нынешнее законодательство содержит недостатки и пробелы, которые препятствуют эффективному решению данных проблем. Исследование направлено на выявление этих недостатков и формирование рекомендаций по их устранению, что имеет высокую практическую значимость для повышения уровня защиты прав несовершеннолетних.

Новизна статьи заключается в комплексном подходе к анализу уголовной ответственности за неисполнение родительских обязанностей, который включает изучение как теоретических, так и практических аспектов. Авторы подробно рассматривают субъективные и объективные стороны правонарушений, анализируют судебную практику и выявляют существующие проблемы в регулировании данных вопросов. В статье предлагаются конкретные изменения в законодательство, направленные на устранение выявленных недостатков и совершенствование механизмов защиты прав детей. Такой подход позволяет не только обогатить теоретические знания в данной области, но и предложить практические меры для улучшения правоприменительной практики в сфере защиты прав несовершеннолетних.

Материалы и методы.

При подготовке данной научной статьи были использованы различные материалы и методы научного исследования, которые позволили всесторонне исследовать тему, выявить существующие проблемы и предложить

конкретные меры для улучшения правовой защиты несовершеннолетних.

Материалы:

1. Законодательные акты: авторы использовали текущее уголовное законодательство Республики Казахстан, включая Уголовный кодекс Республики Казахстан и законы, касающиеся защиты прав несовершеннолетних. Это включало анализ конкретных статей и нормативных актов, регулирующих ответственность за неисполнение родительских обязанностей.

2. Судебная практика: важным источником информации стали материалы судебной практики, которые предоставили примеры реальных дел и позволили авторам выявить проблемы и противоречия в применении законодательства.

3. Литературные источники: были использованы научные статьи, монографии и другие публикации, посвященные вопросам уголовной ответственности, правам несовершеннолетних и проблемам исполнения родительских обязанностей. Эти источники обеспечили теоретическую основу для анализа.

4. Статистические данные: авторы опирались на статистические данные о случаях неисполнения родительских обязанностей и их последствиях, что позволило более полно оценить масштаб проблемы и необходимость совершенствования правового регулирования.

Методы:

1. Аналитический метод: авторы провели критический анализ действующего законодательства и судебной практики, выявляя недостатки и противоречия в применении норм, регулирующих ответственность за неисполнение родительских обязанностей.

2. Метод сравнительного анализа: использовался для сопоставления норм казахстанского законодательства с правовыми системами других стран, что позволило выявить возможные направления для улучшения национального законодательства.

3. Качественный анализ: применялся для детального изучения конкретных случаев из судебной практики, что позволило выявить особенности и тенденции в применении законодательства.

4. Метод обобщения: на основе анализа теоретических и эмпирических данных авторы сформулировали общие выводы и рекомендации по совершенствованию законодательства и правоприменительной практики.

Обсуждение/Результаты.

В уголовном праве Республики Казахстан, основным объектом защиты при рассмотрении преступлений против несовершеннолетних являются общественные отношения, направленные на гарантирование их благополучного развития и охрану интересов семьи [1, с. 307]. Основная характеристика этих противоправных деяний заключается в их воздействии на развитие личности несовершеннолетнего и защиту семейных ценностей. Преступления могут проявляться как в активных действиях, так и в бездействии. Примеры правонарушений, связанных с бездействием, включают игнорирование финансовых обязательств по отношению к детям и родителям, ненадлежащее исполнение обязанностей по уходу за детьми, и злоупотребление правами опекуна.

Касательно субъективной стороны, большинства рассматриваемых преступлений она предполагает наличие прямого умысла со стороны виновного, за исключением случаев, когда речь идет о нарушениях, связанных с неправомерным исполнением долга по обеспечению безопасности детей, которые могут быть реализованы посредством неосторожного действия или бездействия.

Отдельно стоит подчеркнуть, что для правовой оценки некоторых действий критически важно наличие корыстных или иных злонамеренных мотивов, это может касаться таких деяний, как замена младенца, нарушение конфиденциальности процесса усыновления, злоупотребление полномочиями опекуна или незаконная трансграничная перевозка несовершеннолетних.

Субъект анализируемых уголовных правонарушений может быть как общим, так и специальным. Так, родители, педагог или иное лицо, на которое законом, по службе, специальному поручению возложены обязанности по воспитанию несовершеннолетнего, лицо, добровольно принявшее на себя такие обязанности, выступают специальным субъектом в составах правонарушений: неисполнение обязанностей по уплате средств на содержание детей, уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей, нетрудоспособного супруга (супруги); неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего; ненадлежащее исполнение обязанностей по обеспечению безопасности жизни и здоровья детей.

Ряд составов уголовных правонарушений, например, вовлечение несовершеннолетнего в

совершение уголовных правонарушений, неисполнение обязанностей по уплате средств на содержание детей, уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей, нетрудоспособного супруга (супруги) предусматривает в качестве субъекта лицо, достигшее 18-летнего возраста.

В связи с ограниченным объемом работы, хотелось бы более подробно остановиться на наиболее заинтересовавших нас составах преступлений, одним из которых является ст. 140 УК РК (Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего) [2]. Преступление, выражающееся в неисполнении или некачественном исполнении родительских обязанностей, влечет за собой серьезные последствия в юридическом плане. Неисполнение обязанностей характеризуется как игнорирование или бездействие в ситуациях, требующих вмешательства в интересах ребенка, что означает полный отказ от участия в его воспитании. В случаях ненадлежащего исполнения обязанностей родитель или законный представитель выполняет свои функции небрежно и несистематично, не следит за поведением несовершеннолетнего и не занимается его систематическим воспитанием [3, с. 40].

Согласно законодательству Республики Казахстана, воспитание несовершеннолетнего - непрерывный процесс воздействия на ребенка со стороны родителей или других законных представителей, а также работников государственных органов по привитию ему правил и норм поведения, принятых в обществе и направленных на его духовное, физическое, нравственное, психическое, культурное, интеллектуальное развитие и защиту от отрицательного влияния социальной среды [4].

Н.В. Гуль под неисполнением обязанностей понимает неучастие в воспитательном процессе в виде полного отстранения от него либо участие не в полном объеме, а также частичное выполнение обязанностей по воспитанию, соединенные с жестоким обращением со стороны лиц, на которых возложены обязанности по его воспитанию [5, с. 160].

В ст. 140 УК РК указано, что на родителей и других лиц, отвечающих за воспитание детей, могут возлагаться обязанности, исходящие не только из закона, но и из договорных отношений. Ненадлежащее исполнение этих обязанностей может повлечь ужесточение наказания, учитывая их значимость в формировании здорового развития детей [3, с. 38-39].

Под субъектами преступления могут пониматься лица с низким социальным статусом и отрицательными морально-этическими установками, склонные к привлечению детей к антисоциальному поведению. Уголовная ответственность наступает, когда лицо, обязанное действовать согласно закону и другим нормативным актам, имело реальную возможность выполнить свои обязанности, но не сделало этого.

В рамках применения данной статьи особое внимание уделяется характеристикам законных представителей. Эти лица часто демонстрируют отклонения в поведении, которые могут включать асоциальные действия, такие как беспризорничество, злоупотребление наркотиками, занятие проституцией, алкоголизм и преступную деятельность. Данные проблемы в поведении могут приводить к вовлечению несовершеннолетних в аналогичные действия, что усугубляет социальные проблемы.

Уголовная ответственность наступает, когда виновное лицо, имея возможность и обязанность действовать в рамках закона и других регулирующих актов, не исполняет эти обязанности. Однако, если у лица не было возможности выполнить свои обязанности, оно не может быть привлечено к уголовной ответственности, поскольку ответственность возникает только при наличии условий, позволяющих лицу выполнять возложенные на него обязанности.

Не могут быть субъектом рассматриваемого преступления лица, фактически проживающие с несовершеннолетними, являющиеся им кровными отцом или матерью, однако не зарегистрированные в данном качестве официально [6, с. 141]. Для привлечения к ответственности за неисполнение или ненадлежащее исполнение родительских обязанностей, требуется наличие определенных условий. Если действия законных представителей не содержат признаков жестокого обращения, то они могут подпадать под административное наказание. Жестокое обращение включает в себя действия, пренебрегающие базовыми потребностями несовершеннолетних, например, оставление без пищи или систематическое унижение [7, с. 38-39].

Жестокое обращение может проявляться в форме физического или психического насилия. Физическое насилие подразумевает нанесение ударов, применение силы, что может включать легкий вред здоровью [8, с. 30]. Психическое насилие связано с угрозами, унижением, которые

негативно влияют на психическое здоровье ребенка [9, с. 52]. Другие виды деяний могут включать лишение основных потребностей, например, пищи, воды, сна, а также оставление ребенка без присмотра.

В случаях более серьезного вреда здоровью, действия могут квалифицироваться по соответствующим статьям УК РК, при этом уголовная ответственность наступает, когда лицо, имеющее обязанность действовать согласно закону и другим нормативным актам, не выполняет эти обязанности.

Неисполнение обязанностей по уходу и воспитанию несовершеннолетнего может рассматриваться как преступление с умышленной виной. Это предполагает, что лицо, осуществляющее воспитание, осознает неправомерность своих действий, направленных против ребенка, и желает такого результата. Подобные действия могут быть как систематическими, так и единичными, включая случаи, когда родители оставляют ребенка без присмотра и необходимых средств к существованию. В ст. 140 УК РК акцентируется внимание на систематичности противоправных действий. Отмечается также, что лица, лишённые родительских прав, не подпадают под действие данной статьи, а также отсутствие доказательств жестокого обращения исключает уголовную ответственность [10, с. 78].

Достаточно сложным является разграничение таких преступлений, как неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего (ст. 140 УК РФ) и истязания (п. 1 ч. 2 ст. 110 УК РК). В данном случае разграничения будет проходить по объекту преступных действий, указанных в данных статьях, в первом случае это отношения, связанные с правом детей на воспитание и заботу, необходимое для нормального развития, то во втором это здоровье. Кроме того, важен систематический характер истязаний для квалификации по ст. 110 УК, истязания же при ст. 140 УК, это элемент жестокого обращения с несовершеннолетним. Так же, разграничения можно осуществлять по субъекту преступления, если в ст. 110 УК это любое лицо, достигшее 16 лет, то в ст. 140 УК это всегда только специальный субъект. Так же, в случае истязания субъект хочет причинить страдания потерпевшему, а в случае неисполнения обязанностей подобная цель отсутствует [6, с. 141].

Спорные моменты существуют при соотношении ст. 100 УК РК со ст. 140 УК РК:

1) составы анализируемых деяний имеют различный объект (жизнь – по ст. 100 УК РК;

права и законные интересы ребенка – по ст. 140 УК);

2) если по ст. 100 УК РК объективная сторона проявляется в деянии, нацеленном на причинение смерти, то по ст. 140 УК РК – неисполнение и (или) ненадлежащее исполнение обязанностей, соединенные с жестоким обращением;

3) В случае убийства матерью новорожденного ребенка умысел направлен именно на причинение смерти, а субъективная сторона состава ст. 140 УК РК характеризуется желанием осуществления противоправной формы поведения.

Реальная совокупность преступлений может иметь место и в тех случаях, когда в результате жестокого обращения ребенок погибает или ему причиняется тяжкий или средней тяжести вред здоровью. В подобных ситуациях деяние должно быть квалифицировано не только по ст. 140, но и по статьям УК РК, предусматривающим ответственность за убийство (п. 14 ч. 2 ст. 99) или средней тяжести вреда здоровью (п. 8 ч. 2 ст. 107) [6, с. 141].

Кроме того, в практической деятельности вызывает затруднение установление умысла в ходе расследования уголовных дел, начатых по признакам ст. 119 УК РК (Оставление в опасности).

В уголовном законодательстве Республики Казахстан, понятие «оставление в опасности» описывается как ситуация, когда лицо умышленно не оказывает помощь другому человеку, который находится в состоянии, угрожающем его жизни или здоровью, и не может защитить себя из-за молодости, старости, болезни или другого беспомощного состояния. Такое поведение может включать как бездействие, так и действия, приведшие к созданию угрозы для жизни или здоровья другого человека.

Уголовная ответственность за «оставление в опасности» предполагает не только сам факт оставления человека без помощи, но и причинение ему опасности. Таким образом, эта норма охватывает и случаи, когда лицо само создало опасную ситуацию для другого. Несмотря на кажущееся противоречие между бездействием и активными действиями в рамках одного уголовно-правового понятия, такая конструкция была принята в уголовном законодательстве [11, с. 28] и эффективно применяется на практике [12, с. 106].

И.И. Горелик трактует понятие «оставление в опасности» как отказ от выполнения долга по предоставлению помощи

индивиду, оказавшемуся в ситуации, угрожающей его жизни, при условии, что этот индивид не способен самостоятельно принять меры к своему спасению, и при этом лицо, не предоставившее помощь, имело все возможности для её оказания. Автор в данном контексте определяет акт поставления в опасность как действие, приводящее к созданию реальной угрозы жизни и здоровью других индивидов вследствие небрежного отношения виновного лица к возникшим последствиям [13, с. 5].

Особое внимание заслуживает инцидент, произошедший в городе Балхаш Карагандинской области. 30 апреля 2014 года жительница города Т. обнаружила в вырытой яме для уличного туалета в пределах своего участка тело своего ребенка, возрастом два года и восемь месяцев. Смерть наступила в результате утопления ребенка в грунтовых водах, накопившихся на дне ямы [14]. В данной ситуации, где правоохранительные органы отказали в возбуждении уголовного дела из-за отсутствия состава преступления, важно отметить, что такой подход, хотя и соответствует формальным критериям, может не охватывать суть проблемы. Случаи смерти детей, безусловно, требуют тщательного рассмотрения и адекватной юридической оценки. Возможно, причины такого подхода заключаются в социально-культурных, юридических или иных аспектах, которые требуют более глубокого анализа и понимания. Определение и исследование этих факторов является ключевым для предотвращения подобных ситуаций в будущем и обеспечения правосудия.

Видится, что указанное происшествие подпадает под признаки уголовного правонарушения, предусмотренного в ст. 141 УК РК «Ненадлежащее исполнение обязанности по обеспечению безопасности жизни и здоровья детей», тем не менее, анализируемый пример представляет сложности в классификации из-за обстоятельства, что родители ребенка не входят в группу лиц, которые могут рассматриваться как потенциальные субъекты данного вида преступления. Так, субъектами запрещенного уголовным законом деяния, предусмотренного ст. 141 УК РК – «Ненадлежащее исполнение обязанности по обеспечению безопасности жизни и здоровья детей», выступают:

- лица, на которых такие обязанности возложены по службе;
- лица, выполняющие эти обязанности по специальному поручению;
- лица, добровольно принявшие на себя такие обязанности.

Таким образом, согласно законодательству родители не признаются субъектом данного преступления, а к лицам, добровольно принявшим на себя обязанности по обеспечению безопасности жизни и здоровья детей, относятся лишь опекуны и попечители [1, с. 114].

Позиция законодателя, исключаящая одинаковую ответственность родителей и других лиц за безопасность детей, основывается на важных различиях. Родительская обязанность обеспечивать безопасность своих детей является естественной и присущей, в то время как для других лиц такая обязанность возникает из внешних условий, таких как должностные обязанности или личные инициативы.

В данном контексте, уголовное законодательство Республики Казахстан, в частности статья 141 УК РК, не предусматривает ответственность родителей за ненадлежащее обеспечение безопасности своих детей. Статья 119 УК РК, регулирующая ответственность за оставление в опасности, не охватывает случаи, когда ребенок был поставлен в опасное положение. Это указывает на недостаток в законодательстве, так как оно не учитывает полную ответственность родителей за безопасность детей и имеет низкую профилактическую эффективность, поскольку уголовная ответственность наступает только после того, как потерпевший оставлен без помощи, а не в момент, когда была создана опасная ситуация.

В рамках казахстанского уголовного законодательства, сложности в применении ст. 119 УК РК в реальных ситуациях порождают определенные трудности для следователей, что приводит к уклонению от использования данной статьи. Несмотря на наличие публикаций, посвященных этой теме [15, с. 68], анализ судебной практики часто демонстрирует ошибочные толкования, особенно в отношении субъекта преступления [16]. Это ведет к тому, что такие правонарушения часто путают с другими преступлениями, аналогичными по своей сущности. Примером может служить инцидент в Степногорске, когда, после получения сообщения в полицию о найденном на улице ребенке, прибывшие на место правоохранители обнаружили, что младенец уже мертв. В ходе расследования была выявлена гражданка Н., которая рассказала, что она самостоятельно родила ребенка, затем оставила его во дворе и скрылась [17]. Досудебное расследование было начато по ст. 100 УК РК «Убийство матерью новорожденного ребёнка».

В противовес данному случаю, можно привести пример, когда медики всю ночь

боролись за жизнь новорожденного, найденного в районе Костанайского туберкулезного диспансера, однако не смогли его спасти, и на следующий день он скончался. В данном случае, деяние не было квалифицировано как оставление в опасности. Полиция не приняла в расчет что между обнаружением живого ребёнка и наступлением смерти прошли почти сутки, и как и в первом приведенном случае расследование было начато по о ст. 100 УК РК «Убийство матерью новорожденного ребёнка» [18].

В Казахстане зафиксирован уникальный прецедент, когда в рамках досудебного расследования по ст. 141 УК РК была привлечена к ответственности мать, несмотря на то, что в законодательстве родители обычно не рассматриваются как субъекты данного деяния. Произошло это в августе 2017 года в селе Глубоковского района Восточно-Казахстанской области, где трехмесячный ребенок умер от удушья в коляске, пока мать была отвлечена. В СМИ было указано, что в случае доказательства вины матери, ей могло грозить до пяти лет лишения свободы. Отсутствие в законодательстве конкретной нормы, определяющей ответственность родителей за оставление детей без присмотра, приводит к необходимости использования аналогии в уголовном праве, что является недопустимым в Казахстане.

Для решения этой проблемы предлагается внести в уголовное законодательство Казахстана специальную норму, регулирующую уголовную ответственность за оставление в опасности, а также её разновидности с учетом конкретных обстоятельств. Кроме того, предлагается разработать подробные правила ухода и присмотра за детьми, в которых будут четко определены обязанности родителей, а также других лиц, ответственных за уход за детьми, включая нянь, воспитателей, учителей и тренеров. Это позволит уточнить и дополнить действующее законодательство в части обеспечения безопасности детей.

Принятие жестких мер уголовной ответственности в отношении родителей за несоздание безопасных условий для своих детей или оставление их в опасности вряд ли является исчерпывающим решением проблемы безопасности детей. Эффективное снижение рисков детских несчастных случаев в домашних условиях, на природе, в местах отдыха и развлечений, а также во время использования транспорта требует комплексного подхода. Важно реализовать комплекс социально-экономических, организационно-правовых и

культурно-воспитательных мер, которые способствуют созданию условий, в которых родители могли бы полностью посвятить себя заботе о детях и обеспечению их безопасности, способствуя их благополучному развитию.

Заключение. Осуществление законодательных мер, направленных на превентивное предупреждение детских несчастных случаев, является ключевым элементом обеспечения детской безопасности. Необходимо подчеркнуть, что существующий пробел в законодательстве, который позволяет родителям избежать ответственности за безопасность своих детей, должен быть устранен. В частности, проблематичным является то, что ст. 119 УК РК, регламентирующая ответственность за оставление лица в опасности, применяется только после того, как человек уже оказался в опасной ситуации и не может самостоятельно из неё выбраться. Эта статья не охватывает ситуации, когда родитель предварительно мог предотвратить опасность для ребенка. Поэтому предложение включить в законодательство норму, которая бы способствовала предупреждению опасных ситуаций для детей, является актуальным и важным для повышения уровня их защиты.

Не стоит забывать, что по конструкции ст. 141 УК РК, родители не являются субъектами уголовного правонарушения. На наш взгляд, это говорит о позиции государства и общества, что родители обычно обеспечивают безопасность своих детей должным образом, либо на нежелание привлекать родителей к ответственности в случаях, когда по их вине происходит гибель их собственных детей.

При этом, создается некая пробельность рассматриваемой сферы, которая выражается в отсутствии специальной уголовно-правовой нормы, предусматривающей ответственность именно родителей за обеспечение безопасности жизни и здоровья детей.

В связи с чем, считаем необходимым предложить, ввести в УК РК соответствующую норму следующего содержания:

Статья 140-1. Оставление детей родителями без присмотра.

1. Заведомое оставление родителем детей в возрасте до 10 лет без присмотра в любом месте больше чем на десять минут, зная, что его не сопровождают другие лица, старше 14 лет, наказывается как уголовный проступок.

2. То же деяние, повлекшее по неосторожности причинение тяжкого или средней тяжести вреда здоровью ребенка,

наказывается как преступление небольшой тяжести.

3. Деяние, предусмотренное частью первой настоящей статьи, повлекшее по неосторожности смерть ребенка, наказывается как преступление средней тяжести.

Кроме того, видится необходимым разработку конкретных инструкций либо правил, регламентирующих уход и присмотр за детьми. В данном документе должны быть детально изложены обязанности родителей и других лиц, задействованных в процессе обеспечения безопасности детей. Такая потребность вызвана тем фактом, что для привлечения к уголовной ответственности по ст. 141 УК РК (Ненадлежащего исполнения обязанностей по обеспечению безопасности жизни и здоровья детей), требуются более детализированные законодательные рамки, определяющие критерии заботы и надзора за несовершеннолетними, нарушение которых приведет к привлечению к ответственности в соответствии с нынешними законодательными актами.

Список литературы

1. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан (Том 1) / Под ред. Даулбаева А. К. - Алматы: Жеті-Жарғы, - 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://zakon.uchet.kz/rus/docs/T9700167_1_
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03.07. 2014 г. № 226-V (с изм. и доп. по состоянию на 2024 г.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
3. Картавченко В.В. Уголовно-правовые аспекты жестокого обращения с несовершеннолетними: монография. – Краснодар: «Издательский Дом – Юг», 2010. – 206 с.
4. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 591 «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000591_
5. Гуль Н. В. Уголовная ответственность за неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего // Журнал российского права. - 2005. - № 3. - С. 159-163.
6. Скворцова О. В., Нестеренко А. А. Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего: вопросы регламентации, квалификации, совершенствования положений действующего уголовного законодательства, обзор судебной практики // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Юридические науки. - 2020. - №4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/neispolnenie->

obyazannostey-po-vozpitanuyu-nesovershennoletnego-
voprosy-reglamentatsii-kvalifikatsii-
sovershenstvovaniya-polozheniy

7. Буч Д.Ю., Картавченко В.В. Уголовная ответственность за ненадлежащее исполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. - 2017. - №12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnaya-otvetstvennost-za-nenadlezhashee-ispolnenie-obyazannostey-po-vozpitanuyu-nesovershennoletnego>

8. Шарапов, Р.Д. Квалификация преступлений, совершаемых с применением физического насилия: Учеб. пособие. – Тюмень: Тюм. юрид. ин-т МВД России, 2001. - 35 с.

9. Кирюхин А.Б. Сущность психического насилия // Закон и право. - 2009. - №2. - С. 51-56.

10. Богатова Е.В., Западнова Ю.А. Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего: проблемы квалификации // Вестник Воронежского института МВД России. - 2016. - №2.- С. 44-50

11. Горелик И.И. Преступления, опасные для жизни и здоровья (поставление в опасность и оставление в опасности): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Л., 1965. – 37 с.

12. Медведев Е.В. Поставление в опасность в структуре оставления в опасности // Российский юридический журнал. 2010. № 2 (71). С. 105–108.

13. Горелик И.И. Ответственность за поставление в опасность по советскому уголовному праву. – Минск: Изд-во «Высшая школа» Гос. комитета Совета Министров БССР, 1964. – 192 с.

14. Отказной материал по КУЗИ № 1420 от 30.04.2014 г. (Дата принятия решения 03.05.2014 г). Карагандинская обл. г. Балхаш,

15. Сыздык Б.К., Мергембаев Д.А. Ответственность родителей за оставление в опасности детей // Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». - 2019. - № 2(94). - С. 102-107.

16. Обобщение судебной практики о применении судами Республики Казахстан уголовного законодательства по делам о преступлениях, предусматривающих уголовную ответственность за заражение вирусом иммунодефицита человека и оставление в опасности, предусмотренных ст. 119 УК Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://office.sud.kz>

17. Акмолинка оставила своего новорожденного ребенка умирать на холоде. Новостной портал «Sputnik Kazakhstan». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.sputniknews.kz/incidents/20181026/7794098/akmolinka-novorozhdennyy-brosila.html>.

18. Обнаруженный в мусорном баке младенец скончался в Костанайской больнице. Новостной портал «Sputnik Kazakhstan». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.sputniknews.kz/regions/20180523/5731912/kostanaj-mladenec-smert.html>.

References

1. Borchashvili I.SH. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan (Tom 1) / Pod red. Daulbaeva A. K. - Almaty: ZHeti-ZHargy, - 2015. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://zakon.uchet.kz/rus/docs/T9700167_1_

2. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 03.07. 2014 g. № 226-V (s izm. i dop. po sostoyaniyu na 2024 g.). [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

3. Kartavchenko V.V. Ugolovno-pravovye aspekty zhestokogo obrashcheniya s nesovershennoletnimi: monografiya. – Krasnodar: «Izdatel'skij Dom – YUg», 2010. – 206 s.

4. Zakon Respubliki Kazahstan ot 9 iyulya 2004 goda № 591 «O profilaktike pravonarushenij sredi nesovershennoletnih i preduprezhdenii detskoj beznadzornosti i besprizornosti». [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000591_

5. Gul' N. V. Ugolovnaya otvetstvennost' za neispolnenie obyazannostej po vozpitanuyu nesovershennoletnego // ZHurnal rossijskogo prava. - 2005. - № 3. - S. 159-163.

6. Skvorcova O. V., Nesterenko A. A. Neispolnenie obyazannostej po vozpitanuyu nesovershennoletnego: voprosy reglamentacii, kvalifikacii, sovershenstvovaniya polozhenij dejstvuyushchego ugolovnogo zakonodatel'stva, obzor sudebnoj praktiki // Uchenye zapiski Krymskogo federal'nogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo. YUridicheskie nauki. - 2020. - №4. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/neispolnenie-obyazannostey-po-vozpitanuyu-nesovershennoletnego-voprosy-reglamentatsii-kvalifikatsii-sovershenstvovaniya-polozheniy>

7. Buch D.YU., Kartavchenko V.V. Ugolovnaya otvetstvennost' za nenadlezhashee ispolnenie obyazannostej po vozpitanuyu nesovershennoletnego // Gumanitarnye, social'no-ekonomicheskie i obshchestvennye nauki. - 2017. - №12. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnaya-otvetstvennost-za-nenadlezhashee-ispolnenie-obyazannostey-po-vozpitanuyu-nesovershennoletnego>

8. SHarapov, R.D. Kvalifikaciya prestuplenij, sovershaemyh s primeneniem fizicheskogo nasiliya: Ucheb. posobie. – Tyumen': Tyum. jurid. in-t MVD Rossii, 2001. - 35 s.

9. Kiryuhin A.B. Sushchnost' psihicheskogo nasiliya // Zakon i pravo. - 2009. - №2. - S. 51-56.

10. Bogatova E.V., Zapadnova YU.A. Neispolnenie obyazannostej po vozpitanuyu nesovershennoletnego: problemy kvalifikacii // Vestnik Voronezhskogo instituta MVD Rossii. - 2016. - №2.- S. 44-50

11. Gorelik I.I. Prestupleniya, opasnye dlya zhizni i zdorov'ya (postavlenie v opasnost' i ostavlenie v opasnosti): avtoref. dis. ... d-ra jurid. nauk. – L., 1965. – 37 s.

12. Medvedev E.V. Postavlenie v opasnost' v strukture ostavleniya v opasnosti // Rossijskij yuridicheskij zhurnal. 2010. № 2 (71). S. 105–108.

13. Gorelik I.I. Otvetstvennost' za postavlenie v opasnost' po sovetскому уголовному pravu. – Minsk: Izd-vo «Vysshaya shkola» Gos. komiteta Soveta Ministrov BSSR, 1964. – 192 s.

14. Otkaznoj material po KUZU № 1420 ot 30.04.2014 g. (Data prinyatiya resheniya 03.05.2014 g). Karagandinskaya obl. g. Balhash,

15. Syzdyk B.K., Mergembaev D.A. Otvetstvennost' roditel'ej za ostavlenie v opasnosti detej // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Pravo». - 2019. - № 2(94). - S. 102-107.

16. Obobshchenie sudebnoj praktiki o primenenii sudami Respubliki Kazahstan ugovnogo zakonodatel'stva po delam o prestupleniyah,

predusmatrivayushchih ugovnuyu otvetstvennost' za zarazhenie virusom immunodeficitа cheloveka i ostavlenie v opasnosti, predusmotrennyh st. 119 UK Respubliki Kazahstan. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://office.sud.kz>

17. Akmolinka ostavila svoego novorozhdennogo rebenka umirat' na holode. Novostnoj portal «Sputnik Kazahstan». [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://ru.sputniknews.kz/incidents/20181026/7794098/akmolinka-novorozhdenny-brosila.html>.

18. Obnaruzhenny v musornom bake mladenec skonchalsya v Kostanajskoj bol'nice. Novostnoj portal «Sputnik Kazahstan». [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://ru.sputniknews.kz/regions/20180523/5731912/kostanaj-mladenec-smert.html>.

УДК 343.14

DOI 10.52445/BKEU.2024.72.1.013

Ainur JUSIPBEKOVA, Master of Legal Sciences, Adjunct, Faculty of Training of Scientific and Scientific-Pedagogical Staff of the Academy of Management of the Russian Ministry of Internal Affairs, Russian Federation, 125171, Moscow, Zoya and Alexander Kosmodemyanskikh St., 8.

EXAMINATION OF EVIDENCE BY NON-AUTHORIZED PARTICIPANTS OF PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS

Annotation. In the scientific article the author considers the evidentiary activity of non-powerful subjects of proving (victim, private prosecutor; accused, suspect, lawyer (defense counsel and representative); civil plaintiff, civil defendant, their representatives) when considering the study of evidence as an independent structural element of the process of proving. Based on the results of the analysis of the norms of the CPC and law enforcement practice of the Russian Federation, a number of features of the activity on the study of evidence by non-powerful subjects of proof have been identified. Such are, depending on the group of non-authorized subjects: 1) interested in the outcome of the case (suspect, accused, victim, defense counsel, legal representative): may be mandatory (suspect, accused, defense counsel) or voluntary (victim, legal representative); the activity on the study of evidence is predominantly procedural in nature; the study is limited to the case materials, the interests of the investigation, the norms of the Criminal Procedural Code of the Russian Federation; the degree of involvement in the collection, verification and evaluation of evidence in the course of its study; 2) not interested in the outcome of the case (third parties): is not mandatory, is voluntary and is carried out at the initiative of the subject; the study is insignificant and has no impact on the outcome of the case; the study is limited to the case materials, the interests of the investigation, partially - the norms of the Criminal Procedural Code of the Russian Federation; there is almost completely no involvement in the collection, verification and evaluation of evidence in the course of their study.

Keywords: proving, evidence research, non-powerful subjects of evidence research, victim, suspect, accused, defense counsel, legal representative, other persons.

Айнұр ЖҮСІПБЕКОВА, заң ғылымдарының магистрі, Ресей ІІМ басқару академиясының ғылыми және ғылыми-педагогикалық кадрларды даярлау факультетінің адъюнкты, Ресей Федерациясы, 125171, Мәскеу қ., Зоя және Александр Космодемьянский к-сі, 8.

БАҚЫЛАНБАЙТЫН ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ДӘЛЕЛДЕРІН ЗЕРТТЕУ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС БОЙЫНША СОТҚА ДЕЙІНГІ ІС ЖҮРГІЗУ

Аннотация. Ғылыми мақалада автор дәлелдемелерді зерттеуді дәлелдеу процесінің дербес құрылымдық элементі ретінде қарастыра отырып, мемлекеттік емес дәлелдеу субъектілерінің (жәбірленуші, жеке айыптаушы; айыпталушы, күдікті, адвокат (қорғаушы және өкіл); азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер, олардың өкілдері) дәлелдеу қызметін қарастырады. ҚІЖК нормаларын және Ресей Федерациясының құқық қолдану практикасын талдау нәтижелері бойынша мемлекеттік емес дәлелдеу субъектілерінің дәлелдемелерді зерттеу қызметінің бірқатар ерекшеліктері анықталды. Бұл үкіметтік емес ұйымдар тобына байланысты: 1) істің нәтижесіне мүдделі (күдікті, айыпталушы, жәбірленуші, қорғаушы, заңды өкіл): бұл міндетті (күдікті, айыпталушы, қорғаушы) немесе ерікті (жәбірленуші, заңды өкіл) болуы мүмкін; дәлелдемелерді зерттеу қызметі негізінен өз сипаты бойынша рәсімделеді; зерттеу іс материалдарымен, тергеу мүдделерімен, Ресей Федерациясының Қылмыстық іс жүргізу кодексінің нормаларымен шектеледі; оларды зерттеу барысында дәлелдемелерді жинауға, тексеруге және бағалауға қатысу дәрежесі; 2) істің нәтижесіне қызығушылық

танытпайды (үшінші тұлғалар): бұл міндетті емес, ерікті және субъектінің бастамасы бойынша жүзеге асырылады; зерттеу шамалы және әсер етпейді істің нәтижесіне; зерттеу іс материалдарымен, тергеу мүдделерімен, ішінара Ресей Федерациясының Қылмыстық іс жүргізу кодексінің нормаларымен шектеледі; оларды зерттеу барысында дәлелдемелерді жинауға, тексеруге және бағалауға қатысу іс жүзінде жоқ.

Түйінді сөздер: дәлелдемелер, дәлелдемелерді зерттеу, дәлелдемелерді зерттеудің мемлекеттік емес субъектілері, жәбірленуші, күдікті, айыпталушы, қорғаушы, заңды өкіл, басқа адамдар.

Айнур ЖУСИПБЕКОВА, магистр юридических наук, адъюнкт факультета подготовки научных и научно-педагогических кадров Академии управления МВД России, Российская Федерация, 125171, г. Москва, ул. Зои и Александра Космодемьянских, 8.

ИССЛЕДОВАНИЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ НЕВЛАСТНЫМИ УЧАСТНИКАМИ ДОСУДЕБНОГО ПРОИЗВОДСТВА ПО УГОЛОВНОМУ ДЕЛУ

Аннотация. В научной статье автором при рассмотрении исследования доказательств как самостоятельного структурного элемента процесса доказывания, рассмотрена доказательная деятельность невластных субъектов доказывания (потерпевший, частный обвинитель; обвиняемый, подозреваемый, адвокат (защитник и представитель); гражданский истец, гражданский ответчик, их представители). По результатам проведенного анализа норм УПК и правоприменительной практики РФ выявлен ряд особенностей деятельности по исследованию доказательств невластными субъектами доказывания. Таковыми являются в зависимости от группы невластных субъектов: 1) заинтересованные в исходе дела (подозреваемый, обвиняемый, потерпевший, защитник, законный представитель): может являться обязательной (подозреваемый, обвиняемый, защитник) или добровольной (потерпевший, законный представитель); деятельность по исследованию доказательств носит преимущественно процессуальный характер; исследование ограничено материалами дела, интересами следствия, нормами УПК РФ; степень вовлеченности в собрание, проверку и оценку доказательств в ходе их исследования; 2) не заинтересованные в исходе дела (третьи лица): не является обязательной, носит добровольный характер и осуществляется по инициативе субъекта; исследование носит незначимый характер и не оказывает влияния на исход дела; исследование ограничено материалами дела, интересами следствия, частично – нормами УПК РФ; практически полностью отсутствует вовлечение в собрание, проверку и оценку доказательств в ходе их исследования.

Ключевые слова: доказывание, исследование доказательств, невластные субъекты исследования доказательств, потерпевший, подозреваемый, обвиняемый, защитник, законный представитель, иные лица.

Introduction.

The examination of evidence within the framework of criminal proceedings is a pivotal aspect of legal practice, shaping the outcomes of countless cases. Traditional models emphasize the role of authoritative figures such as prosecutors and investigators in this process. However, non-authoritative participants, including victims, private prosecutors, accused individuals, suspects, defense counsel, and their representatives, play a critical yet often underappreciated role in the evidentiary activities of pre-trial procedures.

This study delves into the evidentiary activities of these non-authoritative subjects, focusing on their contributions to the proof process in criminal cases. By examining the norms of the Criminal Procedural Code (CPC) and law enforcement practices in the Russian Federation, this research identifies key features and constraints that shape the involvement of these participants. The study categorizes non-authoritative subjects based on their interest in the case outcome, revealing distinct procedural dynamics for interested and uninterested parties.

For interested parties, such as suspects, accused individuals, victims, and defense counsel, their involvement in the examination of evidence can be either mandatory or voluntary. Their

activities are predominantly procedural, limited by case materials and the CPC norms. These subjects actively engage in the collection, verification, and evaluation of evidence, significantly influencing the course and outcome of criminal proceedings. Conversely, uninterested third parties participate voluntarily, with their engagement being minimal and having negligible impact on the case outcome.

This research aims to shed light on the procedural nature of evidence examination by non-authoritative participants, exploring the extent of their involvement and the limitations imposed by their procedural status. By doing so, it contributes to a more nuanced understanding of the dynamics of evidence examination in pre-trial criminal proceedings, advocating for a more inclusive view of the evidentiary process that acknowledges the valuable contributions of all participants, regardless of their authoritative status.

The article offers a novel perspective on the role of non-authoritative participants in the criminal evidentiary process. Traditionally, the focus has been on the activities of authoritative figures like prosecutors and investigators. This study shifts the lens to non-authoritative subjects, such as victims, private prosecutors, accused individuals, suspects, defense counsel, and their representatives. The novelty lies in the detailed analysis of these

participants' evidentiary activities, categorizing them based on their interest in the case outcome, and highlighting their procedural involvement. This approach brings a fresh understanding to the evidentiary process, showcasing the significant yet underappreciated contributions of these non-authoritative subjects.

The relevance of this article is multifaceted, addressing both theoretical and practical aspects of criminal procedure. The study is crucial for several reasons:

Enhanced Legal Understanding:

By examining the evidentiary roles of non-authoritative participants, the article broadens the theoretical framework of criminal procedure law. It fills a gap in existing literature by providing a comprehensive analysis of these participants' procedural activities, which have often been overlooked.

Practical Implications:

The findings of this research have significant practical implications for law enforcement and judicial practices. Understanding the procedural involvement and constraints of non-authoritative subjects can lead to more effective and fair criminal investigations and trials. It encourages legal professionals to consider the contributions of all participants, potentially leading to reforms that enhance the overall justice system.

Policy Development:

The insights from this study can inform policy development, advocating for more inclusive legal practices that recognize the roles of all participants in the evidentiary process. This can lead to changes in procedural codes and guidelines, ensuring that the justice system better accommodates the involvement of non-authoritative subjects.

In summary, the novelty of the article lies in its focus on a traditionally underexplored area of criminal procedure, while its relevance is underscored by its potential to influence both theoretical perspectives and practical applications in the legal field.

Materials and methods.

In the preparation of this scientific article, various materials and methods of scientific research were used, which made it possible to comprehensively explore the topic.

Materials.

Legal Texts and Norms:

The article is grounded in a detailed analysis of the Criminal Procedural Code (CPC) of the Russian Federation. It extensively references specific articles and provisions within the CPC that govern the roles and activities of non-authoritative participants in criminal proceedings.

Case Law and Law Enforcement Practices:

The study draws on practical examples and case law to illustrate how the CPC norms are applied in real-world scenarios. This includes analyzing decisions and practices within Russian law enforcement and judicial systems.

Scholarly Literature:

The research incorporates a broad range of scholarly works and legal theories related to criminal procedure and evidence examination. This includes seminal texts and recent studies that discuss the roles of various participants in the criminal justice process.

International Legal Instruments:

References to international legal standards, such as the European Convention on Human Rights, provide a broader context for the study. These materials help compare Russian practices with international norms, highlighting areas of convergence and divergence.

Methods.

Normative Legal Analysis:

The primary method used is a normative legal analysis of the CPC and other relevant legal texts. This involves a detailed examination of legal provisions, interpreting their meanings, and assessing their implications for the roles of non-authoritative participants.

Comparative Analysis:

The study employs comparative analysis to juxtapose Russian legal practices with those of other jurisdictions. This method helps identify unique features of the Russian system and potential areas for reform by learning from other legal systems.

Case Study Method:

Specific cases and examples from Russian law enforcement and judicial practice are analyzed to illustrate the application of legal norms. This method provides practical insights and contextualizes the theoretical discussions within real-world scenarios.

Doctrinal Research:

The research includes doctrinal analysis, examining scholarly opinions and interpretations of legal principles related to evidence examination. This method helps frame the study within existing academic debates and identify gaps in current knowledge.

Empirical Methods:

While the study is primarily theoretical, it incorporates empirical elements by examining actual law enforcement practices. Surveys, interviews, or questionnaires with practitioners might be used to gather qualitative data on the implementation of CPC norms.

Discussion/Results.

Considering the classical structure of proving according to the criminal procedural legislation of the Russian Federation "collection - verification - evaluation of evidence", some scientists-processualists include in this structure another element of proving as the study of evidence, which allows to reflect the content of proving as a set of cognitive, certifying and argumentation techniques based on the laws of epistemology and formal logic, aimed at establishing the circumstances relevant to the criminal case and e

The doctrine of criminal procedure law does not pay due attention to the activity of subjects of proof in the implementation of the proposed for inclusion stage of proof as the study of evidence due to the absence of the named element in the legally enshrined structure of proof.

In criminal procedural law theory, there is widespread agreement among scholars that the subjects of proof are divided into two distinct groups of participants in criminal procedural relations. Members of the first group are those for whom proving is mandatory (prosecutor, head of the investigative department, investigator, inquiry body, head of the inquiry subdivision, and inquirer). The second group consists of individuals for whom proving is a prerogative derived from either personal or represented legal interests in a criminal case. This group includes the victim, private prosecutor, accused, suspect, lawyer (defense counsel and representative), civil plaintiff, civil defendant, and their legal representatives [3, p. 494; 4, p. 222; 5, p. 229]. Simultaneously, the extent of their involvement varies: the first group of subjects engage in the continuous activity of proof, navigating through all its stages to ascertain the factual circumstances surrounding the crime, which are the subject of legal examination. The second group participates in the proving process at specific stages to safeguard their legal interests.

The study of evidence being a cognitive and practical activity of subjects of proof on the study and consideration of evidence by means of general scientific and private-scientific methods for the purpose of their further evaluation and use for decision-making in a criminal case, requires consideration of the specifics of this activity by various subjects.

The labeling of this specific group of participants as non-authoritative in pre-trial criminal proceedings stems from their procedural status within the criminal process, along with the procedural rights granted to them, which they use to pursue their procedural interests in resolving the criminal case.

For our analysis, it is necessary to categorize the members of the third group, who are non-

authoritative participants in pre-trial criminal proceedings, into two subgroups. This classification is based on whether they have a vested interest in the outcome of the criminal case.

In the first case we are talking about persons interested in the outcome of a criminal case, such as suspect, accused, defense counsel, victim, private prosecutor, legal representative. Their procedural status is related to the realization of tasks aimed at the protection of personal rights and freedoms (or the rights and freedoms of the principal, or of the person represented on the basis of direct prescriptions of the law).

At the same time, the participation of the designated subjects in the investigation is mandatory or predominantly realized. For example, the legal representative of a person is not among the mandatory participants in criminal proceedings, while other persons in almost all cases participate in criminal proceedings. However, in certain proceedings, for example, in the case of participation in proceedings against minors or the existing probability of application of coercive measures of medical nature to a person, the participation of the legal representative is mandatory.

In the second case, we can talk about persons who are not interested in the outcome of the case, such as third parties. Their participation in the investigation of a criminal case is not mandatory. Moreover, it has an insignificant character and does not influence the outcome of the case. To this group of persons we include such participants of criminal procedural relations as a witness, interpreter, understanders, teacher, psychologist and so on. We refer these subjects to the subjects of criminal procedural investigation of evidence in the broad understanding of the investigation of evidence. Attributing a witness to the subjects of evidence investigation in pre-trial proceedings is conditioned by the following fact that in accordance with the norms of the Criminal Procedural Code of the Russian Federation at the end of the interrogation the protocol is presented to the person being questioned for reading or at his request is read out by the investigator, and a corresponding record is made in the protocol. Also, the person being questioned has the right to apply with a petition to supplement and clarify the protocol. That is, in order to sign the protocol of interrogation or to make a motion, the witness must study, learn the content of the protocol of interrogation, thereby making its research. A similar situation arises with other above mentioned participants of criminal procedural relations, as the norms of criminal procedural legislation give them the right to

familiarize themselves with the protocol of the investigative action in which they participated.

In our previous scholarly works, we identified a second subgroup of participants in the context of examining evidence in its broader application. However, during our dissertation research, we concluded that it was more appropriate to narrow the scope and consider only those participants in criminal procedural relations who actively engage in the functions of criminal proceedings, such as resolving the case, defense, and prosecution, as the true subjects of evidence study. Our paper supports the notion that the study of evidence is an independent and autonomous element within the structure of proof. Thus, we align with the view held by the majority of scholars in the field of criminal procedure, who advocate for a more restricted approach in defining which participants in criminal procedural relations should be considered as subjects of proof.

These characteristics of both groups of non-powerful subjects determine the first feature of evidence examination by the designated non-powerful subjects: compulsory or voluntary examination of evidence depending on the procedural status of the subject:

- The suspect, accused, defense counsel and legal representative are obligatorily familiarized with the case file and, accordingly, thereby examine the evidence in a mandatory manner;

- other subjects may realize this right only on their own initiative on a voluntary basis.

In general, it should be noted that in the criminal procedural legislation of the Russian Federation the provision of access to the materials of the preliminary investigation is enshrined in Articles 216-219 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation. 216-219 OF THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF THE RUSSIAN FEDERATION. It is important to take into account that the need to provide access to the materials relates to the information that can help to realize proper legal assistance. In order to realize the right of the accused, his defense counsel for access and familiarization with the materials of the preliminary investigation, it is necessary to take into account the provisions of Article 6(3)b of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [6], which guarantees the right of everyone accused of a crime to have the time and opportunities necessary to prepare his defense. This provision provides that the actions involved in a thorough defense of the accused may include everything necessary to prepare for trial. This right is an integral part of the right to a defense and is a requirement for a fair trial.

The right of the defense to get acquainted with all materials of the criminal case after the preliminary investigation is an important element in the structure of the criminal procedural institute of assistance to the defense, because in a certain way compensates for the less procedural opportunities of the defense to form the evidentiary base at the pre-trial stages, and, accordingly, allows it to defend the interests of the defendant in the criminal procedural competition. In this regard, M.A. Fomin notes that only after the defense party has all the materials of the criminal case in its hands, it will have a real opportunity to refute the evidence presented by the prosecution [7, p. 91]. Without knowledge of all case materials it is practically impossible to correctly understand the essence of the charge, to evaluate the evidence that underlies it, and to ensure proper protection of the rights and legitimate interests of the accused.

According to domestic criminal procedural legislation, pre-trial investigation bodies are not entitled to conceal any evidence from the accused and his defense counsel in order to subsequently present it in court. In accordance with part 1 of article 215 of the CPC of the RF, having recognized that all investigative actions in a criminal case have been carried out and the collected evidence is sufficient to draw up an indictment, the investigator notifies the accused and explains to him the right provided for by article 217 of the CPC of the RF to familiarize himself with all the materials of the criminal case both personally and with the assistance of a defender or legal representative, and a report is drawn up in accordance with articles 166 and 167 of the CPC of the RF. 166 and 167 of the Code of Criminal Procedure.

The defendant and defense counsel have the right to carefully study all case materials and make extracts from them, and it is prohibited to limit their time, provided that they do not abuse their rights. When familiarizing themselves with the case file, the law allows the defense to make motions (to supplement the investigation, to change the qualifications, to close the case, etc.), which the investigator is obliged to satisfy if the circumstances for the clarification of which they are made are relevant to the case.

In the case of additional investigative actions, or when new materials have been attached to the case, the investigator, in accordance with Article 219 of the Criminal Procedural Code of the Russian Federation, is obliged to familiarize the accused and his defense counsel with them. Failure of the preliminary investigation bodies to comply with these requirements is a significant violation of the law of criminal procedure and entails sending the case for additional investigation.

The activity on examination of evidence by such a participant of criminal procedural relations as a suspect, in the course of pre-trial proceedings is also mandatory. More specifically, in the course of pre-trial proceedings, the suspect has the right to familiarize himself with the protocols of investigative actions carried out with his participation (Article 47 of the Criminal Procedural Code of the RF), with the conclusion and testimony of an expert (Article 206 of the Criminal Procedural Code of the RF). This is due to the fact that the investigation of evidence conducted by him is necessary to defend his legal interest. A similar situation arises with the examination of evidence conducted by the defense counsel of the suspect or his legal representative, who, according to the CPC, have similar procedural rights as the person represented by him.

Speaking about voluntary examination of evidence, we are talking about such participants of criminal procedural relations as the victim. According to Article 216 of the CPC of the RF, he has the right to request familiarization with the materials of the criminal case. The wording of the legislator on the right to petition implies the possibility of exercising the right to familiarize with the materials of the criminal case at his discretion: to familiarize with the materials of the completed criminal case or to refuse to familiarize with them (without stating a petition). However, in law enforcement practice, the number of cases of refusal is minimal, in order to avoid further complaints to the body that carried out pre-trial proceedings in terms of defending the interests of the injured party and restoration of the right violated by the crime.

This allows us to justify the second feature of the investigation of evidence by non-powerful subjects: the predominantly procedural nature of the investigation of evidence: the procedure for the investigation of evidence is to a greater or lesser extent regulated by the norms of the CPC RF:

- in more detail for the suspect, accused, defense counsel and legal representative, whose familiarization with the case file is mandatory;
- less detailed - for the victim and legal representative due to their interest in the outcome of the case.

The procedure of familiarization, more specifically the study of evidence in the materials of the criminal case, is more thoroughly regulated for the accused and his defense counsel by the norms of Articles 217-218 of the CPC of the RF, which disclose in what sequence, by whom, how much and when the study of evidence is possible, as well as what procedural document reflects the implementation of this process. Whereas the process of familiarization with the evidence by the victim is

less regulated, however, the legislator, in case of expressing a desire to familiarize with the case materials by the latter, refers to the norms of Art. 217-218 of the CPC of the RF "Familiarization of the accused and his defense counsel with the materials of the criminal case".

Speaking about such a participant of pre-trial proceedings as a legal representative, his position, taking into account this feature, is twofold. It all depends on which party he represents the interests of. If the defense, respectively, he has all the rights to familiarize himself with the materials of the criminal case on an equal footing with the accused and his counsel. If he represents the interests of the victim, then the realization of this right is optional, as well as the victim - can realize, and can refuse.

In addition, it should be noted that in the practice of non-authoritative research subjects there are other forms of evidence research, such as preliminary examination of items and documents to be submitted to the body of preliminary investigation; preliminary questioning of persons to be questioned as witnesses. However, these forms are non-procedural in nature and are in no way legally important for the resolution of a criminal case.

Practitioners of the bodies of inquiry and preliminary investigation hold a similar opinion, which is confirmed by the conducted questionnaire.

The third feature of the study of evidence by non-authoritative subjects is a high degree of influence on the outcome of the resolution of the criminal case: persons interested in the outcome of the case, by virtue of their procedural activity, influence the results of the consideration of the criminal case through the exercise of their powers: procedural rights and obligations.

At the beginning of this paragraph we initially identified two subgroups of non-powerful subjects depending on their procedural interest in the outcome of the criminal case and considering the degree of influence on the course and results of the preliminary investigation is seen to be directly related to their procedural rights in the process of evidentiary activity.

Suspect, accused, defense counsel and legal representative have broader procedural powers that allow them to influence the investigation and the outcome of the case. In accordance with Articles 46, 47, 49 of the CPC of the Russian Federation, these persons have the right to defend themselves by all legal means, in addition to other rights, such as the right to receive copies of rulings and protocols established by law, the right to present evidence, the right to file motions and challenges, etc., and the right to appeal to the court.

Under the provisions of Article 42 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation, the victim is entitled to provide testimony that will be considered as evidence, submit evidence (including objects, items, and documents), file petitions, and obtain copies of the criminal case materials as prescribed by law. Additionally, the victim has the right to review the records of investigative activities in which they participated, access the case materials at the conclusion of the investigation or upon its referral to court, and upon its termination. They can also submit their petitions and remarks, and lodge complaints against the actions, inactions, or decisions of the prosecutor and the court. The victim's legal representative and any appointed representative (if present) are granted equivalent rights.

Thus, considering the interested non-powerful participants of pre-trial proceedings, due to vested procedural rights, can influence the course and results of the preliminary investigation in the process of their realization.

Based on the above, we note the fourth feature of the study of evidence by non-authoritative subjects, regardless of their division into subgroups within this group: the study is limited by the case materials, the interests of the investigation, partially - by the norms of the CPC RF.

We express our belief that it is impossible to completely abolish the secrecy of preliminary investigation and to oblige the investigator or inquirer to inform the defense about all their actions and obtained evidence. In this case, the effectiveness of investigation and detection of crimes may be jeopardized. At the same time, in order to defend oneself against the accusation, a person needs to know what it is based on. This requires finding the "golden mean". That is why it seems to be the best position that the defense party should be given the right to familiarize itself with the materials on which it is based after the charge is brought. At the end of the investigation, the accused and his defense counsel should be able to exercise the right to familiarize themselves with all materials of the case.

In addition, the question arises as to whether such a restriction of not providing access to the materials of criminal proceedings until the completion of the preliminary investigation is proportionate, because one of the fundamental guarantees of ensuring the right to a fair trial, as provided for in Article 6 of the Convention, is the provision of reasonable opportunities to defend oneself against the charges. This means ensuring the principle of equality of arms, the observance of which indicates the existence of equal opportunities for the parties in criminal proceedings, the so-called procedural equality of arms. The principle of

equality of arms is provided for in Article 6 (3) of the Convention, which addresses certain aspects of the principle of equality of arms applicable in criminal cases. For example, the accused must have sufficient time and resources to prepare a defense 6(3)(b), defend himself personally or through counsel [8]. Violation of the right to equality of arms is considered to be such actions that cause unequal right of access to evidence, documents, etc., so the regulation of the issue regarding the familiarization of the defense with the materials of the preliminary investigation before its completion should also be assessed in the context of proportionality in relation to the right to have sufficient opportunities for defense. Although the right to access and familiarize oneself with the materials of the preliminary investigation to the fullest extent possible is not absolute, the ECtHR has repeatedly found that the right to access the materials of the proceedings is limited.

The Russian legislator has compensated for the absence of the right of the suspect, the accused, his defense counsel and legal representative to familiarize themselves with all materials of the criminal case file before the end of the preliminary investigation by the fact that in the course of pre-trial proceedings these participants have the right to receive copies of the rulings, as well as copies of the protocols of investigative actions in which they were participants.

However, in law enforcement practice there is a limitation of familiarization of the defense with the materials of operational-search activity, which is due to the need to preserve information about the persons who carried out this or that operational-search activity, as well as other persons who assist this activity.

Otherwise, we believe that the right of the suspect, accused, his defense counsel and legal representative to have access to the materials of the criminal case for proper defense is fully realized, because after the decision on the sufficiency of the preliminary investigation and the decision on its completion by drawing up an indictment or termination on the grounds established by law, the above group of participants after familiarization with all the materials of the criminal case has time to prepare the defense in the forthcoming trial.

Speaking about the peculiarities of evidence research in terms of its limitation for non-powerful subjects is that to the fullest extent the activity of evidence research is carried out by the person conducting pre-trial proceedings, as he/she researches information that may become evidence in the future, as well as evidence during the entire period of pre-trial proceedings. As for non-authorized participants of pre-trial proceedings, their

investigation of evidence is limited. Thus, the suspect, accused and his defense counsel, in accordance with the CPC, receive copies of the decisions and protocols of investigative actions in which they participated and at the end of the preliminary investigation are familiarized with all the materials of the criminal case. That is, the limited study of evidence is that in the process of pre-trial proceedings not all the evidence is at their disposal, but only at the end of pre-trial proceedings.

At the same time, it seems that for non-powerful subjects the study of evidence is limited to the materials of the criminal case, as other information and circumstances that are not reflected in the materials submitted for familiarization remain unexamined by them. However, this is not an obstacle for the mentioned group of participants to exercise their right to defense, as the information not reflected by the person conducting pre-trial proceedings is not decisive for the criminal case, but is purely tactical information that allows for a more correct and effective investigation of the criminal case.

Taking this into account, let us identify the fifth peculiarity of the investigation of evidence by non-authoritative subjects: the subjects interested in the outcome of the case are partly involved in the collection, verification and evaluation of evidence in the course of their investigation.

The procedural rights of the suspect, accused, defense counsel and legal representative to prove are identical in terms of collecting and presenting evidence. In accordance with the norms of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation, the group of participants of criminal procedural evidence under consideration has the right to collect and present evidence.

During the period of the CPC RSFSR 1960 there was a point of view expressed by Y.I. Stetsovsky that: "The materials received by the defense counsel become evidence only after their admission to the case and usually must be verified by the investigator or the court by conducting an appropriate procedural action - interrogation of a witness, appointment of an expert examination, inspection of the area or premises, etc.) [9, p. 60; 10, pp. 16-17]. The corresponding activity of the defender to search for and obtain information for the defense of his client was called non-procedural, emphasizing that in itself this information has no evidentiary value, if it is not certified by the investigator or the court in accordance with the procedure established by law. Indeed, such an algorithm of actions to give legitimacy to the information received by the defense counsel about the circumstances of the crime fully corresponded to the criminal procedural law in force at that time.

However, at present, the situation has changed to a large extent due to the granting of additional procedural powers to the defense counsel to participate in the evidentiary process, including in pre-trial stages. The defense counsel should "be no less active in criminal procedural proving than the prosecutor represented by the investigator" [11, p. 64]. [11, c. 64]. As noted in the legal literature, the new CPC RF gave the defense counsel the right not only to present information on the criminal case to the investigator and the court, but also to collect full-fledged evidence (paragraph 2 of part 1 of article 53, part 3 of article 86 of the CPC). Moreover, in accordance with paragraph 3 of part 1 of article 53 of the CPC of the RF. 1, part 1, article 53 of the CPC, the defense counsel may now engage a specialist "to assist in the discovery, fixation and seizure of objects and documents, the use of technical means in the study of criminal case materials, to pose questions to the expert, as well as to explain to the parties and the court the issues within his professional competence" (part 1, article 58 of the CPC)". It seems that it is not by chance that the legislator indicated the defense counsel as a subject of evidence gathering along with public subjects of proof. This allowed with a greater degree of justification to speak about the adversarial nature of Russian criminal proceedings, including at its initial stages. At the same time, the right of a lawyer to present ready-made, full-fledged evidence does not deprive the investigator of the opportunity to check the "lawyer's" evidence and freely evaluate it in the totality of available [12, p. 130].

On the wording to collect and present evidence in the doctrine there are different opinions. Thus, a number of authors consider the wording to collect and present evidence to be unsuccessful, because, in fact, the lawyer collects and presents information, which in the future acquires the force of evidence [13, p. 84].

In studies on the issue of evidentiary activity of the defense counsel, scientists have made attempts to classify the actions of the defense counsel on evidentiary activity. So Z.D. Enikeev, R.Z. Enikeev subdivide the evidentiary activity of the defense counsel into directly evidentiary and related to proving on a number of features such as the independence of this activity and independence from the bodies of preliminary investigation and the court on the independent activity of proving. Speaking about the first group, the authors refer to the collection and presentation of evidence; involvement of a specialist to assist; other, not prohibited by law ways and means of defense; application of petitions and filing complaints; study of the materials of the criminal case by a lawyer. To the second group - participation in investigative

actions; participation of a lawyer in the preliminary hearing; participation of a lawyer in the study of evidence during the trial [14, p. 115-179].

However, according to Popov V.S., there is a significant difference in the evidentiary activity of the defense counsel in pre-trial proceedings and in the court of first instance. Thus, the defense counsel in the pre-trial stage in conditions of limited adversarial proceedings receives information from a limited number of sources: when meeting with the defendant; from procedural documents, which reflect investigative actions and procedural decisions with the participation of the suspect and the accused and when participating in investigative actions, in which the defendant himself participates. In the course of such activities, the defense counsel is limited in the activity of verification and evaluation of the received information. Whereas during the consideration of the case on the merits in the court of first instance, the defense counsel gets an idea of the entire system of evidence presented by the prosecution, has the opportunity to directly verify and examine them and thus has the opportunity to influence the evaluation of this evidence [15, p. 96-97].

In part we agree with the opinion of Popov V.S., but the conclusion about obtaining knowledge about the entire system of evidence collected by the prosecution only during the court hearing we consider erroneous, since the defense counsel and his client at the end of the preliminary investigation and sending the criminal case to the court for consideration on the merits familiarized with all the materials of the criminal case, as required by the law of criminal procedure, and at the same time has the right to make motions on the investigation, which are subject to mandatory review

As a result of the analysis of criminal procedural legislation and doctrinal opinions of scientists, we have come to the conclusion that the defense counsel during pre-trial proceedings is involved in evidentiary activities as follows:

1. Obtains and presents information through: conversations and visits from the defendant himself/herself; obtaining and presenting items and documents that may be recognized as evidence; interviewing persons with their consent; obtaining information from specialists (specialist's opinion, consultation with a specialist, interview with a specialist).

2. Participation in procedural and investigative actions carried out by decision of the criminal prosecution body: participation in procedural and investigative actions, the participation of defense counsel in which is mandatory (participation of his client); application of petitions for the admission of materials to the

criminal case as evidence, for the appointment and conduct of expert examinations, for the participation of defense counsel in investigative actions where his participation is not mandatory.

As it appears from all the above, the activity of the lawyer in examining evidence is closely intertwined with the activity of gathering information that may later be recognized as evidence and yes, is minimal in its verification and evaluation.

As for the suspect, the accused, as well as the victim, civil plaintiff, civil defendant, "it is obvious that the decision taken by the investigation bodies and the court includes the results of proving by the named persons of certain circumstances relevant to the case" [16, p. 45]. [16, c. 45]. Of course, this in no way means the transfer of the public duty of proof to them. However, with regard to some persons, it is possible, in our opinion, to talk about the legal obligation to participate in proving, that is, to perform those procedural actions that they are prescribed by law. For example, such a procedural obligation of a victim will be to testify during interrogation (paragraph 2, part 5, article 42 of the CPC) [17, p. 8]; suspect, accused and victim - to undergo examination, if this is ordered by the investigator (part 1-2, article 179 of the CPC) or court ruling (part 1, article 290 of the CPC) [18, p. 21; 19, p. 65].

Under the stipulations of part 2 of article 86 of the Criminal Procedure Code, participants in criminal proceedings who have a vested procedural interest in a criminal case and are categorized, due to legal characteristics of their involvement and defense, as aligned with either the prosecution or defense, are entitled to gather and present written documents and objects to be considered for inclusion in the criminal case as evidence. The gathering of objects and documents should not be conflated with the gathering of evidence; it represents a subset of a larger whole. Unlike official evidence, the information about a crime collected by these individuals lacks the legal status of admissibility. It only gains this status once it is formally integrated into the criminal proceedings [12, p. 132]. The primary method of imparting legal significance to objects and written documents gathered by these process participants is by presenting them to the preliminary investigation authority or the court. The formal manner of this presentation is through various appeals, including applications, petitions, and complaints [20, p. 131].

During pre-trial proceedings, the submission of applications, petitions, and complaints by the participants in question allows for the verification and evaluation of evidence, though such influence is minimal and lacks legal weight. The entities that

carry out criminal prosecutions and make intermediate and final determinations on the criminal case are the true subjects of proof, whose activities related to evidence bear legal significance.

Based on the above, as a result of the analysis of the norms of the CPC and law enforcement practice of the Russian Federation, a number of features of the activity on the study of evidence by non-powerful subjects of proof have been identified. Such are, depending on the group of non-powerful subjects:

1) those interested in the outcome of the case (suspect, accused, victim, defense counsel, legal representative):

- may be mandatory (suspect, accused, defense counsel) or voluntary (victim, legal representative)

- the activity of examining evidence is predominantly procedural in nature;

- the research is limited by the materials of the case, the interests of the investigation, and the norms of the Criminal Procedural Code of the Russian Federation;

- Involvement in the collection, verification and evaluation of evidence during its examination;

2) not interested in the outcome of the case (third parties)

- is not mandatory, is voluntary and is carried out at the initiative of the subject;

- the study is insignificant and has no impact on the outcome of the case;

- the research is limited by the materials of the case, the interests of the investigation, and partially by the norms of the Criminal Procedural Code of the Russian Federation;

- there is little or no involvement in the collection, verification and evaluation of evidence during its examination.

List of references

1. Россинский С.Б. Концептуальные основы формирования результатов «невербальных» следственных и судебных действий в доказывании по уголовному делу: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09; [Место защиты: Моск. гос. юр. ун-т им. О.Е. Кутафина]. — М., 2015. — 41 с.

2. Россинский С.Б. Досудебное производство по уголовному делу: сущность и способы собирания доказательств: монография. — М., 2021. — 408 с.

3. Теория доказательств в советском уголовном процессе. М., 1973. С.736.

4. Горский Г.Ф., Кокорев Л.Д., Элькин П.С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. Воронеж, 1978. С.303.

5. Кокорев Л.Д., Кузнецов Н.П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. Воронеж, 1995. С. 268.

6. Конвенция о защите прав человека и основных свобод (Заключена в г. Риме 04.11.1950) (с изм. от 24.06.2013) (вместе с "Протоколом [N 1]" (Подписан в г. Париже 20.03.1952), "Протоколом N 4 об обеспечении некоторых прав и свобод помимо тех, которые уже включены в Конвенцию и первый Протокол к ней" (Подписан в г. Страсбурге 16.09.1963), "Протоколом N 7" (Подписан в г. Страсбурге 22.11.1984)) [Электронный ресурс]. // Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_29160/cde09a2cd0c411568920b76ce394a82dfaae5045/

7. Фомин М.А. Сторона защиты в уголовном процессе (досудебное производство). М.: Юрлитинформ, 2004. 245 С.

8. Akther S., Nordin R.B. Equality of arms: a fundamental principle of fair trial guarantee developed by international and regional human rights instruments // LNS (A) Iii Legal Network Series, CLJ Publish. 2014. P. 5.

9. Стецовский Ю.И. Уголовно-процессуальная деятельность защитника. М., 1982. 174 С.

10. Насонова И.А. Участие адвоката-защитника на стадии предварительного расследования. Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Волгоград, 1998. 17 С.

11. Панько Н.К. Деятельность адвоката-защитника по обеспечению состязательности. Воронеж, 2000. С. 145.

12. Зверев И.В. Субъекты доказывания в уголовном судопроизводстве. Дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.09. — М., 2006 С. 195.

13. Корневский Ю.В., Падва Г.П. Участие защитника в доказывании по новому уголовно-процессуальному законодательству. — М., 2004. С. 159.

14. Еникеев З.Д., Еникеев Р.З. Участие защитника-адвоката в доказывании по делам о преступлениях несовершеннолетних: социально-этические и процессуально-криминалистические проблемы. — Уфа: РИО БашГУ, 2004. — С. 251.

15. Попов В.С. Участие адвоката-защитника в процессе доказывания на стадии предварительного расследования и в суде первой инстанции. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск. — 2005. С. 215.

16. Карнеева Л.М. Доказательства в советском уголовном процессе. Волгоград, 1988. С. 65.

17. Образцов В.Л., Богомолова С.Н. Допрос потерпевшего и свидетеля на предварительном следствии. М., 2003. С.160.

18. Торбин Ю.Г. Теория и практика освидетельствования. СПб., 2004. С. 175.

19. Шейфер С.Л. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. М., 2004. С. 183.

20. Петрова Н.Е. Потерпевший как субъект уголовного преследования и проблемы обеспечения прав участников процесса по новому Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. Самара, 2003. // Проблемы обеспечения прав участников процесса по новому Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации :

(Материалы Межрегион. науч.-практ. конф., 18-19 дек. 2002 г., г. Самара) / [Редкол.: С. А. Шейфер (отв. ред.) и др.]. - Самара : Самар. ун-т, 2003 (ООО Тип. Книга). - 253 с.

References

1. Rosinsky S.B. Conceptual foundations for the formation of the results of "non-verbal" investigative and judicial actions in evidence in the coal case: abstract. dis. ... Dr. Jurid. science: 12.00.09; [place of Defense++: Moscow. Goss. yur. UN-t im. Oh.Well. Kutafina]. - M., 2015. - 41 PP.
2. Rosinsky S.B. Pre-trial production on the enlarged case: probabilities and ways of the evidence gathered: monograph. - M., 2021. - 408 PP.
3. Proof theory in the Soviet magnification process. M., 1973. S.736.
4. Gorsky G.F., Kokorev L.D., Flucind P.S. Problem evidentiary in the Soviet enlarged process. Voronezh, 1978. S.303.
5. Kokorev L.D., Kuznetsov N.P. Enlarge urgent processes: proofs and proveningjustment. Voronezh, 1995. S. 268.
6. Convention on the protection of the right of Man and the fundamental freedom of Man (C. Rhyme 04.11.1950) (amended. from 24.06.2013) (instead of "protocol [Apostille 1]" (signed in D. Parije 20.03.1952), "protocol Urga 4 pledges and noncotor Urga right and free pomimo tech, Kotor Urga uje included in the convention and perv Urga protocol K nei" (signed in D. Strasbourg 16.09.1963), "minutes 7" (signed in D. Strasbourg 22.11.1984)) [Urgentlectron Urgant resource].
// Access mode:
https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_29160/cde09a2cd0c411568920b76ce394a82dfaae5045/
7. Fomin M.A. Storona protect in enlarged process (pre-production). M.: Jurlitinform, 2004. 245 PP.
8. Akther S., Nordin R.B. Equality o f arms: a fundamental principle o f fair trial guarantee developed by international and regional human rights instruments // LNS (A) lii Legal Network Series, CLJ Publish. 2014. P. 5.
9. Stetsovsky Yu.And. Enlarge-process activity of the defender. M., 1982. 174 PP.
10. Nasonova I.A. Participation of the lawyer-the defender at the stages of preliminary investigations. Atofef. dis. Kand. legal. science: 12.00.09. Volgograd, 1998. 17 p.
11. Panko N.K. The lawyer-the defense attorney on the basis of the facts. Voronezh, 2000. S. 145.
12. Zverev E.V. Subeekt. prove. urgencies in magnified court production. Dis. ... Kand. legal. science.: 12.00.09. - M., 2006 s. 195.
13. Korenevsky Yu.V., Padva G.P. Participation of the defense attorney in evidentiary apostilles under the new enlarged-process legislation. - M., 2004. S. 159.
14. Enikeyev Z.D., Enikeyev R.Z. Participation of the defense attorney in the evidence. - UFA: Rio Bashgu, 2004. - S. 251.
15. Popov V.S. Participation of the lawyer-defense attorney in the process ofthe evidencingapproved at the stages of preliminary investigations and in court cases. Dis. ... Kand. legal. science: 12.00.09. Chelyabinsk. - 2005. S. 215.
16. Karneyeva L.M. Evidence in the Soviet enlargement process. Volgograd, 1988. C. 65.
17. Obraztsov V.L., Bogomolova S.N. The victim and the witness in the preliminary investigation. M., 2003. S.160.
18. Torbin Yu.G. Theory and practice of certification. SPB., 2004. S. 175.
19. Schaefer S.L. Follow-up actions. Reasons, process, and order of evidence. M., 2004. S. 183.
20. Petrova N.Well. Interested in how the subject has increased the persecution and problem of the law of the participants in the new enlarged-process Code of the Russian Federation. Samara, 2003. // Problem undeclared participant process under the new enlarged code of process Code of the Russian Federation : (material Repeater-Interregion. learned.- practical. conf. 18-19 Dec. Year 2002, G. Samara) / [Editorial.: S. A. Schaefer red.) and others.]. Samar. UN-T, 2003 (Ooo type. Book). - 253 PP.

Нурлан МИНЖАНОВ, доктор педагогических наук, профессор *Карагандинский университет Казпотребсоюза, Республика Казахстан, 100009, г. Караганда, ул. Академическая, 9, minganovnl@mail.ru*

Гаухар МИНЖАНОВА, кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой иностранного языка *Карагандинский университет Казпотребсоюза, Республика Казахстан, 100009, г. Караганда, ул. Академическая 9, gao_@mail.ru*

Артур СТЕПКИН, магистр гуманитарных дисциплин, *Карагандинский университет Казпотребсоюза, Республика Казахстан, 100009, г. Караганда, ул. Академическая 9, stepkin2907@mail.ru*

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ФИЛОСОФСКОЙ МЕТОДОЛОГИИ

Аннотация. В статье рассмотрены особенности использования инновационных технологий в процессе подготовки студентов по юридическим специальностям. Современная социально-экономическая и политическая ситуация в Казахстане определяет необходимость применения в подготовке будущих юристов инновационных технологий. В работе раскрыты особенности использования модели инновационной деятельности преподавателя системы в вузах Республики Казахстана. В процессе разработки и внедрения рассмотрены особенности теоретической значимости исследования, определяющие на широкой основе инновационных педагогических технологий в обучении будущих специалистов, воплощения их содержания, структуры и критериев в конкретной образовательной модели подготовки студентов учебных заведений Казахстана. Философско-методологический и концептуальный новый анализ показал, что применительно к условиям освоения студентами юридических вузов Казахстана эта проблема представляется особенно важной. Осуществление междисциплинарного направления исследований в данной области обеспечит наиболее действенные результаты в подготовке будущих юристов.

Ключевые слова. Инновационные технологии, подготовка юристов, компоненты, критерии, показатели, модель, теоретическая значимость исследования, философско-методологический и концептуальный анализ.

Нурлан МИНЖАНОВ, педагогика ғылымының докторы, профессор, *Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, 100009, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, minganovnl@mail.ru*

Гаухар МИНЖАНОВА, педагогика ғылымының кандидаты, шетел тілі кафедрасының меңгерушісі, *Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, 100009, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, gao_@mail.r*

Артур СТЕПКИН, магистр философии, *Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы, 100009, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, stepkin2907@mail.ru*

ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ӘДІСНАМА ТҮРҒЫСЫНАН БОЛАШАҚ ЗАҢГЕРЛЕРДІ ДАЯРЛАУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Аннотация. Мақалада Құқықтану мамандығы бойынша студенттерді даярлау процесінде инновациялық технологияларды қолдану ерекшеліктері қарастырылған. Қазақстандағы қазіргі әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдай болашақ заңгерлерді даярлауда инновациялық технологияларды қолдану қажеттілігін айқындайды. Жұмыста Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарында жүйе оқытушысының инновациялық қызмет моделін пайдалану ерекшеліктері ашылды. Өзірлеу және енгізу процесінде құқықтануның болашақ мамандарын оқытуда инновациялық педагогикалық технологияларды кеңінен негізде айқындайтын зерттеудің теориялық маңыздылығының ерекшеліктері, олардың мазмұнын, құрылымы мен критерийлерін Қазақстанның оқу орындарының студенттерін даярлаудың нақты білім беру моделіне енгізу қарастырылды. Философиялық-әдіснамалық және тұжырымдамалық талдау студенттердің Қазақстанның заң жоғары оқу орындарын игеру шарттарына қатысты көрсетті, бұл мәселе аса маңызды болып көрінеді. Осы саладағы зерттеулердің пәнаралық бағытын жүзеге асыру, бұл болашақ заңгерлерді дайындауда ең тиімді нәтижелерді қамтамасыз етеді.

Түйінді сөздер: Инновациялық технологиялар, заңгерлерді даярлау, компоненттер, критерийлер, көрсеткіштер, модель, зерттеудің теориялық маңыздылығы, философиялық-әдістемелік және тұжырымдамалық талдау.

Nurlan MINZHANOV, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor *Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, 100009, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, minganovnl@mail.ru*

Gaukhar MINZHANOVA, Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Foreign Language, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, 100009, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, gao_@mail.ru

Artur STEPKIN, Master of Humanities, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Republic of Kazakhstan, 100009, Karaganda, Akademicheskaya str. 9, stepkin2907@mail.ru

INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR TRAINING FUTURE LAWYERS FROM THE POINT OF VIEW OF PHILOSOPHICAL METHODOLOGY

Annotation. The article considers the features of the use of innovative technologies in the process of preparing students for the specialty of jurisprudence. The current socio- economic and political situation in Kazakhstan determines the need to apply innovative technologies in the training of future lawyers. The paper reveals the features of using the model of innovative activity of a teacher of the system in universities of the Republic of Kazakhstan. In the process of development and implementation, the features of the theoretical significance of the study of broadly defined innovative pedagogical technologies in the training of future specialists in the jurisprudence, the embodiment of their content, structure and criteria in a specific educational model of training students of educational institutions of Kazakhstan are considered. Philosophical, methodological and conceptual analysis has shown that, in relation to the conditions of mastering by students of law schools in Kazakhstan, this problem is particularly important. The implementation of an interdisciplinary line of research in this field, which will provide the most effective results in the training of future lawyers.

Keywords: Innovative technologies, training of lawyers, components, criteria, indicators, model, theoretical significance of the study, philosophical, methodological and conceptual analysis.

Введение. Деятельность современного юриста осуществляется в условиях трансформации различных сфер и институтов социума, характерной для нынешней социально-экономической ситуации в Казахстане. Что в свою очередь влечет за собой динамизм правоприменительной сферы и обновляющейся вследствие этого нормативно-правовой базы. И все это зачастую сопровождается различного рода правовыми коллизиями. В таком случае есть имеется риск, что даже обладания набором профессиональных компетенций, приобретенных в период обучения, может оказаться недостаточно для дальнейшей деятельности. В результате встает вопрос о методологии, методике и технологиях подготовки будущих специалистов.

В этой связи тревожность вызывают результаты проведенного научно-теоретического анализа учебно-воспитательного процесса в вузах Казахстана, свидетельствующие, что новые технологии обучения недостаточно широко используются при подготовке студентов юридических специальностей. Основная причина заключается в недостаточной компетентности части молодых преподавателей, проводящих занятия с юристами. Многие из них еще не могут использовать эти технологии в учебном процессе, в связи с тем, что они имеют слабые знания в области педагогики и психологии образования. Отсутствие психолого-педагогического образования сказывается на качестве проведения занятий, в результате чего наблюдается определенный застой у молодых преподавателей. Такое мнение высказал еще в 2000 годы П.А. Радченко, обосновывая тем, что в среднем половина молодых преподавателей

сегодня практически не готова к работе с инновационными технологиями обучения. Поэтому необходим интегративный, междисциплинарный подход, представляющийся крайне важным в процессе разработки и внедрения инновационных педагогических технологий в обучении будущих работников, воплощения их содержания, структуры и критериев в конкретной образовательной модели подготовки будущих юристов[1]. Данное утверждение применительно и к современным условиям подготовки, в том числе, в учебных заведениях Казахстана. Именно осуществление междисциплинарного направления исследований в данной области обеспечит наиболее действенные результаты освоения образовательной программы студентами.

Как отмечает Б. С. Гершунский, специфичностью образовательного процесса является его целенаправленность. И поставленные цели, и ожидаемые результаты обуславливают данный образовательный процесс [2].

Теоретическая значимость исследования определяется результатами исследования, это свидетельствует, что педагогическая деятельность начинается с постановки цели. Анализ научных источников свидетельствует, что в качестве цели может быть идея, взгляд и даже убеждение, в соответствии с которыми дальше строятся педагогические системы, процессы и ситуации.

Философско-методологический и концептуальный анализ результатов исследования наиболее полно раскрывают принципы инновационной педагогической технологии которые могут быть реализованы в

учебном процессе благодаря разработке и применению открытых систем интенсивного обучения. Эти системы дают тенденции, пути и средства формирования и укрепления будущим юристам возможность самостоятельного выбора подходящей ему технологии обучения и разработки индивидуальной программы формирования и актуализации личности.

Материалы и методы.

При подготовке данной научной статьи применялись следующие материалы:

1. Законодательные и нормативные акты: основные материалы исследования включают в себя анализ законодательных актов и нормативных документов, регулирующих правоприменительную деятельность в Республике Казахстан.

2. Научные и педагогические труды: исследование опирается на широкий спектр научных работ в области педагогики и методологии, включая труды таких авторов, как Б.Ц. Бадмаев, П.Я. Гальперин, Б.С. Гершунский, Н.Ф. Талызина и других, что позволяет обосновать использование инновационных технологий в образовании.

3. Философско-методологическая литература: для анализа образовательных процессов используются философские и методологические труды, которые помогают рассмотреть подготовку юристов с точки зрения философской методологии и концептуального анализа.

4. Практические примеры и данные: в работе приведены примеры и данные из практической деятельности преподавателей и образовательных учреждений Казахстана, что иллюстрирует внедрение и эффективность инновационных педагогических технологий.

Также были использованы такие методы научного исследования как:

1. Нормативно-правовой анализ: исследование включает анализ законодательных норм и актов, регулирующих образовательные и правоприменительные процессы, что позволяет определить юридическую основу для внедрения инновационных технологий в образовательный процесс.

2. Сравнительный анализ: использовался для сопоставления различных подходов к подготовке юристов в Казахстане и других странах, что помогает выявить уникальные особенности и потенциальные области для улучшения.

3. Философско-методологический анализ: включает в себя анализ принципов, методов и концепций, используемых в образовательных процессах, что позволяет обосновать выбор и

применение тех или иных инновационных технологий.

4. Эмпирические методы: включают наблюдение, анкетирование и интервьюирование преподавателей и студентов, что позволяет собрать данные о реальных практиках и эффективности внедрения инновационных технологий в обучении.

5. Теоретический анализ: исследование базируется на изучении и интерпретации научных и педагогических теорий, что позволяет обосновать и систематизировать подходы к внедрению инноваций в образовательный процесс.

Обсуждение/Результаты. Как известно, любое научное исследование представляет собой модель реально существующей действительности: фактов, процессов явлений. Что определяет необходимость использования метода моделирования и по отношению к педагогическому процессу.

С точки зрения В. С. Безруковой, в процессе педагогического моделирования происходит разработка целей (общей цели), содержания, структуры и критериев педагогических систем, процессов или ситуаций и основных путей их достижения [3]. На основании этого раскроем краткую характеристику этого процесса.

Введение роли человека в научную модель превращает ее в образовательную имитационную модель. По мнению Д. Н. Кавтарадзе, создание таких моделей — длительный и трудный процесс, который осложняется традиционным разделением гуманитарных и естественнонаучных дисциплин.[4].

Применение метода моделирования раскрыты в работах Б. Ц. Бадмаева, П. Я. Гальперина, Б. С. Гершунского, Н. Ф. Талызиной, А. И. Подольского. Следует отметить, что подробно исследуются проблемы моделирования в образовании, а в монографии В. А. Слостенина, П. С. Подымовой анализируются модели инновационной педагогической деятельности, и раскрыта их общая классификация [5].

При построении модели инновационной деятельности преподавателя системы вуза Казахстана мы опирались на системно-деятельностную концепцию инновационных процессов, которая была разработана Н. И. Лапиным [6], А. И. Пригожиным [7], а также на другие исследования в общей инноватике.

Прежде чем перейти непосредственно к инновациям педагогического процесса, вкратце необходимо остановится на дефиниции

инновации в целом. Обычно под инновацией понимается любое новшество, нововведение вообще. В таком случае «новация» и «инновация» выступают в качестве синонимов. С точки зрения применяемого нами деятельностного подхода сущность инновации состоит в поиске «иного с направленностью на реальное или возможное решение нерешённых задач и проблем» [8]. Тогда инновация представляет собой не просто нововведение, а «иное новое, получаемое на основе использования уже совсем иных системообразующих принципов или иной логики взаимосвязи между ранее используемыми принципами» [9].

Важной предпосылкой инновационного образования является готовность педагогов к использованию современных педагогических технологий, где большую роль играют их личностные качества. Поэтому эффективность профессиональной деятельности преподавателя мы связываем с наличием у них профессионально значимых качеств, о чем свидетельствуют исследования Е. П. Нечитайловой, Л. В. Никитенковой, С. Т. Каргина, К. С. Успанова, А. А. Молдажановой, А. Ф. Дайкер и др. Анализ данных трудов основательно характеризуют особенности целостного педагогического процесса.

Раскрывая процесс изучения осуществления междисциплинарного направления исследований, следует уделить внимание на формирование правовых знаний в у будущих специалистов, необходимо иметь в виду, что в настоящее время при изучении профессиональных дисциплин преследуется довольно аморфная цель — усвоить знания. Реально же трудно определить, что и в какой мере необходимо знать прошедшему курс обучение [10].

В этой связи возникает необходимость рефлексивного переосмысления цели и задач, а также средств образовательного процесса. Что позволит использовать моделирование, как инструмент исследования тех или иных, педагогических процессов, необходимо использовать для характеристики как содержательной, так и процессуальной сторон учебного процесса [11; 12].

С позиции деятельностного подхода целью образования была и остается подготовка квалифицированных юридических кадров к будущему осуществлению профессиональной деятельности. В качестве задач можно выделить такие важнейшие аспекты как формирование активной гражданской позиции, высоких нравственных качеств, эффективной правовой

культуры, правосознания и социально-правового мышления.

Для решения вышеперечисленных задач необходимо переосмысление содержания юридического образования в целом. Не стоит забывать, что процесс образования представляет собой не только обучение, но и воспитание. А поскольку идеей обучения юриста является становление профессионального специалиста, обладающего высоким уровнем *нравственных качеств*, то тут не обойтись без методологии философии права. Здесь нужно уследить отличие от, к примеру, теоретических знаний о праве. И здесь актуальной остается положение Гегеля: «Философская наука о праве имеет своим предметом идею права – понятие права и его осуществление» [13]. Идею права составляют категории, выражающие универсальные нравственно-этические ценности, лежащие в основании права: свобода, справедливость, благо, равенство, счастье и т.д. Это в корне отличает философский подход от узко юридического, согласно которому что «закономерно, есть источник познания того, что есть право, или, собственно говоря, что есть правовое» [14].

Таким образом, юридическая наука (наука о позитивном праве) представляет собой дедукцию из источника, установленного законодательным (властным) авторитетом, что представляет собой рассудочную деятельность. Однако, как показывает Гегель, рассудочность имеет дело лишь с переходящим, временным. Что наглядно показывает динамизм нормативно-правовых актов. В таком случае, право выступает пусть и самым действенным, но только средством осуществления идеи социальной самоорганизации. В этой связи вводимые технологии обучения должны формировать у будущих юристов понимание высших нравственно-этических принципов, имеющих постоянную ценность являющихся фундаментом права, и стремление следовать им.

Сопутствующими задачами модели подготовки будущего юриста в учебных заведениях Казахстана являются сокращение сроков обучения, получение максимальных возможных результатов при минимально затрачиваемых средствах и ресурсах. Используемая нами модель основывается на философской методологии деятельностного подхода (Г. П. Щедровицкий, О. С. Анисимов, В.С. Батулин), а также теории поэтапного формирования умственных способностей, (П. Я. Гальперин, Н. Ф. Талызина).

На основании междисциплинарного направления исследований в данной области

можно предположить, что наиболее действенные результаты подготовки будущего специалиста обеспечит модель, основанная на теории поэтапного формирования умственных действий. Такая модель способствует формированию у студентов способности творчески пользоваться нормативными актами во всех практических ситуациях, а также формировать умение пользоваться законами с другими нормативными актами: знать, где (в каком законе) и как искать нужное для решения какой-то конкретной проблемы законоположение [10].

Отличительной особенностью данного исследования является формирование критериальной базы оценки технологии обучения. Она включает в себя следующие показатели: [15; 16]

- показатель оценки содержания обучения;
- показатель оценки используемых методов обучения;
- показатель оценки используемой системы дидактических средств;
- показатель оценки организации обучения.

Поскольку любая инновационная деятельность, и педагогическая тут не является исключением, предполагает не только процесс, но и ожидаемый результат. В этой связи, на наш взгляд, в качестве системообразующего выступает критерий эффективности результатов обучения. Исходя из этого мы выделяем три важнейшие группы индикаторов результатов обучения классифицируемых по следующим признакам:

- признак сформированности универсальных способностей;
- признак усвоения знаний;
- признак приобретения профессиональных умений и навыков.

Первая группа представляет собой универсальные показатели. Стоит учитывать, что по своей сущности, процесс образования представляет подготовку *будущих* специалистов к его дальнейшей деятельности. В этой связи образовательный процесс не может быть вписан исключительно в рамки существующего стандарта профессиональных компетенций. Ведь динамика современного социального пространства обуславливает необходимость адаптироваться к условиям стремительно трансформирующейся социальной среды. Поэтому подготовка любого специалиста должен также формировать такие универсальные качества как способность к рефлексивному мышлению, способность организации любого вида деятельности вообще, способностью организации и ведения коммуникации.

Обладание таковыми может помочь в том числе и в случае смены специализации. Направленность педагогической технологии на приобретение вышеуказанных способностей вполне может придать ей статус инновационной.

Критерием показателей второй группы, на наш взгляд служит усвоение фундаментальных знаний изучаемой дисциплины. В качестве индикаторов выступают такие принципы и параметры как глубина знаний; действенность знаний; системность; осознанность; объем усвоенных знаний; скорость усвоения; точность и прочность усвоения.

В третью, исходя из смысла и специфики будущей практической деятельности юриста, на наш взгляд, следует выделить следующие показатели сформированности профессиональных навыков и умений:

- 1) сформированность ориентировочной основы действий;
- 2) правильность выполняемых действий (соответствие их нормам законодательства);
- 3) рациональность принимаемых решений и выполняемых действий и процедур;
- 4) процессуальная самостоятельность;
- 5) точность (отклонение от норматива);
- 6) интенсивность действий;
- 7) сложность действий (грамотная квалификация ситуации, всесторонний и полный учет фактических обстоятельств при принятии решений и т.д.).

Следует отметить, что решающим компонентом модели подготовки будущих специалистов в области юриспруденции является структура педагогической деятельности преподавателя, исходным моментом которой выступают разработка и внедрение эффективных инновационных педагогических технологий. [17; 18; 19]. В этой связи необходимо акцентировать внимание на роли преподавателя. Для оценки готовности педагога к реализации инновационных технологий обучения выделим следующий показатель – *лично значимый смысл реализации инновационных технологий*.

Ключевым компонентом педагогической деятельности является направленность на развитие ученика через инновационные образовательные технологии. Реализация данного принципа, в свою очередь напрямую коррелирует с мировоззренческими установками преподавателя, лежащими в основе мотивации педагога к осуществлению инновационной деятельности. Таковыми являются ориентация на прогресс, стремление к личностному саморазвитию, способность к творчеству, готовность к экспериментированию, и т.д. Естественно все это предполагает определенный

уровень знания и информированности об образовательных технологиях данной области.

Заключение.

Рефлексивное переосмысление образовательного процесса на основе философско-методологического и концептуального анализа позволяет обозначить принципы, цели и критерии инновационных технологий обучения.

Установлено, что инновационные технологии должны быть направлены на решение комплекса задач таких как подготовка студента к будущей профессиональной деятельности юриста, способного адаптироваться к стремительно изменяющимся условиям, а также формирование у них постоянных нравственных идеалов. С позиции методологии деятельностного подхода установлено, что для реализации поставленных задач не достаточно одних только профессиональных теоретических знаний. В этой связи невозможно обойтись без философского понятийно-категориального аппарата, выражающего нравственно-этические понятия (свобода, справедливость, благо и др.), выступающие фундаментом правовой системы.

В ходе исследования также выявлены критерии оценки педагогических технологий, а также эффективности результатов обучения. Определено, что формирование у начинающих юристов профессиональных компетенций не может происходить в отрыве от универсальных способностей к деятельности, какими являются культура рефлексивного мышления, способность организации любого вида деятельности вообще и умение вести коммуникацию.

Сделан вывод, что инновационная образовательная деятельность предполагает ценностное отношение преподавателя к знаниям о современной методологии обучения и воспитания, а также новых педагогических технологиях.

Учет вышеперечисленных методологических принципов окажет ощутимое положительное влияние на совершенствование модели подготовки студентов по юридическим специальностям.

Список литературы

1. Радченко П.А. Применение инновационных технологий в обучении студентов юридических вузов: На примере курсов "Уголовное право" и "Уголовный процесс". Дис. ... канд. пед. наук. Тольятти, 2000. 218 с.
2. Гершунский В. С. Философия образования. — М.: Московский психолого-социальный институт, 1998. с. 48.
3. Бадмаев Б. Ц. Психология и методика ускоренного обучения. — М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1998. — 272 с;
4. Кавтарадзе Д. Н. Обучение и игра. Введение в активные методы обучения. — М.: Московский психолого-социальный институт, изд-во «Флинта», 1998. с. 35
5. Слостенин В. А., Подымова П. С. Педагогика: инновационная деятельность. — М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1997.
6. Лапин Н. И. Актуальные проблемы исследования нововведений // Социальные факторы нововведений в организационных системах. — М.: 1980.— С. 208-212.
7. Пригожин А. И. Нововведения: стимулы и препятствия. Социальные проблемы инноватики. — М., 1989.
8. Анисимов О.С. Методологический словарь. Четвертое издание, дополненное и переработанное — М., 2008— 414 с.
9. Батурич В.С. Инновационные процессы в образовании: состояние, проблемы, стратегия развития // Социальная деятельность в контексте методологического дискурса: сборник избранных научных трудов. — Караганда, 2017. — 346с.
10. Чванова М.С., Липский И.А. Информатизация системы непрерывной подготовки специалистов: методология, теория, практика. Тамбов, 2001.
11. Мищенко А. И., Мищенко Л. И., Шиянов Е. Н. Теоретико-методологические основы формирования содержания педагогического образования. — М.: МГПУ им В. И. Ленина, 1991. — 291 с.
12. Кокарева З. А. Педагогические условия развития профессиональных ценностей учителя: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — Волгоград, 1999. — 18 с.
13. Гегель. Г. В. Ф. Философия права. Перевод Б.Г. Столпнера и М.И. Левиной. Редакторы и составители тома Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц. — М.: Мысль, 1990.
14. Маркова А. К. Психология труда учителя. — М.: Просвещение, 1993. — 192 с.
15. Захарова Л. Н. Психологическая подготовка педагога. — Нижний Новгород, 1993. — 128 с.
16. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя. — М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 1998. — 200 с.
17. Абдакимова М.К. К вопросу о педагогических способностях и педагогическом мастерстве преподавателя. Вестник КЭУ. № 2. с.63-68.
18. Nurlan A. Minzhanov, Gaukhar N. Professional and pedagogical readiness of the person of the future investigator. Karaganda Bulletin of the faculty of law № 2.2022.s.80-85.
19. Минжанов Н.А., Минжанова Г.Н. Профессионально-педагогическая готовность личности будущего следователя // Вестник КЭУ. 2022. № 2. С.80-85.

References

1. Radchenko P.A. Primenenie innovacionny`x texnologij v obuchenii studentov juridicheskix vuzov: Na primere kursov "Ugolovnoe pravo" i "Ugolovny`j process". Dis. ... kand. ped. nauk. Tol'yatti, 2000. 218 c.
2. Gershunskij B. C. Filosofiya obrazovaniya. — M.: Moskovskij psixologo-social`ny`j institut, 1998. s. 48.
3. Badmaev B. Cz. Psixologiya i metodika uskorenogo obucheniya. — M.: Gumanitarny`j izdatel`skij centr VLADOS, 1998. — 272 s;
4. Kavtaradze D. N. Obuchenie i igra. Vvedenie v aktivny`e metody` obucheniya. — M.: Moskovskij psixologo-social`ny`j institut, izd-vo «Flinta», 1998. s. 35
5. Slastenin V. A., Pody`mova P. C. Pedagogika: innovacionnaya deyatel`nost`. — M.: IChP «Izdatel`stvo Magistr», 1997.
6. Lapin N. I. Aktual`ny`e problemy` issledovaniya novovvedenij // Social`ny`e faktory` novovvedenij v organizacionny`x sistemax. — M.: 1980.— S. 208-212.
7. Prigozhin A. I. Novovvedeniya: stimuly` i prepyatstviya. Social`ny`e problemy` innovatiki. — M., 1989.
8. Anisimov O.S. Metodologicheskij slovar`. Chetvertoe izdanie, dopolnennoe i pererabotannoe — M., 2008— 414 s.
9. Baturin V.S. Innovacionny`e processy` v obrazovanii: sostoyanie, problemy`, strategiya razvitiya // Social`naya deyatel`nost` v kontekste metodologicheskogo diskursa: sbornik izbranny`x nauchny`x trudov. —Karaganda, 2017. —346s.
10. Chvanova M.S., Lipskij I.A. Informatizaciya sistemy` neprery`vnoj podgotovki specialistov: metodologiya, teoriya, praktika. Tambov, 2001.
11. Mishhenko A. I., Mishhenko L. I., Shiyanov E. N. Teoretiko-metodologicheskie osnovy` formirovaniya soderzhaniya pedagogicheskogo obrazovaniya. — M.: MGPU im V I. Lenina, 1991. — 291 s.
12. Kokareva Z. A. Pedagogicheskie usloviya razvitiya professional`ny`x cennostej uchitelya: Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. — Volgograd, 1999. — 18 s.
13. Gegel`. G. V. F. Filosofiya prava. Perevod B.G.Stolpnera i M.I.Levinoj. Redaktery` i sostaviteli toma D.A.Kerimov i V.S. Nersesyancz. — M.: My`sl`, 1990.
14. Markova A. K. Psixologiya truda uchitelya. — M.: Prosveshhenie, 1993. — 192 s.
15. Zaxarova L. N. Psixologicheskaya podgotovka pedagoga. — Nizhnij Novgorod, 1993. — 128 s.
16. Mitina L. M. Psixologiya professional`nogo razvitiya uchitelya. — M.: Flinta: Moskovskij psixologo-social`ny`j institut, 1998. — 200 s.
17. Abdakimova M.K. K voprosu o pedagogicheskix sposobnostyax i pedagogicheskom masterstve prepodavatelya. Vestnik KE`U. № 2. c.63-68.
18. Nurlan A. Minzhanov, Gaukhar N. Professional and pedagogical readiness of the personflite of the future investigator. Karaganda.Bulletin of keu. № 2.2022.s.80-85.
19. Minzhanov N.A., Minzhanova G.N. Professional`no-pedagogicheskaya gotovnost` lichnosti budushhego sledovatelya // Vestnik KE`U. 2022. № 2. S.80-85.

УДК 343.3/7

DOI: 10.52445/BKEU.2024.72.1.015

Бекболат КОЩЕГУЛОВ, кандидат юридических наук, доцент, Карагандинский университет Казпотребсоюза, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, bekbolat@mail.ru

ОБЪЕКТ УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 198 УК РК «НАРУШЕНИЕ АВТОРСКИХ И (ИЛИ) СМЕЖНЫХ ПРАВ»

Аннотация. В статье представлен анализ существующих точек зрения в юридической литературе по определению объекта уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 198 УК РК «Нарушение авторских и смежных прав». Правильное определение объекта состава уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 198 УК РК, помогает уяснению социальной и правовой природы преступного деяния, форм и пределов уголовной ответственности за совершенное преступление в сфере авторских и смежных прав.

Ключевые слова: преступление, авторские и смежные права, объект уголовного правонарушения, предмет уголовного правонарушения, имущественные и личные неимущественные права, автор произведения, фонограммы, состав преступления, литературные произведения; драматические произведения.

Бекболат ҚОЩЕҒҰЛОВ, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Қарағанды Қазтұтынуодағы университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., көш. Академиялық, 9, bekbolat@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЕТУДІҢ ОБЪЕКТІ ӨНЕРІНДЕ КӨРСЕТІЛГЕН. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНІҢ 198 «АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫ ЖӘНЕ (НЕМЕСЕ) САБАҚТАС ҚҰҚЫҚТАРДЫ БҰЗУ»

Аннотация. Мақалада заң әдебиеттеріндегі қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісін анықтауға қатысты көзқарастардың талдауы берілген. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 198-бабы «Авторлық және сабақтас құқықтарды бұзу». Бапта көзделген қылмыстық құқық бұзушылық объектісін дұрыс

анықтау. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 198-бабы қылмыстық әрекеттің әлеуметтік-құқықтық сипатын, авторлық құқық және сабақтас құқықтар саласында жасалған қылмыс үшін қылмыстық жауаптылықтың нысандары мен шектерін түсінуге көмектеседі.

Түйін сөздер: қылмыс, авторлық және сабақтас құқықтар, қылмыстық құқық бұзушылық объектісі, қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі, мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтар, шығарма авторы, фонограммалар, қылмыс құрамы, әдеби шығармалар; драмалық шығармалар.

Bekbolat KOSHCHEGULOV, *Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Karaganda University of Kazpotrebsouz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, st. Academic, 9, bekbolatk@mail.ru*

OBJECT OF THE CRIMINAL OFFENSE PROVIDED FOR BY ART. 198 OF THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN «VIOLATION OF COPYRIGHT AND (OR) RELATED RIGHTS»

Annotation. The article presents an analysis of existing points of view in the legal literature on determining the object of a criminal offense under Art. 198 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan “Violation of copyright and related rights.” Since the correct definition of the object of the criminal offense provided for in Art. 198 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, helps to understand the social and legal nature of a criminal act, the forms and limits of criminal liability for a crime committed in the field of copyright and related rights.

Key words: crime, copyright and related rights, object of a criminal offense, subject of a criminal offense, property and personal non-property rights, author of a work, phonograms, elements of a crime, literary works; dramatic works.

Введение.

В статье 10 УК РК преступлением признается совершенное виновно общественно опасное деяние (действие или бездействие), запрещенное настоящим кодексом под угрозой наказания в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам, ограничения свободы или лишения свободы. Правильное определение объекта состава преступления, предусмотренного ст. 198 УК РК, помогает уяснению социальной и правовой природы преступного деяния, форм и пределов уголовной ответственности за совершенное преступление в сфере авторских и смежных прав.

Целью статьи является анализ существующих точек зрения в юридической литературе по определению объекта уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 198 УК Республики Казахстан. Актуальность исследования обусловлена важностью защиты авторских и смежных прав в современном обществе, где интеллектуальная собственность играет ключевую роль в культурной и экономической сферах. Нарушение этих прав наносит значительный ущерб авторам и владельцам произведений, а также подрывает правовые основы защиты интеллектуальной собственности. В условиях быстро развивающихся технологий и увеличивающегося объема цифрового контента, проблема защиты авторских и смежных прав становится все более насущной. Исследование помогает выявить слабые места в законодательстве и практике его применения, предлагая пути улучшения правоприменительной деятельности.

Новизна работы заключается в комплексном подходе к изучению объекта уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 198 УК РК. Анализ различных точек зрения и позиций, существующих в юридической литературе, помогли предложить собственное видение данной проблемы. Проводится глубокий анализ не только объектов авторских и смежных прав, но и контрафактных экземпляров, что позволяет детально рассмотреть аспекты правонарушений и предложить рекомендации по их предотвращению и наказанию.

Таким образом, статья вносит значительный вклад в развитие теории уголовного права и практики его применения в области защиты авторских и смежных прав, предлагая новые подходы и решения для эффективного правоприменения.

Материалы и методы.

При подготовке данной научной статьи был использован широкий спектр материалов и методов исследования, что обеспечило комплексный и всесторонний анализ проблемы уголовной ответственности за нарушение авторских и смежных прав. Такой подход позволил предложить обоснованные рекомендации по совершенствованию законодательства и правоприменительной практики в этой сфере.

Материалы.

Законодательные акты:

В статье анализируются нормы Уголовного кодекса Республики Казахстан (УК РК), особенно статья 198, регулирующая уголовные правонарушения в сфере нарушения авторских и смежных прав. Также рассматриваются

положения Конституции РК и Закона РК «Об авторском праве и смежных правах» от 10 июня 1996 года.

Научная литература:

Исследование основывается на работах ведущих отечественных и зарубежных ученых в области уголовного права, интеллектуальной собственности и правоприменительной практики. Среди использованных источников значатся труды таких авторов, как Б.У. Сейтхожин, И.Ш. Борчашвили, С.М. Рахметов и другие.

Судебные решения и комментарии:

В статье рассматриваются судебные решения и комментарии к Уголовному кодексу, что помогает автору проиллюстрировать практическое применение норм права и определить существующие проблемы в правоприменении.

Международные стандарты:

Для сравнения и анализа используются международные договоры и стандарты в области защиты авторских и смежных прав, что позволяет рассмотреть вопрос в глобальном контексте.

Методы.

Нормативно-правовой анализ:

Основной метод, используемый в исследовании, — это нормативно-правовой анализ законодательных актов, регулирующих уголовную ответственность за нарушение авторских и смежных прав. Этот метод позволяет детально рассмотреть юридические нормы и их применение.

Сравнительный анализ:

Исследование включает сравнительный анализ различных правовых систем и подходов к защите авторских и смежных прав. Это помогает выявить уникальные особенности казахстанского законодательства и возможные пути его совершенствования.

Доктринальный анализ:

Важным методом является доктринальный анализ научных и теоретических работ в области уголовного права и интеллектуальной собственности. Этот метод помогает систематизировать существующие научные знания и выявить недостатки в правоприменительной практике.

Эмпирические методы:

В статье используются эмпирические методы, такие как анализ судебной практики и реальных случаев нарушения авторских и смежных прав. Это позволяет автору подтвердить теоретические выводы практическими примерами.

Историко-правовой анализ:

Рассматривается историческое развитие норм, регулирующих защиту авторских и смежных прав, что позволяет понять эволюцию законодательных подходов и выявить тенденции их изменения.

Философско-методологический анализ:

Используется для глубинного понимания концептуальных основ защиты авторских и смежных прав, их социальной и правовой природы, а также для разработки рекомендаций по улучшению законодательства.

Обсуждение/Результаты.

С точки зрения Б. У. Сейтхожина, теоретическое и практическое значение сущности объекта состоит в законодательной и судебной юридической оценке преступления, исходя из социальной ценности объекта, то есть тех общественных отношений, на которые оно посягает [1, с. 29].

В соответствии со ст. 2 УК РК, в качестве объектов охраны называются права, свободы и законные интересы человека и гражданина, собственность, права и законные интересы организаций, общественный порядок и безопасность, окружающая среда, конституционный строй и территориальная целостность Республики Казахстан, охраняемые законом от преступных посягательств интересы общества и государства, охрана мира и безопасность человечества.

Исследуя юридические признаки нарушения авторских и смежных прав, необходимо определить те общественные отношения, которые законодатель стремится защитить, устанавливая ст. 198 УК РК, то есть правильно установить объект данного преступления.

Объектом анализируемого деяния, как полагает С. М. Рахметов, являются общественные отношения по реализации человеком и гражданином авторских и смежных прав, гарантированных Конституцией РК [2, с. 58].

По мнению И. Ш. Борчашвили, объектом преступлений в сфере авторских и смежных прав являются общественные отношения по реализации человеком и гражданином авторских и смежных прав, гарантированных Конституцией РК, а также Законом РК «Об авторском праве и смежных правах» от 10 июня 1996 г. [3, с. 347].

Анализируя существующие точки зрения в юридической литературе, мы приходим к выводу, что объектом преступления, предусмотренного ст. 198 УК РК, являются авторские и смежные права, которые возникают в процессе творчества, создания людьми различных объектов данных

прав, то есть имущественные и личные неимущественные права автора, а также имущественные права исполнителя, производителя фонограммы, исполнения, передачи организаций эфирного или кабельного вещания для всеобщего сведения посредством кабеля, провода, оптического волокна или с помощью аналогичных средств. При этом в ст. 20 Конституции РК отмечается, что свобода творчества гарантируется, обеспечивая правовую защиту результатов творческой деятельности.

Учитывая, что ст. 198 УК РК «Нарушение авторских и смежных прав» располагается в главе 6 «Уголовные правонарушения против собственности» Особенной части УК РК, где под уголовным правонарушением против собственности следует понимать предусмотренные УК умышленные или неосторожные деяния, соединенные с нарушением права владения или с иными способами причинения собственнику имущественного ущерба или с созданием угрозы причинения такого ущерба, то родовым объектом преступления против собственности являются отношения собственности, то есть общественные отношения в сфере распределения материальных благ, предназначенных для индивидуального или коллективного потребления либо для осуществления производственной деятельности. Следовательно, родовым объектом уголовного правонарушения против собственности является собственность.

В соответствии с Гражданским кодексом РК, право собственности — есть признаваемое и охраняемое законодательными актами право субъекта по своему усмотрению владеть, пользоваться и распоряжаться принадлежащим ему имуществом. Собственнику принадлежат права владения, пользования и распоряжения своим имуществом.

Как отмечает К. Ш. Уканов, для определения юридической природы и квалификации важное значение имеет правильное понимание тех полномочий, из которых состоит право владения, пользования и распоряжения [4, с. 20].

Таким образом, можем говорить, что родовым объектом уголовного правонарушения в сфере авторских и смежных прав являются охраняемые уголовным законом общественные отношения, права собственности, возникающие по поводу реализации субъектом права владения, пользования и распоряжения результатами творческого труда.

Однако для более точной квалификации совершенного деяния наиболее большее

значение имеет максимально точное установление непосредственного объекта уголовно-правовой охраны.

Непосредственный объект — это объект, на который прямо направлено отдельное общественно опасное посягательство [5, с. 183].

Для определения непосредственного объекта преступления в сфере нарушения авторских и смежных прав, целесообразно, провести анализ признаков объекта авторских и смежных прав, как гражданско-правовой категории.

Так, понятие объекта авторского права приведено в ст. 6 ЗоАП РК [6], где под объектами понимаются произведения науки, литературы и искусства, являющиеся результатом творческой деятельности, независимо от их назначения, содержания и достоинства, а также от способа и формы их выражения.

Согласно ст. 7 данного Закона, к объектам авторского права относятся: литературные произведения; драматические и музыкально-драматические произведения; сценарные произведения; произведения хореографии и пантомимы; музыкальные произведения с текстом или без текста; аудиовизуальные произведения; произведения живописи, скульптуры, графики и другие произведения изобразительного искусства; произведения прикладного искусства; произведения архитектуры, градостроительства и садово-паркового искусства; фотографические произведения и произведения, полученные способами, аналогичными фотографии; карты, планы, эскизы, иллюстрации и трехмерные произведения, относящиеся к географии, топографии и к другим наукам; программы для ЭВМ; иные произведения.

То есть данная норма относит к объектам авторского права широкий круг произведений творчества. Основное назначение закрепленного в законе перечня охраняемых произведений состоит не в том, чтобы дать их идеальную классификацию, а в том, чтобы отразить в относительно упорядоченном виде их наиболее распространенные виды. Другими словами, значение закрепленного законом перечня объектов авторского права заключается в том, чтобы показать, в каких наиболее распространенных формах могут выражаться творческие произведения, назвать их возможные виды и тем самым исключить споры относительно охраноспособности большинства из них. Следует подчеркнуть, что закрепленный законом перечень охраняемых произведений носит примерный, ориентировочный характер. Если тот или иной творческий результат не

подпадает ни под один из перечисленных в законе видов произведений, но отвечает всем требуемым по закону условиям, он признается произведением и пользуется такой же охраной, как и прямо названные в законе объекты авторского права.

Таким образом, действующее законодательство не содержит полного определения понятия произведения как объекта авторского права, хотя указывает на те признаки, которыми оно должно обладать, чтобы пользоваться правовой охраной. В юридической литературе предложено немало научных определений произведения, однако наибольшее распространение получила точка зрения В. И. Серебровского о том, что: «Произведение — это совокупность идей, мыслей и образов, получивших в результате творческой деятельности автора свое выражение в доступной для восприятия человеческими чувствами конкретной форме, допускающей возможность воспроизведения» [7, с. 59]. М. В. Гордон же определяет произведение как комплекс идей и образов, получивших свое выражение в готовом труде [8, с. 39]. Другие авторы дополнили данные определения следующими признаками. Произведение — индивидуальное и неповторимое отражение объективной действительности [9, с. 33], а также нематериальный объект, поскольку оно является результатом мыслительной деятельности [10, с. 108]. При этом подчеркивается, что произведение — благо нематериальное, и что признаками произведения являются творческий характер, наличие объективной формы, возможность воспроизведения [11, с. 122].

Однако не всякое произведение как результат мыслительной деятельности человека охраняется нормами авторского права. Объектами авторского права признаются лишь такие произведения, которые обладают предусмотренными законом признаками: 1) творческий характер произведения; 2) объективная форма его выражения. Исходя из изложенного, следует, что произведение как результат творческой деятельности автора становится объектом авторского права лишь при условии, что оно выражено в какой-либо объективной форме. До тех пор, пока мысли и образы автора не проявились вовне, а существуют лишь в виде творческого замысла, они не могут быть восприняты другими людьми и, следовательно, не существует и практической надобности в их правовой охране.

Таким образом, авторские права возникают в связи с созданием произведения, а смежные с их использованием. В законодательстве других

государств их называют родственными правами, правами, сопутствующими авторским [12, с. 99]. В соответствии с диспозицией ч. 1 ст. 198 УК РК, уголовная ответственность наступает в связи с незаконным использованием объектов авторского и (или) смежных прав, а равно приобретение, хранение, перемещение или изготовление контрафактных экземпляров объектов авторского права и (или) смежных прав в целях сбыта либо присвоение авторства или принуждение к соавторству, а значит уголовную ответственность несут не только те лица, которые незаконно используют объекты авторских прав, но и лица, незаконно использующие объекты, охраняемые смежными правами.

Понятие «смежные права» в законодательстве впервые появилось в Основах гражданского законодательства в 1991 г. Смежные права в совокупности представляют собой правовые нормы, регулирующие отношения по охране постановок, исполнений, фонограмм, передач организаций эфирного и кабельного вещания, по определению режима их использования, наделению исполнителей, производителей фонограмм и вещательных организаций имущественными и неимущественными правами и по защите этих прав [13, с. 147].

Так, по мнению А. К. Кайшатаевой, объектом смежных прав является разновидность информации, выраженная в объективной форме, представляющая собой результат творческой интеллектуальной деятельности, созданной в результате использования объектов авторского права [14, с. 51].

С точки зрения законодателя (ст. 34 ЗоАП РК), объектами смежных прав являются постановки, исполнения, фонограммы, передачи организаций эфирного и кабельного вещания независимо от их назначения, содержания и достоинства, а также от способа и формы их выражения. При этом необходимо отметить, что данный Закон содержит такое понятие, как субъекты смежных прав, которые являются правообладателями объектов смежных прав. Следовательно, лицо, незаконно использующее объекты смежных прав, нарушает права их правообладателей. Так, в ст. 35 названного Закона субъектами смежных прав являются: исполнители; производители фонограмм; организации эфирного и кабельного вещания.

К исполнителям (ст. 2 ЗоАП РК) относятся актеры, певцы, музыканты, танцоры или иные лица, которые играют роль, поют, читают, декламируют, играют на музыкальном инструменте, интерпретирует или иным образом

исполняют произведения литературы и (или) искусства (в том числе эстрадный, цирковой или кукольный номер) или произведения народного творчества, а также режиссер-постановщик спектакля и дирижер.

К производителям фонограмм относятся физическое или юридическое лицо, взявшее на себя инициативу и ответственность за первую звуковую запись какого-либо исполнения или иных звуков.

Организации эфирного и кабельного вещания - физические и юридические лица, осуществляющие сообщение в эфир и (или) по кабелю теле-, радиоканалов, теле-, радиопрограмм (теле-, радиопередач), включающих произведения, исполнения, постановки, фонограммы. Сообщение в эфир и (или) по кабелю осуществляется посредством аналогового эфирного, многоканального вещания (цифрового эфирного, спутникового, кабельного телерадиовещания).

Смежные права регулируют отношения, возникающие в связи с исполнительской деятельностью артистов, использованием фонограмм, передач эфирного и кабельного вещания. В связи с этим представляется возможность правильно определить основной непосредственный объект. Например, Ю. В. Трунцевский к основному непосредственному объекту относит «конкретные личные неимущественные и имущественные авторские права или смежные права, то есть те общественные отношения, которые фактически сложились в процессе обладания этими правами, принадлежащими конкретному лицу» [15, с. 365]. Г. Н. Борзенков, В. С. Комиссаров и И. М. Тяжков полагают, что непосредственным объектом преступлений в сфере авторских и смежных прав выступают общественные отношения в сфере интеллектуальной собственности [16, с. 143]. Б. В. Здравомыслов, А. В. Кладков [17, с. 102], Б. Д. Завидов, Н. И. Ветров и Ю. И. Ляпунов [18, с. 156] непосредственным объектом преступлений в сфере авторских и смежных прав рассматривают общественные отношения, возникающие по поводу реализации гражданами авторских и смежных прав. В. Н. Кудрявцев, С. В. Бородин и А. В. Наумов считают, что непосредственным объектом данного преступления являются социальные права и свободы, обеспечивающие авторское право и смежные права [19, с. 114]. На взгляд С. А. Федосова, непосредственным объектом преступлений в сфере авторских и смежных прав являются общественные отношения, возникающие в связи с реализацией гражданами

конституционного права на свободу научного, литературного и художественного творчества [20, с. 12].

В результате, анализируя существующие точки зрения, приходим к мнению, что непосредственным объектом преступного посягательства в сфере авторских и смежных прав выступают отношения, возникающие в связи с созданием и использованием авторского права, распространяющиеся на произведения науки, литературы и искусства, являющиеся результатом творческой деятельности и смежных прав, распространяющиеся на постановки, исполнения, фонограммы, передачи организаций эфирного и кабельного вещания независимо от их назначения, содержания и достоинства, а также от способа и формы их выражения.

Однако характеристика объекта преступления в сфере авторских и смежных прав будет неполной, если не отметить основные положения предмета преступного воздействия. Так как, воздействуя на предметы материального мира, лицо, совершившее преступление, осуществляет посягательство на общественные отношения, то есть на объект преступления. Следовательно, немаловажное значение для правильной квалификации преступлений имеет определение предмета преступления, а по некоторым составам преступлений установление предмета преступления является необходимым критерием выяснения характера самого посягательства, а также определения объекта уголовно-правовой охраны.

Так, Н. И. Коржанский считает, что предмет преступления — это конкретная материальная вещь, в которой проявляются определенные стороны, свойства общественных отношений (объекта преступления) путем физического или психического воздействия, которым причиняется социально опасный вред в сфере общественных отношений [21, с. 17].

Но все-таки как показал анализ юридической литературы, среди ученых нет единства мнений о предмете преступления в сфере авторских и смежных прав. Например, Ю. В. Трунцевский под предметом преступления, направленного на нарушение авторского и смежных прав, понимает конкретное материально выраженное на носителе произведение, в котором проявляются свойства общественных отношений (объекта преступления), путем физического воздействия, на который причиняется социально опасный вред в сфере общественных отношений по поводу интеллектуальной собственности [15, с. 369].

О. А. Дворянкин указывает, что предметами преступного посягательства могут являться как сами произведения и фонограммы, так и их контрафактные экземпляры (копии) [22, с. 82], а С. М. Рахметов [2, с. 58] и И. Ш. Борчашвили утверждают, что предметом преступления в сфере авторских и смежных прав являются научные, художественные, музыкальные или литературные произведения [3, с. 449].

А. Г. Морозов отмечает, что под предмет преступления в сфере авторских и смежных прав подпадают выраженные в любой материальной форме, на материальном носителе произведения, фонограммы, исполнения, постановки и передачи организаций эфирного или кабельного вещания, признанные контрафактными, незаконное использование которых в крупном размере нарушает авторские и смежные права [23, с. 93].

В соответствии с ЗоАП РК, предметом преступления, предусмотренного ст. 198 УК РК, является материальный носитель произведения, который может выражаться в письменной форме (рукопись, машинопись, нотная запись и тому подобное); устной (публичное произнесение, публичное исполнение и тому подобное); звуко- или видеозаписи (механической, цифровой, магнитной, оптической и тому подобной); в форме изображения (рисунок, эскиз, картина, план, чертеж, кино, теле-, видео- или фотокадр и тому подобное); в объемно-пространственной (скульптура, модель, макет, сооружение и тому подобное), а также в иных формах.

При этом лицо, совершая преступление в сфере авторских и смежных прав, вводит в гражданский оборот не сами произведения и объекты смежных прав, а их экземпляры — копии, изготовленные в любой материальной форме на материальном носителе, которые считаются контрафактными.

Как считает А. Г. Морозов, контрафактность — это признак предмета преступного посягательства в сфере нарушения авторских и смежных прав [23, с. 94].

По нашему мнению, понятие контрафактности является сугубо юридическим, поскольку связано с различными формами использования права, в соответствии с ЗоАП РК и в нарушении его.

Так, по Закону РК «Об авторском праве и смежных правах», контрафактными являются экземпляры произведения, записанного исполнения, фонограммы, передачи организаций эфирного и кабельного вещания, изготовление, распространение или иное использование которого влечет за собой нарушение авторского

права и смежных прав в силу положений настоящего Закона либо норм международных договоров, ратифицированных Республикой Казахстан. Контрафактными также признаются объекты авторского права и смежных прав, с которых без разрешения правообладателя удалена или на которых изменена информация об управлении правами или которые изготовлены с помощью незаконно используемых устройств, позволяющих обходить технические способы защиты объектов.

В Нормативном постановлении Верховного суда Республики Казахстан № 11 «О применении судами некоторых норм законодательства о защите авторского права и смежных прав» от 25 декабря 2007 г., контрафактными экземплярами следует считать произведения, фонограммы аудиовизуального произведения, передачи организации эфирного и кабельного вещания, экземпляры объекта авторского права и смежных прав, которые изготовлены, распространяются или иным образом используются с нарушением личных неимущественных или имущественных (исключительных) прав автора, исполнителя, производителя фонограмм, организации эфирного и кабельного вещания, либо экземпляры правомерно обнародованных объектов авторского права и смежных прав, с которых удалена или неправомерно нанесена информация об авторе или обладателе смежных прав. К контрафактным экземплярам также относятся экземпляры произведения или фонограммы, превышающие количество экземпляров (тираж), предусмотренные авторским или лицензионным договором, распространяемые на территории, не предусмотренной договором, изготовленные на материальном носителе, не предусмотренном указанными договорами, а равно произведения или фонограммы, в которые неправомерно включены другие объекты авторского права и смежных прав [24].

В случаях незаконного использования произведений или фонограмм экземпляры таких программ будут по тем или иным параметрам, признакам отличаться от легальных. Характеристики этих отличий, выявленные соответствующими экспертами, позволяют сделать вывод о наличии признаков контрафактности исследуемой продукции, которые, в свою очередь, служат лишь косвенными доказательствами нарушения авторских и смежных прав.

Для пиратов же подделка упаковки является одним из важнейших моментов в их преступной деятельности. Именно по упаковке

потребитель определяет принадлежность товара, а правоохранительные и контролирующие органы оценивают наличие контрафакта в ассортименте предлагаемой продавцом продукции.

На сегодняшний день, чтобы распознать нелегальную продукцию, требуется помощь специалиста или проведение экспертизы. В Казахстане требования для проведения экспертизы отражены в Инструкции по производству судебных экспертиз и специализированных исследований в центре судебной экспертизы Министерства юстиции Республики Казахстан [25].

Но все же преступникам не всегда удается достичь качества продукции, сопоставимого с оригинальным. Если при прослушивании аудиозаписей низкое качество зачастую незаметно, то при просмотре, например, нелегальных видеороликов низкое качество бросается в глаза. Однако специалисты утверждают, что большинство подпольно изготовленных аудиозаписей содержат несбалансированные частоты. Их прослушивание приводит к проблемам со здоровьем — головным болям, нервозности и даже расстройствам психики.

Также и книги, а особенно учебная литература, — это массовые, иногда миллионные тиражи, стабильный, а в конце лета и начале осени — ажиотажный спрос, то есть устойчивые и большие прибыли. Кроме того, «левые» учебники приводят к близорукости. Так как печатают контрафактные тиражи, как правило, на дешевой газетной бумаге, с нарушением санитарных норм, недорогими красками, с высоким содержанием свинца, олова и цинка. Если провести по такому учебнику пальцем, то типографская краска, содержащая тяжелые металлы, останется на руке.

Необходимо также отметить, что и в сфере компьютерной информации как совершенствуются и методы написания программ, так и способы их незаконного копирования и использования. Ведь к каждому легальному программному продукту обязательно должна прилагаться сопроводительная документация и письменное лицензионное соглашение, в котором оговариваются правила и условия использования ПО, например, число пользователей, географические и временные ограничения, количество допустимых резервных копий продукта и тому подобное. А отсутствие лицензионных соглашений — верный признак того, что программный продукт контрафактный.

Но чаще всего пиратскому тиражированию подвергаются законно приобретенные и

зарегистрированные программные продукты, которые копируются и продаются вместе с информацией, необходимой для регистрации программы и ее запуска (ключевые фразы, пароли, серийные номера). То есть из одного продукта, имеющего конкретный серийный номер для регистрации, создается огромное количество копий, при установке которых используется один и тот же регистрационный номер или код [26, с. 56-59].

Следовательно, признаки и особенности контрафактной продукции как предмета преступления, а также способы ее изготовления имеют существенное значение для квалификации деяния, так как они позволяют, во-первых, выявить непосредственный объект посягательства, во-вторых, установить способ совершения преступления в сфере авторского и смежных прав и, в-третьих, определить объем общественного посягательства — установить размер.

Однако, с позиции О. А. Дворянкина, предметом преступления не могут быть неконтрафактные экземпляры произведений и фонограмм. Не могут быть предметом преступного посягательства идеи, концепции, принципы, методы, системы, процессы, открытия, факты, официальные документы и их официальные переводы, государственные символы и знаки, произведения народного творчества, сообщения о событиях и фактах, имеющие информационный характер [22, с. 83]. При этом ученый предлагает различать контрафактность техническую, устанавливаемую экспертом с использованием специальных познаний и контрафактность юридическую — как юридический факт, подлежащий установлению судом [22, с. 84].

На наш взгляд, следует все же согласиться с таким мнением, так как на практике имеют место случаи, когда признаком контрафактности выступают не технические признаки подделки экземпляров произведений, а отсутствие договоров с правообладателями на использование определенным способом произведений. То есть даже при наличии оригинального оформления упаковки тиража, но при отсутствии согласия правообладателя на использование произведения весь этот тираж должен быть признан контрафактным, а при наличии изготовленных экземпляров в крупном размере виновный в этом подлежит уголовной ответственности. Так, «окончательный вывод о контрафактности продукции можно сделать на основании подтверждения юридического факта отсутствия согласия (разрешения) правообладателя на конкретный способ

использования аудио-, видео и иной продукции (воспроизведение, распространение и т. п.)» [18, с. 10].

Заключение. Итак, подводя определенную черту в отношении предмета уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 198 УК РК, отметим, что чаще всего предметом данной категории становятся объекты авторских прав: произведения, которые объективно существуют на различных носителях, книгах. При этом к основным объектам смежных прав, которые также становятся предметом преступления, относятся аудиовизуальные произведения, программы для ЭВМ на различных носителях.

А проведенный анализ существующих точек зрения ученых и действующего законодательства в области авторских и смежных прав позволяет сделать вывод о том, что, предметом преступлений в данной сфере являются объекты авторских (произведения науки, литературы и искусства, являющиеся результатом творческой деятельности) и смежных прав (постановки, исполнения, фонограммы, передачи организации эфирного и кабельного вещания), а также контрафактные экземпляры объектов авторских и смежных прав.

Список литературы

1. Сейтхожин Б. У. Ответственность за незаконную порубку деревьев и кустарников по законодательству Республики Казахстан: Учеб. пос. — Караганда, 2000. — 86 с.
2. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан / Под ред. д. ю. н., профессора И. Рогова, д. ю. н., профессора С. М. Рахметова. — Алматы: Изд-во «Норма-К», 2004. Т. 2. — 664 с.
3. Борчашвили И. Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2). — Алматы: Жеті жарғы, 2015. — 1120 с.
4. Уканов К. Ш. Предупреждение хищений в Республике Казахстан: уголовно-правовые и криминологические аспекты. — Алматы, 2003. — 236 с.
5. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть: Курс лекций / Под ред. И. Ш. Борчашвили. — Караганда: КарЮИ МВД РК им Б. Бейсенова, 2002. — 181 с.
6. Закон Республики Казахстан от 10 июня 1996 года № 6. «Об авторском праве и смежных правах» // <http://adilet.zan.kz/>
7. Серебровский В. И. Вопросы советского авторского права. — М., 1956. — 139 с.
8. Гордон М. В. Советское авторское право. — М., 1955. — 232 с.
9. Панкевич Б. И. Объекты авторского права // Записки Новороссийского университета. — 1978. — Вып. 3. — С. 31-36.
10. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: Учебник: 2-е изд., перераб. и доп. — СПб.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. — 756 с.
11. Шошаева Л. Некоторые вопросы рассмотрения споров в сфере авторского права // Журнал Вестник КЭУ: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция № 3 (66) 2022, с. 119-125
12. Интеллектуальная собственность (исключительные права): Учеб. пос. / Под ред. Н. М. Коршунова. — М.: Эксмо, 2006. — 576 с.
13. Хауия С. Международная правовая защита авторских прав // Журнал Вестник КЭУ: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция № 1 (60) 2021, с. 145-151
14. Кайшатаева А. К. Теоретический подход к пониманию объектов смежных прав в контексте права интеллектуальной собственности // Экономика и право Казахстана. — 2005. — № 11. — С. 48-51.
15. Трунцевский Ю. В. Защита авторского права и смежных прав (уголовно-правовой и криминологический аспекты): дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 2003. — 495 с.
16. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть / Под ред. Г. Н. Борзенкова и В. С. Комиссарова. — М.: Изд-во АСТ, 2014. — 752 с.
17. Уголовное право России. Особенная часть: Учебник / Отв. ред. д. ю. н., проф. Б. В. Здравомыслов. — М.: Юрист, 2012. — 560 с.
18. Уголовное право. Особенная часть: Учебник / Под ред. д. ю. н., проф. Н. И. Ветрова и д. ю. н., проф. Ю. И. Ляпунова. — М., 1998. — 860 с.
19. Российское уголовное право. Особенная часть / Под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. — М.: Юристъ, 2016. — 494 с.
20. Федосов С. А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты защиты авторских прав создателей и пользователей программ для ЭВМ и баз данных: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1999. — 21 с.
21. Коржанский Н. И. Предмет преступления (понятие, виды и значение для квалификации): Учеб. пос. — Волгоград: Изд во ВСШ МВД СССР, 1976. — 55 с.
22. Дворянкин О. А. Защита авторских и смежных прав, ответственность за их нарушения. Уголовно-правовой аспект: Науч.-практ. пос. / Под ред. О. П. Гаврилова. — М.: Весь Мир, 2002. — 218 с.
23. Морозов А. Г. Преступления в сфере авторских и смежных прав: общественная опасность и правила квалификации: дис. ... канд. юрид. наук. — Нижний Новгород, 2004. — 221 с.
24. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан № 11 «О применении судами некоторых норм законодательства о защите авторского права и смежных прав» от 25 декабря 2007 г. // <https://adilet.zan.kz>
25. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 27 апреля 2017 года № 484 «Об утверждении Правил организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы» // <https://adilet.zan.kz>

26. Мельников Ю., Теренин А. Рекомендации по доказательству факта пиратского использования программного продукта // ИС. Авторское право и смежные права. — 2002. — № 8. — С. 56-59.

References

1. Sejthozhin B. U. Otvetstvennost' za nezakonnuyu porubku derev'ev i kustarnikov po zakonodatel'stvu Respubliki Kazahstan: Ucheb. pos. — Karaganda, 2000. — 86 s.
2. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan / Pod red. d. yu. n., professora I. Rogova, d. yu. n., professora S. M. Rahmetova. — Almaty: Izd-vo «Norma-K», 2004. T. 2. — 664 s.
3. Borchashvili I. SH. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan. Osobennaya chast' (tom 2). — Almaty: ZHeti zharry, 2015. — 1120 s.
4. Ukanov K. SH. Preduprezhdenie hishchenij v Respublike Kazahstan: ugolovno-pravovye i kriminologicheskie aspekty. — Almaty, 2003. — 236 s.
5. Ugolovnoe pravo Respubliki Kazahstan. Obschaya chast': Kurs lekcij / Pod red. I. SH. Borchashvili. — Karaganda: KarYUI MVD RK im B. Bejsenova, 2002. — 181 s.
6. Zakon Respubliki Kazahstan ot 10 iyunya 1996 goda № 6. «Ob avtorskom prave i smezhnyh pravah» // <http://adilet.zan.kz/>
7. Serebrovskij V. I. Voprosy sovetskogo avtorskogo prava. — M., 1956. — 139 s.
8. Gordon M. V. Sovetskoe avtorskoe pravo. — M., 1955. — 232 s.
9. Pankevich B. I. Ob"ekty avtorskogo prava // Zapiski Novorossijskogo universiteta. — 1978. — Vyp. 3. — S. 31-36.
10. Sergeev A. P. Pravo intellektual'noj sobstvennosti v Rossijskoj Federacii: Uchebnik: 2-e izd., pererab. i dop. — SPb.: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2007. — 756 s.
11. SHoshaeva L. Nekotorye voprosy rassmotreniya sporov v sfere avtorskogo prava // ZHurnal Vestnik KEU: Ekonomika, Filosofiya, Pedagogika, YUrisprudenciya № 3 (66) 2022, s. 119-125
12. Intellektual'naya sobstvennost' (isklyuchitel'nye prava): Ucheb. pos. / Pod red. N. M. Korshunova. — M.: Eksmo, 2006. — 576 s.
13. Hauiya S. Mezhdunarodnaya pravovaya zashchita avtorskih prav // ZHurnal Vestnik KEU: Ekonomika, Filosofiya, Pedagogika, YUrisprudenciya № 1 (60) 2021, s. 145-151
14. Kajshataeva A. K. Teoreticheskij podhod k ponimaniyu ob"ektov smezhnyh prav v kontekste prava intellektual'noj sobstvennosti // Ekonomika i pravo Kazahstana. — 2005. — № 11. — S. 48-51.
15. Truncevskij YU. V. Zashchita avtorskogo prava i smezhnyh prav (ugolovno-pravovoj i kriminologicheskij aspekty): dis. ... d-ra yurid. nauk. — M., 2003. — 495 s.
16. Ugolovnoe pravo Rossijskoj Federacii. Osobennaya chast' / Pod red. G. N. Borzenkova i V. S. Komissarova. — M.: Izd-vo AST, 2014. — 752 s.
17. Ugolovnoe pravo Rossii. Osobennaya chast': Uchebnik / Otv. red. d. yu. n., prof. B. V. Zdravomyslov. — M.: YUrist, 2012. — 560 s
18. Ugolovnoe pravo. Osobennaya chast': Uchebnik / Pod red. d. yu. n., prof. N. I. Vetrova i d. yu. n., prof. YU. I. Lyapunova. — M., 1998. — 860 s.
19. Rossijskoe ugolovnoe pravo. Osobennaya chast' / Pod red. V. N. Kudryavceva, A. V. Naumova. — M.: YUrist", 2016. — 494 s.
20. Fedosov S. A. Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie aspekty zashchity avtorskih prav sozdatelej i pol'zovatelej programm dlya EVM i baz dannyh: avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk. — M., 1999. — 21 s.
21. Korzhanskij N. I. Predmet prestupleniya (ponyatie, vidy i znachenie dlya kvalifikacii): Ucheb. pos. — Volgograd: Izd vo VSSH MVD SSSR, 1976. — 55 s.
22. Dvoryankin O. A. Zashchita avtorskih i smezhnyh prav, otvetstvennost' za ih narusheniya. Ugolovno-pravovoj aspekt: Nauch.-prakt. pos. / Pod red. O. P. Gavrilova. — M.: Ves' Mir, 2002. — 218 s.
23. Morozov A. G. Prestupleniya v sfere avtorskih i smezhnyh prav: obshchestvennaya opasnost' i pravila kvalifikacii: dis. ... kand. yurid. nauk. — Nizhnij Novgorod, 2004. — 221 s.
24. Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan № 11 «O primenenii sudami nekotoryh norm zakonodatel'stva o zashchite avtorskogo prava i smezhnyh prav» ot 25 dekabrya 2007 g. // <https://adilet.zan.kz>
25. Prikaz Ministra yusticii Respubliki Kazahstan ot 27 aprelya 2017 goda № 484 «Ob utverzhdenii Pravil organizacii i proizvodstva sudebnyh ekspertiz i issledovanij v organah sudebnoj ekspertizy» // <https://adilet.zan.kz>
26. Mel'nikov YU., Terenin A. Rekomendacii po dokazatel'stvu fakta pиратского ispol'zovaniya programmnogo produkta // IS. Avtorskoe pravo i smezhnye prava. — 2002. — № 8. — S. 56-59.

Кристина ОПОЛОНИНА, магистр юридических наук, Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, 100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Ермакова 124

МОДЕЛИРОВАНИЕ КАК ОДИН ИЗ ЭФФЕКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИНЫ «КРИМИНАЛИСТИКА»

Аннотация. В представленной научной статье рассматриваются различные аспекты обучения и практики в области криминалистики. Подчеркивается важность практической подготовки, включая использование ситуационных моделей и активных методов обучения, таких как деловые игры и поведенческое моделирование. Также обсуждаются вопросы инфраструктуры учебных заведений, особенно важность наличия криминалистических полигонов и специализированных помещений для практического обучения студентов, которые отвечают требованиям действующей правоприменительной практики. Затрагиваются и проблемы, связанные с расширением и модернизацией учебного полигона Карагандинской академии МВД РК, в ответ на изменяющиеся требования и растущий спектр преступлений, особенно с использованием информационных технологий.

Ключевые слова: методика преподавания, криминалистика, криминалистический полигон, ситуативные задачи, органы внутренних дел, преподавание юридических дисциплин, образование.

Кристина ОПОЛОНИНА, заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Ермаков к-сі, 124

МОДЕЛЬДЕУ «КРИМИНАЛИСТИКА» ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСТЕРІНІҢ БІРІ РЕТІНДЕ

Аннотация. Ұсынылған ғылыми мақалада криминалистика саласындағы оқыту мен практиканың әртүрлі аспектілері қарастырылады. Искерлік ойындар мен мінез-құлықты модельдеу сияқты ситуациялық модельдер мен белсенді оқыту әдістерін қолдануды қоса алғанда, практикалық дайындықтың маңыздылығына баса назар аударылады. Сондай-ақ, оқу орындарының инфрақұрылымы мәселелері, әсіресе қолданыстағы құқық қолдану практикасының талаптарына жауап беретін студенттерді Практикалық оқыту үшін криминалистикалық полигондар мен мамандандырылған үй-жайлардың болуының маңыздылығы талқыланады. ҚР ІІМ Қарағанды академиясының оқу полигонын кеңейтуге және жаңғыртуға байланысты проблемалар өзгеріп отырған талаптарға және қылмыстардың өсіп келе жатқан спектріне жауап ретінде, әсіресе ақпараттық технологияларды пайдалана отырып қозғалады.

Түйінді сөздер: оқыту әдістемесі, криминалистика, криминалистикалық полигон, ситуациялық міндеттер, Ішкі істер органдары, заң пәндерін оқыту, білім беру.

Kristina OPOLONINA, Master of Law Degree, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, 124 Ermekova str., Karaganda, 100009, Republic of Kazakhstan

MODELING AS ONE OF THE EFFECTIVE METHODS IN TEACHING THE DISCIPLINE «CRIMINALISTICS»

Annotation. The presented scientific article examines various aspects of training and practice in the field of criminology. The importance of practical training is emphasized, including the use of situational models and active learning methods such as business games and behavioral modeling. The issues of the infrastructure of educational institutions are also discussed, especially the importance of having forensic testing grounds and specialized facilities for practical training of students who meet the requirements of current law enforcement practice. The issues related to the expansion and modernization of the training ground of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, in response to changing requirements and a growing range of crimes, especially with the use of information technology, are also touched upon.

Keywords: teaching methods, criminology, forensic training ground, situational tasks, internal affairs agencies, teaching legal disciplines, education.

Введение.

В последние годы вопросы подготовки специалистов в области правоприменительной деятельности становятся все более актуальными и требуют комплексного подхода, особенно в контексте криминалистики. Важным аспектом является внедрение инновационных и

эффективных методов обучения, которые могут значительно улучшить качество подготовки будущих правоохранителей. Одним из таких методов, заслуживающих особого внимания, является моделирование — тема научной статьи магистра юридических наук Кристины

Ополониной из Карагандинской академии МВД Республики Казахстан.

Моделирование в образовательном процессе по криминалистике позволяет студентам не только углубить теоретические знания, но и приобрести ценные практические навыки, необходимые для эффективной работы в сфере правоприменения. В статье подробно рассматриваются различные подходы и методики, включая деловые игры и поведенческое моделирование, которые способствуют активному взаимодействию и практическому применению полученных знаний.

Кроме того, важную роль играет инфраструктура учебных заведений, способная поддерживать высокий уровень практической подготовки. Наличие криминалистических полигонов и специализированных помещений для практических занятий является критически важным для реализации эффективных методов обучения, которые отвечают современным требованиям и стандартам правоприменительной практики.

Цель научной статьи заключается в анализе и демонстрации эффективности моделирования как метода обучения в дисциплине криминалистика. Основной упор делается на практическое применение моделирования для повышения качества подготовки специалистов в области правоприменения, что, в свою очередь, должно способствовать более успешной работе выпускников в условиях реальной следственной и оперативной деятельности.

Актуальность избранной темы обусловлена необходимостью повышения эффективности образовательного процесса в юридических вузах на фоне увеличивающейся сложности и технологизации преступлений, включая преступления с использованием информационных технологий. Традиционные методы обучения часто не могут полноценно подготовить студентов к реальным вызовам современной криминалистики, поэтому применение современных подходов и методик, таких как моделирование, становится особенно важным.

Научная новизна исследования заключается в разработке и апробации конкретных методов моделирования в рамках криминалистического образования. Предлагается интегрированный подход, сочетающий теоретическое обучение с практическими симуляциями на криминалистических полигонах и в специализированных учебных помещениях. Особенностью подхода является использование

комплексных деловых игр и сценариев, которые позволяют студентам развивать навыки решения сложных задач, анализа ситуаций и принятия решений в динамичных и непредсказуемых условиях, что является новаторским для образовательной практики в области криминалистики.

Материалы и методы.

В ходе подготовки научной статьи были использованы следующие материалы и методы научного исследования:

Литературный обзор: Автор провела глубокий анализ существующей научной литературы по методам преподавания криминалистики, включая специализированные учебники, статьи и монографии. Это позволило оценить текущее состояние исследуемой проблемы и определить наиболее значимые направления для внедрения моделирования в образовательный процесс.

Эмпирическое исследование: Было проведено эмпирическое исследование с использованием методов наблюдения и экспериментов на криминалистических полигонах Карагандинской академии МВД. Исследование включало разработку и проведение серии обучающих модулей, где студенты применяли теоретические знания в практических ситуациях через деловые игры и сценарии.

Анализ данных: Собранные данные были проанализированы с использованием статистических методов для определения значимости результатов обучения перед и после внедрения новых методик моделирования. Это включало анализ вариабельности ответов, корреляционный анализ и тесты на статистическую значимость различий.

Применение информационных технологий: В исследовании активно использовались современные информационные технологии, включая программное обеспечение для создания виртуальных симуляций и моделирования криминалистических сценариев, что позволило углубить практический аспект обучения.

Вышеуказанные материалы и методы позволили автору статьи комплексно подойти к изучению и оценке эффективности моделирования как метода обучения в криминалистике, обеспечив глубокое понимание темы и достоверность выводов.

Обсуждение/Результаты.

Перспективы развития криминалистической науки тесно связаны с интеграцией передовых технологических, гуманитарных и других инноваций в механизмы

доказывания, а также с формированием и уточнением концепций, основ и процедур, применяемых в доказательственной технологии. В контексте выявления и расследования преступлений, использование информационных технологий открывает новые возможности для выполнения ряда ключевых задач. Данное включает сбор и анализ информации, обработку заявлений о преступлениях, исследование деталей дела, ведение уголовного преследования, защиту прав и интересов участников процесса, предотвращение преступных действий и устранение условий, способствующих их совершению, а также процессуальное управление и завершение уголовных дел. Это обстоятельство подчеркивает роль инновационных подходов и внедрения различных методов обучения в целях совершенствования криминалистической науки и практики, делая акцент на необходимости постоянного обновления и адаптации методов доказывания к современным реалиям.

В условиях современного общества, где правопорядок и безопасность занимают ключевые позиции, роль правоохранительных органов становится все более значимой. Данное обстоятельство обусловлено не только увеличением числа преступлений, но и их усложнением, что требует от специалистов высокого уровня подготовки и профессионализма. В связи с этим, подготовка специалистов в сфере правоохранительной деятельности приобретает особую актуальность. Действующие стандарты высшего профессионального образования в названной области подчеркивают необходимость формирования у будущих специалистов не только глубоких знаний в области права, но и навыков их применения в конкретных жизненных ситуациях. Окончивший высшее учебное заведение специалист должен быть подготовлен к решению сложных и нестандартных задач, которые возникают в процессе правоохранительной деятельности.

Вышеизложенное предполагает не только владение теоретической базой, но и умение анализировать ситуацию, принимать обоснованные решения и действовать в условиях, когда от действий, совершаемых сотрудником, может зависеть жизнь и здоровье людей, а также стабильность и безопасность общества. В данном контексте, важно подчеркнуть роль практической подготовки, которая позволяет будущим сотрудникам органов внутренних дел приобретать необходимый опыт, развивать профессиональные навыки и умения,

способствующие успешному выполнению возложенных на них задач.

Улучшение качества и эффективности работы органов внутренних дел (ОВД) в сфере правоприменительной деятельности требует комплексного подхода, который охватывает как инновации в технологиях и методиках работы, так и повышение профессиональной компетенции сотрудников. Важно не только внедрение современных технических средств, таких как информационные технологии и аналитическое оборудование, но и обновление методов работы следователей, дознавателей и оперативных работников, что включает в себя развитие навыков критического мышления, способностей к анализу и синтезу информации, а также умение применять теоретические знания в реальных условиях.

Ключевую роль в этом процессе играет интеграция достижений криминалистики и применение ее теоретических положений на практике. Реализация концепции ситуационного подхода, предполагающего адаптацию методов и приемов работы в зависимости от конкретной ситуации и контекста, становится одним из перспективных направлений. Именно моделирование следственных ситуаций подразумевает анализ обстоятельств каждого конкретного случая, выявление уникальных факторов и разработку наиболее эффективных стратегий решения задач, стоящих перед органом расследования.

Следовательно, моделирование выступает как эффективный инструмент для глубокого понимания и разработки стратегий решения криминалистических задач. Данный метод, включающий создание модели реальной ситуации и осуществление с ней разнообразных мысленных экспериментов, таких как прогнозирование возможных сценариев развития событий и проверка различных стратегий управления ситуацией для нахождения наиболее эффективных решений, зарекомендовал себя как особенно ценный. В контексте обучения специалистов в сфере юриспруденции, метод моделирования находит широкое применение

В целом, данный метод включает материальное, мысленное, логико-математическое, кибернетическое и информационно-компьютерное моделирование, а также специфические подходы, такие как моделирование личности преступника, механизмов совершения преступлений и другие аспекты криминалистической деятельности, что позволяет обеспечить комплексный и многогранный подход к преподаванию дисциплины «Криминалистика».

Моделирование в криминалистике находит свое применение в различных аспектах профессиональной деятельности, которые включают:

- практическую работу следователей при расследовании конкретных преступлений, охватывая решение задач как тактического, так и стратегического характера;

- научно-исследовательскую работу, направленную на анализ и изучение практики в сферах следственного процесса, судопроизводства и экспертной деятельности;

- учебно-педагогический процесс, который включает обучение и подготовку специалистов в области криминалистики, а также дополнительную переподготовку следственных и судебных кадров [1].

Данные сферы демонстрируют многоуровневое значение моделирования для развития компетенций и эффективности в криминалистической науке и практике, подчеркивая его роль в совершенствовании методов расследования, обогащении научного знания и повышении качества образования в данной области.

Кроме того, высшее учебное заведение, осуществляющее обучение кадров для органов внутренних дел согласно утвержденной образовательной программе, обязано обладать необходимой материально-технической инфраструктурой, включающей наличие специализированных объектов, таких как криминалистические полигоны, а также лаборатории, кабинеты и аудитории, оборудованные для проведения криминалистических исследований и практических занятий [2].

Именно такой набор учебно-материальной базы имеется в Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова.

Действующий на территории Академии криминалистический полигон является интегрированным комплексом ситуационных криминалистических помещений, разработанных для тренировки и совершенствования методик и навыков, необходимых при проведении следственных процедур.

Слово «полигон» происходит из греческого языка, где "poly" означает "много", а "gonia" - "угол", и обладает несколькими трактовками:

1. Это обширная, необитаемая территория, используемая для проведения испытаний или обучающих мероприятий специализированных подразделений, например, военных полигонов и стрельбищ. Примером может служить артиллерийский полигон.

2. Данный термин понимается как описание формы крепостных сооружений, имеющих многоугольную структуру (в военном деле). Пример - крепостной полигон.

3. В математике, термин иногда используется как синоним многоугольника [3].

В контексте криминалистики, наибольшую релевантность имеет первое определение. Оно подразумевает, что для криминалистических целей полигон является обширным пространством, позволяющим воссоздавать и анализировать различные сценарии преступлений в условиях, максимально приближенных к действительности. Так, криминалистический полигон определяется как специализированный учебно-тренировочный комплекс, предназначенный для осуществления практических занятий, связанных с обнаружением, сбором, фиксацией и анализом доказательственных материалов.

Таким образом, криминалистический полигон включает в себя обширный арсенал технических и криминалистических устройств, предназначенных для выявления, регистрации, изъятия и анализа разнообразных типов материальных следов.

На базе данного полигона курсанты академии не только нарабатывают, но и углубляют практические умения в обработке следов и анализе объектов, критически важных для раскрытия и детального исследования преступлений. Зачастую, для придания максимальной реализма процессу обучения, к организации и проведению практических занятий присоединяются специалисты других кафедр. Данные обстоятельства способствует созданию условий, наиболее приближенных к реальным следственным ситуациям и процедурам. Обучение на полигоне не ограничивается исключительно криминалистическими аспектами, такими как фиксация и анализ следов. Помимо этого, курсанты осваивают процессуальные и оперативно-розыскные аспекты работы, благодаря чему получают комплексные знания и навыки.

Обычно обучение на полигоне организуется в формате деловой игры, представляющей собой оперативно-тактическое учение, развертывающееся по заранее заданному сценарию. В таком контексте курсанты, исполняющие роли следователей и дознавателей, сталкиваются с задачей анализа сложившихся обстоятельств и принятия взвешенных решений.

Деловая игра, признанная эффективным инструментом активного образовательного процесса, представляет собой комплексную

обучающую технологию, которая может включать различные формы активного обучения, в том числе дискуссии, мозговые штурмы, анализ специфических сценариев и выполнение заданий согласно инструкциям. Такой метод обучения характеризуется несколькими ключевыми аспектами:

- использование симуляционной модели исследуемого явления;
- определение ролей участников;
- возможность значительно ускорить процесс приобретения профессионального опыта;
- предоставление шанса на экспериментирование с различными стратегиями и подходами к решению задач;
- обеспечение участников необходимой информацией в реальном времени для поддержки их действий в игре, что способствует динамике развития сюжета и формированию у курсантов целостного представления о профессиональной деятельности [4].

В процессе организации практических занятий на ситуационном полигоне преподаватели активно задействуют все предоставляемые полигоном возможности. Применение ситуационного метода в обучении, несмотря на его условный характер, направлено на максимальное приближение учебных ситуаций к реальности.

Специалисты кафедры криминалистики стремятся обогатить и разнообразить учебные модели и сценарии, воссоздавая на полигонах реалистичные происшествия, включая дорожно-транспортные происшествия, различные виды преступлений, такие как кражи из магазинов, банков, квартир, а также сцены совершения убийств. Кроме того, на территории полигона оборудована специализированная комната для допросов, защищенная стеклом для обеспечения безопасности и реализма производства данного следственного действия.

Структура полигона продумана так, чтобы включать как основные, так и дополнительные объекты, что позволяет преподавателю быстро адаптировать пространство для конкретного учебного кейса, учитывая его тематику, сложность и специфику.

Повышение эффективности практических занятий достигается благодаря внедрению метода поведенческого моделирования, который играет ключевую роль в формировании и закреплении специфических профессиональных умений и компетенций, необходимых для будущей карьеры. Данный метод базируется на последовательных шагах, направленных на активное освоение и воспроизведение

определенных моделей поведения, которые считаются стандартом в профессиональной среде. На первом этапе учащимся представляется "поведенческая модель" – образец для подражания, демонстрирующий идеальное профессиональное поведение в контексте конкретной задачи. Затем, в рамках учебных заданий, студенты стремятся максимально точно воспроизвести эту модель, прилагая усилия к точному следованию установленным стандартам и процедурам.

На наш взгляд, важной составляющей процесса является обратная связь от преподавателей и специалистов, которая позволит оценить степень усвоения и адаптации поведенческих моделей, а также выявить возможные ошибки и недочеты в действиях студентов. Взаимодействие со специалистами, получаемое в результате успешного выполнения практических заданий курсантов, способствует закреплению правильных поведенческих реакций и укреплению мотивации к дальнейшему обучению. В этой связи, считаем необходимым в обязательном порядке предусмотреть привлечение специалистов-криминалистов, являющихся действующими работниками ОВД.

Метод поведенческого моделирования не только способствует усвоению практических навыков, но и формирует у студентов систему профессиональных ценностей и установок, подготавливая их к эффективной работе в будущей специальности. Подход предполагает не просто теоретическое изучение материала, но и активное вовлечение в процесс обучения через имитацию реальных профессиональных ситуаций, что делает образовательный процесс более интерактивным и приближенным к практике.

Эффективность метода поведенческого моделирования значительно возрастает с увеличением уровня мотивации учащихся и их осознания важности моделируемого поведения для успешного выполнения профессиональных задач. Данный подход в обучении не только способствует развитию необходимых навыков и компетенций, но и учитывает индивидуальные характеристики и потребности курсантов, обеспечивая более глубокое понимание и приверженность изучаемой профессии. Он направлен на формирование и закрепление оптимальных моделей поведения, которые являются ключевыми для эффективного решения специфических задач в профессиональной сфере. Методология предполагает активное взаимодействие между преподавателем и обучающимися, создавая благоприятную среду

для обмена опытом и обратной связи. Таким образом, метод поведенческого моделирования не только обучает, но и вдохновляет курсантов на достижение высоких результатов в их будущей карьере, подчеркивая значимость каждого этапа обучения для развития профессионального мастерства[5].

В контексте актуальных задач современного образования в области криминалистики, особое внимание следует уделить усовершенствованию инфраструктуры криминалистических полигонов, что подразумевает не просто максимальное использование существующих ресурсов — ситуационных комнат и технических средств для реконструкции и моделирования следственных ситуаций, но и расширение их возможностей в ответ на растущие требования и изменения в профильной подготовке специалистов.

Такие изменения становятся необходимыми в свете развития новых направлений в образовании, отражающих изменения в сфере противодействия преступности, включая преступления в сфере информационных технологий.

Расширение функционала полигонного комплекса и адаптация его к новым условиям — задача сложная, поскольку придется столкнуться с ограничениями физического пространства и ресурсов. Тем не менее, развитие и модернизация таких комплексов является ключевым для подготовки высококвалифицированных специалистов, способных эффективно реагировать на современные вызовы в сфере правоприменения.

Проблема соответствия полигонного комплекса потребностям академии, её студентов и требованиям правоприменительной практики требует комплексного подхода к планированию и развитию инфраструктуры обучения. Вышеназванное включает в себя не только обновление и увеличение количества оборудования, но и интеграцию новых технологий и методику обучения, что позволит обеспечить высокий уровень подготовки специалистов в соответствии с современными требованиями к квалификации и компетенциям в области криминалистики и правоприменительной практики.

Так, полигонный комплекс должен развиваться с учетом профилей и специализации подготовки курсантов и слушателей. С недавнего времени в академии сформирована новая кафедра — «Кафедра кибербезопасности и информационных технологий». На наш взгляд, привлечение преподавателей данной кафедры также является необходимым при

моделировании ситуаций совершения киберпреступлений.

На наш взгляд, развитие полигонного комплекса должно находить выражение в двух направлениях:

- создание новых специализированных ситуационных комнат с насыщением их материальными объектами, характерными для ситуаций, связанных с совершением киберпреступлений;

- создание компьютерного программного обеспечения, с которыми работаю специалисты-криминалисты в области программирования;

- приглашение специалистов-программистов и специалистов-криминалистов, действующих практических работников, которые имеют опыт в раскрытии и расследовании киберпреступлений.

Заключение.

Проведенное исследование демонстрирует, что интеграция моделирования в учебный процесс не только способствует глубокому усвоению теоретических знаний, но и значительно улучшает практические навыки студентов, что критически важно для их будущей профессиональной деятельности в сфере правоприменения.

Применение деловых игр, поведенческого моделирования и ситуационных задач на криминалистических полигонах позволяет студентам приобретать опыт в условиях, максимально приближенных к реалиям следственной и оперативной работы. Это, в свою очередь, способствует формированию у будущих специалистов необходимых компетенций для эффективного реагирования на сложные и нестандартные ситуации, которые они могут столкнуться в профессиональной деятельности.

Результаты исследования также подтверждают, что обновление и адаптация образовательных методик к современным требованиям являются ключевыми факторами в повышении качества образования в области криминалистики. Академия, реализуя указанные подходы, способствует подготовке высококвалифицированных кадров, готовых к выполнению сложных задач в рамках правоприменительной деятельности.

Высказанные предложения, на наш взгляд, являются необходимыми и первостепенными, в условиях действующих реалий правоприменительной практики.

Список литературы

1. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд. доп. - М.: Мегатрон XXI, - 2000. - 334 с.

2. Волчеккая Т.С. Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике: учебное пособие. - Калининград, 1997.

3. Толковый словарь Ушакова онлайн. URL: <http://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=52896>

4. Рыжик Н., Молотова О. Деловая игра как метод активного обучения // Кадровик. Кадровый менеджмент (управление персоналом). - 2013. - № 2. - С. 110 - 116.

5. Щукин В.И. Использование метода моделирования в преподавании криминалистики // ППД. - 2014. - №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-metoda-modelirovaniya-v-prepodavanii-kriminalistiki>

1. Belkin R.S. Kriminalisticheskaya enciklopediya. 2-e izd. dop. - M.: Megatron XXI, - 2000. - 334 s.

2. Volcheckkaya T.S. Sovremennye problemy modelirovaniya v kriminalistike i sledstvennoj praktike: uchebnoe posobie. - Калининград, 1997.

3. Tolkovyy slovar' Ushakova onlajn. URL: <http://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=52896>

4. Ryzhik N., Molotova O. Delovaya igra kak metod aktivnogo obucheniya // Kadrovik. Kadrovyy menedzhment (upravlenie personalom). - 2013. - № 2. - S. 110 - 116.

5. SHchukin V.I. Ispol'zovanie metoda modelirovaniya v prepodavanii kriminalistiki // PPD. - 2014. - №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-metoda-modelirovaniya-v-prepodavanii-kriminalistiki>

References

УДК 342.9

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2024.72.1.017

Нурлыбек САРЫБАЕВ, докторант, магистр юридических наук, Академия Правоохранительных органов Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан, 020000, Республика Казахстан, г.Косшы, ул. Республики 94, n_zan_kz@mail.ru +77780050505

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ ЖОЛ ҚОЗҒАЛЫСЫ САЛАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖАУАПТЫЛЫҚҚА ТАРТУ ЖӨНІНДЕГІ ШАРАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ ПРАКТИКАСЫН ТАЛДАУ

Аннотация Мақала қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету контекстінде жол қозғалысын әкімшілік реттеудің заманауи тәсілдерін зерттеуге арналған. Автор жол қозғалысы ережелерінің сақталуын БАҚЫЛАУДА, әсіресе урбанизация және халықтың ұтқырлығын арттыру жағдайында құқықтық тетіктер мен олардың тиімділігін талдайды. Әкімшілік жауапкершіліктің әртүрлі аспектілері қарастырылады, соның ішінде айыппұлдар, әкімшілік қамауға алу және көлік құралдарын басқарудың арнайы құқығынан айыру. Әкімшілік санкцияларды қолдану кезінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау, мемлекеттің беделі мен адамның негізгі құқықтарын қорғау арасындағы тепе-теңдікті сақтау қажеттілігі талқыланады.

Түйінді сөздер: жол қозғалысы ережелері, әкімшілік жауапкершілік, айыппұл, ескерту, әкімшілік қамауға алу, арнайы құқықтан айыру, құқық бұзушылықтардың алдын алу.

Нурлыбек САРЫБАЕВ, докторант, магистр юридических наук, Академия Правоохранительных органов Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан, 020000, Республика Казахстан, г.Косшы, ул. Республики 94, n_zan_kz@mail.ru +77780050505

АНАЛИЗ ПРАКТИКИ ПРИМЕНЕНИЯ ОРГАНАМИ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ МЕР ПО ПРИВЛЕЧЕНИЮ К АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРАВОНАРУШЕНИЯ В СФЕРЕ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

Аннотация. Статья посвящена изучению современных подходов к административному регулированию дорожного движения в контексте обеспечения общественного порядка и безопасности. Автор анализирует правовые механизмы и их эффективность в контроле за соблюдением правил дорожного движения, особенно в условиях урбанизации и повышения мобильности населения. Рассматриваются различные аспекты административной ответственности, включая применение штрафов, административных арестов и лишения специального права управления транспортными средствами. Обсуждается необходимость соблюдения прав и свобод граждан при применении административных санкций, поддержание баланса между авторитетом государства и защитой основных прав человека.

Ключевые слова: правила дорожного движения, административная ответственность, штраф, предупреждение, административный арест, лишение специального права, предупреждение правонарушений.

Nurlybek SARYBAEV, Doctoral Candidate, Master of Law, Academy of Law Enforcement Bodies of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, 020000, Republic of Kazakhstan, Kossy, 94 Respublika str., n_zan_kz@mail.ru +77780050505

ANALYSIS OF THE PRACTICE OF APPLICATION BY INTERNAL AFFAIRS BODIES OF MEASURES TO BRING TO ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR TRAFFIC OFFENSES

Annotation. The article is devoted to the study of modern approaches to the administrative regulation of road traffic in the context of ensuring public order and safety. The author analyzes legal mechanisms and their effectiveness

in controlling compliance with traffic rules, especially in the conditions of urbanization and increased mobility of the population. Various aspects of administrative responsibility are considered, including the application of fines, administrative arrests and deprivation of the special right to drive vehicles. The necessity of observing the rights and freedoms of citizens in the application of administrative sanctions, maintaining a balance between the authority of the state and the protection of basic human rights is discussed.

Keywords: traffic rules, administrative responsibility, fine, warning, administrative arrest, deprivation of special right, prevention of offenses.

Кіріспе.

Зерттеудің мақсаты қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету контекстінде жол қозғалысын әкімшілік реттеудің заманауи тәсілдерін зерттеу болып табылады. Автор құқықтық тетіктерді, сондай-ақ олардың жол қозғалысы ережелерінің сақталуын бақылаудағы тиімділігін, әсіресе урбанизация және халықтың ұтқырлығын арттыру жағдайында талдайды.

Зерттеудің өзектілігі құқықтық жүйені қоғамдық құрылымдағы өзгерістерге және жол қозғалысының күрделенуіне бейімдеудің өсіп келе жатқан қажеттілігімен анықталады. Бұл зерттеу әсіресе әкімшілік шаралардың тиімділігін арттыру және мемлекеттік билік пен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау арасындағы тепе-теңдікті сақтау үшін өте маңызды.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы әкімшілік шаралардың халықтың мінез-құлқына және қоғамдық қауіпсіздікке әсерін бағалау үшін құқықтық талдауды әлеуметтанулық әдістермен біріктіретін әкімшілік жауапкершілікті талдаудың кешенді тәсілінде жатыр. Зерттеу сонымен қатар урбанизация мен технологиялық дамудың қазіргі тенденцияларын ескеретін әкімшілік реттеудің жаңа тәсілдерін әзірлеу қажеттілігіне назар аударады.

Материалдар мен тәсілдер.

Ғылыми мақаланы дайындау барысында ғылыми зерттеудің келесі материалдары мен әдістері қолданылды: 1. Заңнаманы талдау: Қазақстан Республикасының Жол қозғалысы мен әкімшілік жазаларды реттейтін қолданыстағы заңдары мен нормативтік актілері зерттелді. Жол қозғалысы қауіпсіздігін арттыруға бағытталған заңнамадағы өзгерістерге ерекше назар аударылды. 2. Құқықтық талдау: айыппұлдар, әкімшілік қамауға алу және көлік құралдарын басқарудың арнайы құқықтарынан айыруды қоса алғанда, ЖҚЕ сақталуын бақылау контекстінде құқықтық тетіктер мен олардың тиімділігі талданады. 3. Социологиялық әдістер: әкімшілік шаралардың қабылдануы мен тиімділігін бағалау үшін жол қозғалысына қатысушылар арасында сауалнамалар мен сауалнамалар қолданылды. Бұл деректер әкімшілік жазалардың қатандығы мен әділдігі туралы қоғамдық пікірді бағалауға көмектесті. 4. Статистикалық талдау: жол-көлік оқиғаларының саны, Жол қозғалысы ережелерін

бұзу және қолданылатын әкімшілік шаралар туралы статистикалық деректерді пайдалану құқық қолдану практикасының тенденциялары мен тиімділігін бағалауға мүмкіндік берді. 5. Салыстырмалы талдау: Қазақстан Республикасындағы әкімшілік жауапкершілікке көзқарастарды басқа елдердің тәжірибелерімен салыстыру жүргізілді, бұл жол қозғалысын басқарудың ұлттық жүйесін жақсарту үшін әлеуетті бағыттарды анықтауға мүмкіндік берді.

Талқылау/Нәтижелер.

Құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мемлекеттің негізгі функцияларының бірі болып табылады, әсіресе әлеуметтік тұрақтылық пен қоғамдық қауіпсіздікті сақтау тұрғысынан. Бұл тұрғыда жол қозғалысы қауіпсіздігі құқықтық тәртіпті қолдайтын және азаматтардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ететін маңызды элемент ретінде әрекет етеді. Мемлекеттіліктің өзгеруі, оның қарқынды дамуы және жаңа қоғамдық құрылым мен өмір салтын қалыптастыру жағдайында Қазақстан Республикасында негізгі құқықтық құбылыстардың әлеуметтік мәндерін қайта қарау және бейімдеу қажеттілігі туындайды. Бұл урбанизацияны, көлік ағындарын қарқындатуды және халықтың ұтқырлығын арттыруды қоса алғанда, қазіргі заманның сын-тегеуріндеріне жауап беру қажеттілігіне байланысты.

Қазіргі жағдайда құқық пен мемлекеттік билік мемлекеттің беделі мен адамның негізгі құқықтары арасындағы тепе-теңдікті сақтайтындай өзара әрекеттесуі керек. Бұл дегеніміз, құқық пен тәртіпті қамтамасыз етудің басымдығы жол қозғалысына қатысу кезінде өмір мен денсаулық қауіпсіздігі құқығын қамтитын адамның табиғи құқықтарына нұқсан келтірмеуі керек. Осылайша, осы саладағы жол қозғалысын реттеу тәсілдері мен әкімшілік шаралар тек жазалауға ғана емес, сонымен қатар жол қозғалысына қатысушылардың алдын-алу әсеріне, білім алуына және тәрбиесіне бағытталуы керек.

Жол заңнамасын және жол қозғалысы ережелерін бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілікке тарту жүйесін реформалау кешенді тәсілді қажет ететінін ескеру қажет. Бейнебақылау жүйелері және бұзушылықтарды тіркеудің автоматтандырылған жүйелері сияқты заманауи технологияларды құқықтық жүйеге

енгізу ережелердің сақталуын бақылаудың тиімділігін едәуір арттыра алады. Сонымен қатар, жол қозғалысы ережелерін бұзудың салдары туралы хабардарлықты арттыруға бағытталған білім беру бағдарламалары мен қоғамдық науқандар арқылы халық арасында жол қозғалысы мәдениетін дамыту қажет.

Сондай-ақ, халықаралық тәжірибе қатаң репрессиялық шаралардан бастап либералды және профилактикалық шараларға дейін жол қозғалысын басқарудың әртүрлі тәсілдерін көрсететінін түсіну маңызды. Ресей заңнамасы жол қауіпсіздігін басқарудың ең тиімді және ізгілікті әдістерін біріктіру үшін басқа елдердің ең жақсы тәжірибелерін қарастыруы мүмкін. Сайып келгенде, жол қозғалысы саласындағы құқықтық негізді нығайту жүргізушілер мен жол қозғалысының басқа да қатысушыларының неғұрлым жауапты және заңға бағынатын көзқарасын қалыптастыруға ықпал етуі тиіс, осылайша жол-көлік оқиғаларының деңгейін төмендетеді және жолдардағы жалпы қауіпсіздікті арттырады.

Бұл өзгерістерді іске асырудың негізгі аспектісі жол қозғалысының барлық қатысушылары үшін заңнамаға қолжетімділік пен түсінуді қамтамасыз ету болып табылады. Ережелердің ашықтығы және оларды қолданудың айқындығы қоғамның құқық қорғау жүйесіне деген сенімін нығайтуға көмектеседі және олардың белсенді орындалуына ықпал етеді. Жүргізушілерде жеке жауапкершілік сезімін және кез келген бұзушылықтардың салдарының ауырлығын түсінуді тәрбиелей отырып, заңнамалық реттеуге ғана емес, мәселенің моральдық-этикалық жағына да назар аудару керек.

Сонымен қатар, жол қауіпсіздігін жақсарту үшін жол қозғалысы жағдайы туралы жедел деректерді бере алатын, қатысушылардың мінез-құлқын талдай алатын және ықтимал қауіптер туралы ескертетін интеграцияланған ақпараттық жүйелерді енгізу маңызды. Мұндай жүйелер бұзушылықтар мен апаттардың алдын алуда шешуші рөл атқара алады, бұл жүргізушілердің уақтылы араласуын және мінез-құлқын түзетуді қамтамасыз етеді.

Жол қозғалысы саласындағы әкімшілік жауапкершілік шараларын бейімдеу және жаңғырту қоғамның ағымдағы қажеттіліктері мен технологиялық мүмкіндіктерін ескеріп қана қоймай, жол қозғалысының барлық қатысушылары үшін тұрақты, қауіпсіз және әділ орта құруға ұмтылуға тиіс. Бұл заң шығарушылардың, құқық қорғау органдарының, жұртшылықтың және көлік қауіпсіздігі

саласындағы мамандардың бірлескен күш-жігерін қажет етеді.

Әкімшілік жауапкершілік институты жол қозғалысы қауіпсіздігін құқықтық реттеу жүйесінің іргелі негізі болып табылады. Осы салада тиісті жазаларды қолдану арқылы әкімшілік жауапкершілікті жүзеге асыру әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі қызметтің негізгі элементі болып табылады. Бұл функция іс-әрекеттері жолдардағы тәртіп пен қауіпсіздікті сақтауға бағытталған мемлекеттік автоинспекция қызметкерлерінің жұмыс контекстінде ерекше маңызды.

Әкімшілік санкцияларды қолдану әлеуетті бұзушыларды тежеп қана қоймайды, сонымен қатар жол қозғалысына қатысушылардың құқықтық санасын қалыптастыруға, құқықтық тәртіпті нығайтуға ықпал етеді. Ғылыми қоғамдастықтың әкімшілік жауапкершілік мәселелерін, оның ішінде жыл сайынғы конференциялар мен жарияланымдарды үнемі талдауы және талқылауы заңнамадағы және оны қолдану тәжірибесіндегі әлсіз жерлерді анықтауға мүмкіндік береді, осылайша нормативтік-құқықтық базаны үнемі жетілдіруге ықпал етеді.

Сонымен қатар, әкімшілік шаралардың өзектілігі мен тиімділігі белгілі бір жаза түрлерін енгізу мен жол-көлік оқиғалары деңгейіндегі өзгерістер арасындағы корреляцияны анықтауға көмектесетін статистикалық зерттеулер арқылы бағаланады. Бұл жол қозғалысын басқарудың құқықтық тетіктерін зерттеу мен өзгертуде пәнаралық тәсілдің қажеттілігін көрсетеді.

Ғылыми әдебиеттерде жол қозғалысы саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар көбінесе олардың қоғамдық қауіптілік объективі арқылы қарастырылады, бұл олардың қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі маңыздылығын көрсетеді. Бұл тұжырымдама В.В. Лукьянов, Б.В. Россинский [1], П.П. Серков [2], Ю.П. Соловей [3] сияқты танымал заңгерлердің еңбектерінде кеңінен көрініс тапты, олар құқық қолдану практикасы үшін жол бұзушылықтарының қоғамдық қауіптілігін барабар бағалаудың маңыздылығын атап көрсетеді. Бұл аспектке профессор В.И. Майоров ерекше назар аударады, әкімшілік азаптардың қоғамдық қауіптілігінің аксиоматикалық маңыздылығын дәлелдейді және растайды [4]. Жол қозғалысы саласындағы әкімшілік бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігі жол қозғалысына қатысушылардың өмірі мен денсаулығына тікелей қауіп төндіріп қана қоймай, тұтастай алғанда көлік жүйесінің тұрақтылығы мен жұмыс істеуінің ықтимал

бұзылуында жатыр. Бұл ұғым жылдамдықты асырудан бастап бағдаршам сигналдарын елемеге дейінгі көптеген бұзушылықтарды қамтиды, олардың әрқайсысы жол қауіпсіздігінің жалпы көрінісіне ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының контекстінде жол қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз ету және осы саладағы әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу ерекше өзектілікке ие болады және оның ұлттық деңгейде маңыздылығын ескере отырып, Үкімет үшін басым міндетке айналады. Қол жетімді статистикалық мәліметтерге сәйкес, жол қозғалысы саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтардың кідіріс деңгейі 30% - ға бағаланады, бұл құқық қолдану жүйесіндегі елеулі проблемаларды көрсетеді.

Кідірістің жоғары деңгейіне ықпал ететін негізгі мәселелердің бірі-жүргізушілер арасында жиі кездесетін жазасыздық сезімі, бұл жол ережелерін жүйелі түрде елемеге әкеледі. Бұл сезім құқық қорғау органдарының жұмысының тиімсіздігін қабылдау арқылы күшейеді, бұл құқық бұзушы жүргізушілерді жіберілген құқық бұзушылықтар үшін жазаның жақындамайтындығына сендіреді.

Бұл жағдай әкімшілік реттеу жүйесін реформалауға және бақылау тетіктерін күшейтуге кешенді көзқарасты талап етеді. Құқық қорғау құрылымдарының мониторингін жақсарту және тиімділігін арттыру, соның ішінде бұзушылықтарды бақылау және тіркеу үшін заманауи технологияларды енгізу қажет. Сондай-ақ, азаматтардың құқықтық санасын арттыруға және жол қозғалысы ережелерін бұзуға теріс көзқарасты қалыптастыруға бағытталған халық арасында ақпараттық компаниялар өткізу өте маңызды.

Құқық қорғау органдарының қызметіне қоғамдық сенімнің артуы құқық бұзушылықтардың кідіріс деңгейін төмендетуге ықпал ететін қосымша фактор болуы мүмкін. Мұның бәрі елдегі қауіпсіз және тәртіпті жол қозғалысын құруға ықпал етуі керек.

Әкімшілік жауапкершілікке тарту жөніндегі шаралар заңнаманың сақталуын қамтамасыз етуге және құқық бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған іс-қимылдар кешенін білдіреді.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінің (бұдан әрі- ҚР ӘҚБтК) 45-бабына сәйкес Жол жүрісі қағидаларын бұзғаны үшін әкімшілік жауаптылықтың негізгі шаралары мыналарды қамтиды:

- ескерту;
- әкімшілік айыппұл;

- арнайы құқықтан айыру (механикалық көлік құралын басқару құқығы);

- әкімшілік қамауға алу [5].

Жол қозғалысы ережелерін бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілікке тарту шараларының мақсаты жолдардағы қауіпсіздік пен тәртіпті қамтамасыз ету болып табылады. Бұл шаралар жол ережелерін сақтауға және жол қозғалысына қатысушылардың жарақаттануына немесе өліміне әкелуі мүмкін жол-көлік оқиғаларының алдын алуға арналған.

Олардың негізгі мақсаттарына мыналар жатады:

- алдын алу әсері: бұзушылықтар үшін жауапкершіліктің туындау мүмкіндігін түсіну жүргізушілерді және жол қозғалысының басқа қатысушыларын жолдарда неғұрлым мұқият және заңға бағынатын мінез-құлыққа ынталандыруы керек.

- мінез-құлықты түзету: айыппұлдар мен басқа санкцияларды қолдану арқылы олар бұзушылардың мінез-құлқын түзетуге, бұзушылықтардың қайталану ықтималдығын азайтуға тырысады.

- білім беру функциясы: жазамен қатар, жауапкершілікке тарту процесі жол қозғалысына қатысушыларды дұрыс мінез-құлық тәжірибелерімен ақпараттандыруға және оқытуға қызмет етеді.

- әділдік пен теңдікті қамтамасыз ету: жол қозғалысы ережелерін бұзғаны үшін жаза әділеттілікті сақтауға көмектеседі, бұл жол қозғалысының әрбір қатысушысының өз ерекеттері үшін жауап беруін қамтамасыз етеді.

- апаттылықты азайту және жалпы қауіпсіздікті арттыру: әкімшілік шараларды тиімді қолдану жол - көлік оқиғаларының санын азайтуға және жолдардағы қауіпсіздік деңгейін арттыруға көмектеседі.

Осылайша, жол қозғалысы ережелерін бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілік нақты теріс қылықтар үшін жазалап қана қоймай, қоғамдық қауіпсіздік пен тәртіптің кең мақсаттарына қызмет етеді.

ҚР ӘҚБтК 63-бабында белгіленген нормаға сәйкес бірнеше әкімшілік құқық бұзушылыққа жол берген көлік құралының жүргізушісіне әрбір әкімшілік құқық бұзушылық үшін жеке-жеке әкімшілік жаза қолданылады. Мысалы, көлік құралы белгіленген қозғалыс жылдамдығы бұзылған жолмен (белгіленген жылдамдықтан асып кету) қиылысқа дейін және қиылыста, бағдаршам сигналының талаптарын елемей, осы қиылыстан бағдаршамның тыйым салу сигналына өтеді. Бұл жағдайда көлік құралының жүргізушісіне ҚР ӘҚБтК 462-бабында көзделген «көлік құралдарының

жүргізушілерінің белгіленген қозғалыс жылдамдығынан асып кетуі» әкімшілік жазасы және ҚР ӘҚБтК 463-6-бабының 1-бөлігінде көзделген «бағдаршамға тыйым салу сигналына немесе реттеушінің тыйым салу қимылына жол жүру» әкімшілік жазасы қолданылатын болады.

Әкімшілік құқық бұзушылық жасаған адамдар заң алдында тең және шығу тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, нәсіліне және ұлтына, нанымына, жынысына, тіліне, дінге көзқарасына және кәсібінің сипатына, тұрғылықты жеріне, қоғамдық бірлестіктерге жатуына, сондай-ақ кез келген өзге де мән-жайларға қарамастан әкімшілік жауаптылыққа жатады.

Жол қозғалысы саласындағы құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілікке тарту жөніндегі шараларды қолдану практикасын егжей-тегжейлі зерттеу үшін қарастырылып отырған салада жиі жасалатын әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша құқықтық статистикаға жүгіну керек.

2023 жылы апатты жағдай туғызған 25 584 Сондай-ақ, алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық мас күйіндегі жүргізушінің көлік құралын басқарудың 22 288 фактісі, сол сияқты көлік құралын басқаруды алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық мас күйіндегі адамға беру (ҚР ӘҚБтК 608-бабы) және көлік құралдарының жүргізушілерінің жол қозғалысы ережелерін бұзу фактісі 135 818 тіркелді адамдардың денсаулығына зиян келтіруге, көлік құралдарына немесе өзге де мүлікке зиян келтіруге әкеп соққан (ҚР ӘҚБтК 610-бабы).

ҚР ӘҚБтК 606-бабы бойынша 25 256 факті бойынша әкімшілік айыппұл салынды, 9 факті бойынша арнайы құқықтан айыру түріндегі жаза қолданылды.

ҚР ӘҚБтК 608-бабы бойынша 213 факті бойынша әкімшілік айыппұл салынды, 19 477 жағдай бойынша әкімшілік қамауға алынды және 1 222 жағдай бойынша арнайы құқықтан айыру түріндегі жаза қолданылды.

ҚР ӘҚБтК 610-бабы бойынша 4 ескерту жасалды, 103 729 айыппұл салынды, 31 факті бойынша әкімшілік қамауға алынды және 1 903 адамға арнайы құқықтан айыру түріндегі жаза қолданылды.

2022 жылы апатты жағдай туғызған 20 924 жол-көлік оқиғасы тіркелді (ҚР ӘҚБтК 606-бабы). Сондай-ақ, алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық мас күйіндегі жүргізушінің көлік құралын басқарудың 24 679 фактісі, сол сияқты көлік құралын басқаруды алкогольдік, есірткілік және (немесе)

уытқұмарлық мас күйіндегі адамға беру (ҚР ӘҚБтК 608-бабы) және көлік құралдары жүргізушілерінің жол жүрісі қағидаларын бұзуының 130 040 фактісі тіркелді адамдардың денсаулығына зиян келтіруге, көлік құралдарына немесе өзге де мүлікке зиян келтіруге әкеп соққан (ҚР ӘҚБтК 610-бабы).

ҚР ӘҚБтК 606 бабы бойынша 20 665 факті бойынша әкімшілік айыппұл салынды, 6 факті бойынша арнайы құқықтан айыру түріндегі жаза қолданылды.

ҚР ӘҚБтК 608-бабы бойынша 266 факті бойынша әкімшілік айыппұл салынды, 22129 жағдай бойынша әкімшілік қамауға алынды және 1 319 жағдай бойынша арнайы құқықтан айыру түріндегі жаза қолданылды.

ҚР ӘҚБтК 610-бабы бойынша 2 ескерту жасалды, 96380 айыппұл салынды, 39 факті бойынша әкімшілік қамауға алынды және 1843 адамға арнайы құқықтан айыру түріндегі жаза қолданылды.

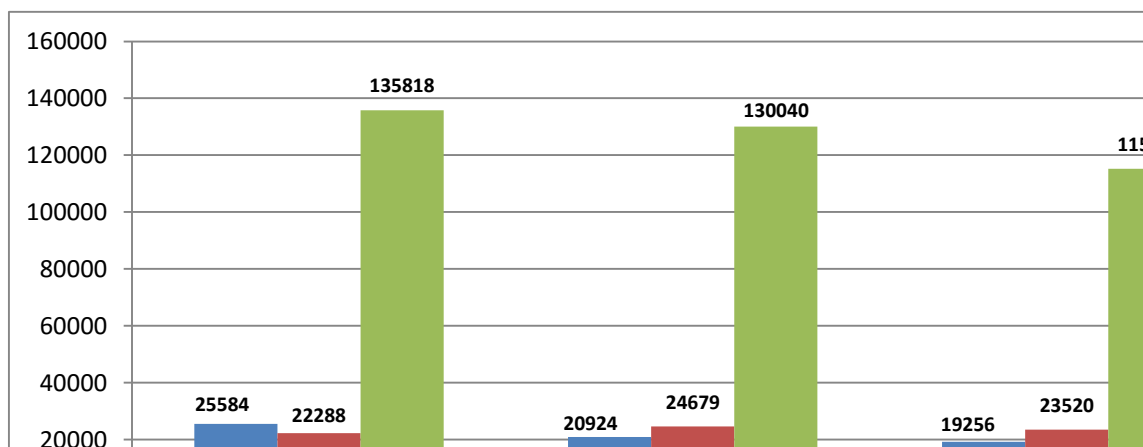
2021 жылы апатты жағдай туғызған 19 256 жол-көлік оқиғасы тіркелді (ҚР ӘҚБтК 606-бабы). Сондай-ақ, алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық мас күйіндегі жүргізушінің көлік құралын басқарудың 23 520 фактісі, сол сияқты көлік құралын басқаруды алкогольдік, есірткілік және (немесе) уытқұмарлық мас күйіндегі адамға беру (ҚР ӘҚБтК 608-бабы) және көлік құралдары жүргізушілерінің жол жүрісі қағидаларын бұзуының 115 163 фактісі тіркелді адамдардың денсаулығына зиян келтіруге, көлік құралдарына немесе өзге де мүлікке зиян келтіруге әкеп соққан (ҚР ӘҚБтК 610-бабы).

ҚР ӘҚБтК 606-бабы бойынша 1 ескерту шығарылды, 19 076 факті бойынша әкімшілік айыппұл салынды, 3 факті бойынша арнайы құқықтан айыру түріндегі жаза қолданылды.

ҚР ӘҚБтК 608-бабы бойынша 196 факті бойынша әкімшілік айыппұл салынды, 21 142 жағдай бойынша әкімшілік қамауға алынды және 1 264 жағдай бойынша арнайы құқықтан айыру түріндегі жаза қолданылды.

ҚР ӘҚБтК-нің 610-бабы бойынша 1 ескерту жасалды, 90 319 айыппұл салынды, 24 факт бойынша әкімшілік қамауға алынды және 2 551 адамға арнайы құқықтан айыру түріндегі жаза қолданылды [6].

Жоғарыда көрсетілген Құқықтық статистика деректерін талдай отырып, біз ҚР ӘҚБтК 606 және 610-баптарында көзделген әкімшілік құқық бұзушылықтарды тіркеудің өсуін және ҚР ӘҚБтК 606-бабында көзделген әкімшілік құқық бұзушылық жасау фактілерінің төмендеуін байқай аламыз (Сурет 1).

Сурет 1. 2021-2023 жылдар аралығында ҚР ӘҚБтК 606, 608, 610-баптарында көзделген әкімшілік құқық бұзушылықтарды тіркеудің сандық көрсеткіштері

Ұсынылған мәліметтерден көрініп тұрғандай, жазаның ең көп тағайындалған түрі айыппұл, әкімшілік қамауға алу және арнайы құқықтан айыру.

Әкімшілік айыппұл түріндегі жаза көбінесе әкімшілік құқық бұзушылықтарға және жалпы заңсыз әрекеттерге қарсы күресте қолданылады. Әкімшілік айыппұл ең танымал әкімшілік жаза болып табылады және бірден бірнеше функцияларды орындайды: жазалау және алдын алу. Ол біздің әрқайсымыздың күнделікті өмірімізде - көлікте, мүлікті қорғау, жол қозғалысы және басқа да көптеген салаларда таралады.

Арнайы құқықтан айыру және әкімшілік қамауға алу сияқты шараларды қолдану олардың құқықтарына айтарлықтай шектеулер тұрғысынан негізделген. Бұл жазалау шаралары ауыр құқық бұзушылықтарды жүзеге асыратын құқық бұзушылардың әрекеттерін бақылау қажеттілігінен туындайды. Бұл шаралардың қатаң сипаттамасы олардың негізгі функцияларына байланысты — бұзушылықтардың қайталануын болдырмауға бағытталған профилактикалық және алдын-алу.

Қорытынды. Жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері мемлекеттік реттеудің жетекші бағыттарының қатарында қалып отыр. Бұл айтарлықтай материалдық шығынға, жарақатқа және адам шығынына әкелетін жол-көлік оқиғаларының жоғары жиілігіне байланысты, бұл күшейтілген бақылау мен реттеуші шараларды қажет етеді.

Ішкі істер органдарының жол қозғалысы саласындағы құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауапкершілікке тарту жөніндегі шараларды қолдану практикасын талдау қорытындысында жүргізілген зерттеу құқық қорғау органдарының жол жүрісін реттеу саласындағы қатаң және дәйекті жұмысының маңыздылығын көрсететінін атап өтуге болады.

Қолданыстағы проблемалар мен қиындықтарға қарамастан, әкімшілік жауапкершілікке тарту шараларының тиімділігі жоғары болып қала береді.

Талдау көрсеткендей, қолданылатын шаралардың көпшілігі қолданыстағы құқық бұзушылықтарға сәйкес келеді, бірақ оларды қолданудың нормативтік базасы мен әдістерін нақтылау үшін осы саладағы зерттеулерді одан әрі тереңдету қажет.

Құқық бұзушылықтар туралы деректерді өңдеудің жаңа технологиялары мен әдістерін әзірлеуге және енгізуге ерекше назар аудару керек, бұл бұзушылықтарға ден қоюдың жеделдігін арттыруға және әкімшілік ету процесін тиімдірек етуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ азаматтардың құқықтық санасын арттыру және олардың әкімшілік құқық бұзушылықтардың салдары туралы хабардар болу аспектілеріне назар аудару маңызды, бұл бұзушылықтар санын азайтуға ықпал етуі мүмкін.

Жүргізілген зерттеу әкімшілік жауапкершіліктің неғұрлым үйлестірілген және кешенді жүйесін құру үшін жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету процесіне қатысатын әртүрлі органдар мен институттар арасындағы өзара іс-қимылды күшейту қажеттілігін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Россинский Б. В. Административная ответственность: курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. // М.: НОРМА, - 2009. - 512 с.
2. Серков П. П. Административная ответственность: проблемы и пути совершенствования: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук // М., - 2010. - 45 с.
3. Соловей Ю. П. Рецензия на монографию П. П. Серкова «Административная ответственность в российском праве: современное осмысление и новые подходы» // М.: Норма: Инфра-М, - 2012. - 480 с.
4. Майоров В. И. Общественная опасность административных деликтов бесспорна // Проблемы права. 2016. № 2 (56). С. 85-88.5.

5. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>

6. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді уәкілетті органдардың қарау нәтижелері туралы» 2021 - 2023ЖЖ. №1-АД нысанының есебі// <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

References

1. Rossinskij B. V. Administrativnaya otvetstvennost': kurs lekcij. 2-e izd., pererab. i dop.// М.: NORMA, - 2009. - 512 s.

2. Serkov P. P. Administrativnaya otvetstvennost': problemy i puti sovershenstvovaniya: avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk//М., - 2010. - 45 s.

3. Solovej YU. P. Recenziya na monografiyu P. P. Serkova «Administrativnaya otvetstvennost' v rossijskom prave: sovremennoe osmyslenie i novye podhody»//М.: Norma: Infra-M, - 2012. - 480 s.

4. Majorov V. I. Obschestvennaya opasnost' administrativnyh deliktov bessporna // Problemy prava. 2016. № 2 (56). S. 85-88.5.

5. Kazakstan Respublikasynuң Әkimshilik құқық бұзушылық туралы Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>

6. Kazakstan Respublikasy Bas prokuraturasynuң Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді уәкілетті органдардың қарау нәтижелері туралы» 2021 - 2023ЖЖ. №1-АД нысанының есебі// <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ

«Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы» журналы: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция бағыттары бойынша мақалалар жариялайды.

Пікірсайыс материалдары үшін журналдың беттері әрқашан ашық, сондықтан оның мазмұны міндетті түрде құрылтайшылардың және редакция алқасының көзқарасын көрсетпейді.

Жариялауға берілетін мақалалар ғылыми жарияланымдар әдебіне сәйкес келуі тиіс.

- Авторлар келтірілген фактілердің, дәйексөздердің, экономикалық-статистикалық деректердің, өз аттарының, жағрафиялық атаулардың және өзге де мәліметтердің іріктелімі мен дұрыстығы үшін, сондай-ақ ашық баспасөзде жариялауға арналмаған деректерді пайдаланғаны үшін жауап береді.

- Нақты деректерді, бүкіл мәліметтерді, әдебиеттерден алып пайдаланған және өзге де дерек көздерін, сондай-ақ мақалада келтірілетін дәйексөздерді тиісті сілтемелермен растау қажет.

- Авторлар жарияланымдарға қойылатын талаптарды сақтауы тиіс.

- Түпнұсқа жұмыс ретінде плагиатты табыс етуге және бұрын жарық көрген жарияланымға жол берілмейді.

Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы» журналы токсанына бір рет (жылына төрт рет) шығады. Қайта басылған кезде журналға сілтеме жасау міндетті.

Қарауға қабылданған мақалалар бойынша екі апта ішінде оларды жариялаудың әлеуетті мүмкіндіктері туралы мәселе шешіледі. Түпкілікті шешім Редакция алқасының талқылау нәтижелері бойынша қабылданады. Мақалалардың өтуі туралы бүкіл ақпаратты авторлар +7 (7212) 44-16-24 (6500) телефоны бойынша ала алады.

Автор Интернет желісінде Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті сайтының «ҚЭУ Жаршысы» бөлімінде, «ҚЭУ Жаршысы» журналында жарияланған, өз мақаласының электронды нұсқасын өтеусіз негізде жаңғыртуға келісім береді. Автор сайтқа шығу мүмкіндігі реттелмегенін түсінуге сүйенеді.

Жариялауға қабылданбаған мақалалар авторларға қайтарылмайды.

Жарияланым үшін қаламақы төлеу қарастырылмаған.

Қолжазбаның жарияланым ақысы 6 100 теңге (эквиваленті 20\$).

Назар аударыңыз: Автордың ҚЭУ Жаршысына жариялау үшін мақаланы беруі ғылыми жарияланымдар әдебінде айтылған ережелер мен талаптарға келісім беру ретінде автоматты түрде қабылданады.

Мақалалар мәтінінің форматына қойылатын талап:

- мәтіндік редактор Microsoft Word;

- қарып түрі Times New Roman 11 кегль (мақалалардың негізгі мәтіні үшін);

- бір жол аралық интервал;

- бос орын: жоғарғы, төменгі, оң жақтағы, сол жақтағы — 2 см қалдырылады;

- азат жолдан шегініс — 1 см.

Көрсетілген форматтағы мақала көлемі 8 беттен аспауы тиіс.

Жарияланымдардың міндетті элементтері болып саналады:

- мақаланың тақырыбын жеткілікті түрде толық көрсетуі тиіс УДК индексі, одан әрі азат жолдан шегініс қарып түрі Times New Roman 11 кегль;

- орыс, қазақ және ағылшын тілдеріндегі автордың (теңавторлардың) аты (бас әріптермен) және тегі (барлық әріптер бас әріппен) қарып түрі Times New Roman 10 кегль, курсив;

- авторлар туралы мәлімет: регалия, авторлардың жұмыс орны және байланыс ақпараты (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, курсив;

- мақала атауы бас әріптермен, майлы қарып түрімен (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, ары қарай азат жолдан шегініс;

- мақаланың аңдатпасы және түйінді сөздер орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде, қарып түрі Times New Roman 10 кегль.

- **Назар аударыңыз:** кез келген қысқартуға, оның ішінде аббревиатураға, түпнұсқа тілінде ғана рұқсат етіледі (өзге тілдік форматтарда мағынасы толық ашылып берілуі тиіс).

Мақала мәтінінің ұсынылған құрылымы:

1. Проблемалардың қойылысы.

2. Соңғы зерттеулерді және жарияланымдарды талдау.

3. Жалпы проблемалардың бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету.

4. Зерттеу мақсаты.

5. Зерттеудің негізгі нәтижелері.

Мақалаларды табыс ету формасына қойылатын талаптар:

Мәтін электронды түрде табыс етіледі (e-mail редакция алқасына: vestnik_keu@mail.ru).

Мақалаға мыналарды (сканирленген түрде) тіркеу қажет:

- **ғылыми жетекшінің ұсынысын** (студенттер мен магистранттар үшін);

- **пікір** жазушының ғылыми дәрежесі мен координаттары көрсетілген, аталған зерттеу саласындағы маманның (сканирленген) пікірі (Қазақстанның, ТМД елдерінің және шетелдердің оқу және ғылыми мекемелерінде жұмыс істейтін оқытушылар мен ғылыми қызметкерлер үшін).

Редакция алқасының мекен жайы: Қарағанды, Академиялық көшесі, 9, Қарағанды экономикалық университеті, 359 каб, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вестник Карагандинского экономического университета» публикует статьи по следующим направлениям: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция.

Страницы журнала открыты для дискуссионных материалов, поэтому его содержание не обязательно отражает точку зрения учредителей и редакционной коллегии.

Передаваемые для публикации статьи должны соответствовать этике научных публикаций:

- Авторы несут ответственность за подбор и достоверность приведенных фактов, цитат, экономико-статистических данных, имен собственных, географических названий и иных сведений, а также за использование данных, не предназначенных для открытой печати.

- Фактические данные, все сведения, заимствованные из литературных и иных источников, а также цитаты, приводимые в статье, необходимо подтверждать соответствующими ссылками.

- Авторы должны соблюдать требования к публикациям.

- Не допустимым является представление плагиата в качестве оригинальной работы и публикация ранее опубликованной статьи.

Журнал «Вестник Карагандинского экономического университета» выходит один раз в квартал (четыре раза в год). При перепечатке ссылка на журнал обязательна.

По принятым к рассмотрению статьям в течение двух недель решается вопрос о потенциальной возможности их публикации. Окончательное решение принимается по результатам обсуждения на Редколлегии. Всю информацию о прохождении статьи авторы могут получить по телефону: **+7 (7212) 44-16-24 (6500)**.

Автор дает согласие на воспроизведение на безвозмездной основе в сети Интернет на сайте Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза в разделе «Вестник КЭУ» электронной версии своей статьи, опубликованной в журнале «Вестник КЭУ». Автор исходит из понимания, что доступ к сайту не регламентирован.

Отклоненные статьи не возвращаются авторам.

Выплата гонорара за публикации не предусматривается.

Плата за публикацию рукописей составляет 6 100 тенге (эквивалент 20\$).

Внимание: Передача автором статьи для публикации в Вестнике КЭУ автоматически воспринимается как согласие с перечисленными положениями и требованиями этики научных публикаций.

Требования к формату текста статей:

- текстовый редактор Microsoft Word;

- шрифт Times New Roman 11 кегль (для основного текста статьи);

- одинарный междустрочный интервал;

- поля: верхнее, нижнее, правое, левое — по 2 см;

- абзацный отступ — 1 см.

Объем статьи в указанном формате не должен превышать 8 страниц.

Обязательными элементами публикации являются:

- индекс УДК, который должен достаточно подробно отражать тематику статьи, далее абзацный отступ шрифт Times New Roman 11 кегль;

- имя (с прописной буквы) и фамилия автора (соавторов) (все буквы прописные) на русском, казахском и английском языках, шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- сведения об авторах: регалии, места работы авторов и контактная информация (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- название статьи прописными буквами, жирным шрифтом (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 11 кегль, далее абзацный отступ;

- аннотация статьи и ключевые слова на русском, казахском и английском язык, шрифт Times New Roman 10 кегль.

- **Обратите внимание:** любые сокращения, в том числе аббревиатура, допускаются только на языке оригинала (в других языковых форматах должна быть приведена полная расшифровка).

Рекомендованная структура текста статьи:

1. Постановка проблемы.

2. Анализ последних исследований и публикаций.

3. Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы.

4. Цель исследования.

5. Основные результаты исследования.

Требования к форме предоставления статей:

Текст предоставляется в электронном виде (e-mail редколлегии журнала: vestnik_keu@mail.ru).

К статье необходимо приложить (отсканированную):

- **рекомендацию научного руководителя** (для студентов и магистрантов);

- **рецензию** (отсканированную) специалиста в данной области исследования с указанием научной степени и координат рецензента (для преподавателей и научных сотрудников, работающих в учебных и научных учреждениях Казахстана, стран СНГ и дальнего зарубежья).

Адрес редколлегии: Караганда, ул. Академическая, 9, Карагандинский экономический университет, каб. 359

т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

The journal «Karaganda Economic University Bulletin» publishes papers in the following areas: Economics, Philosophy, Pedagogics, and Law.

Papers are open to discussion, so their content does not necessarily reflect the views of the founders and the Editorial Board.

Manuscripts submitted for publication should correspond to the Ethics of scientific publications.

Authors are responsible for the choice and the accuracy of the facts, quotations, economic and statistical data, proper names, place names and other information, as well as the use of data which are inappropriate for public media.

The actual data and all the information taken from references and other sources, as well as citations given in the manuscript need to be confirmed by the appropriate links.

Authors should meet the publication requirements:

Original research papers can be submitted on the understanding that the paper was not previously published or under consideration for publication elsewhere. Please, avoid plagiarism!

The journal «Bulletin of Karaganda Economic University» is issued once a quarter (four times per year). In terms of reprint the reference to the journal is required.

The final decision about publishing manuscripts accepted for the submission is made within two weeks. The final decision is made according to the results of the Editorial Board discussion. Authors can get information about manuscript evaluation by tel.: +7 (7212) 44-16-24 (int. 6500).

By submitting a manuscript to the editor authors are deemed to have granted permission to publish free electronic version of the manuscript in «Karaganda economic university Bulletin» at the web-site of Karaganda economic university.

Author understands that access to the web-site is not regulated.

Rejected manuscripts are not returned to the authors.

Payments of honoraria for the publication are not provided.

The fee for the publication of manuscripts is 6100 tenge (equivalent to \$ 20).

Please, pay attention that the submission of manuscripts for publication in the «Bulletin of KEU» automatically means that the author agrees with the provisions and requirements of scientific publications ethics mentioned above.

Format:

- Text editor — Microsoft Word;
- Times New Roman, 11 point font (for the main text);
- Single line spacing;
- Margins: head, bottom, right, left — 2 cm;
- Indention — 1 cm

The volume of manuscripts in the specified format should not exceed 8 pages.

Obligatory elements:

- the universal decimal classification index, which should reflect the research area of publication in details; indention; Times New Roman 11 point font;

- the name (in capital letters) and the surname of the author (co-authors) (in capital letters) in the Russian, Kazakh and English languages, Times New Roman 10 point font, italic;

- information about the authors: regalia, institution and contact information (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 10 point font, italic;

- manuscript title must be in capital letters, bold type (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 11 point font, later indention;

- manuscript's abstract and key words must be in Russian, Kazakh and English, Times New Roman 10 point font.

Please, pay attention that abbreviations must be in the original language (in other language formats full transcript should be given).

Recommended structure:

1. Problem statement.
2. Analysis of the recent research and publications.
3. Selection of the unsolved aspects of the problem.
4. Purpose of the study.
5. Main results.

Requirements for submission

Please submit all manuscripts to the Editorial Board in Word documents by e mail: vestnik_keu@mail.ru

Master and Bachelor students should attach:

- a scanned version of the scientific Supervisor's recommendation for manuscript submission.

- a scanned version of the review from the specialist in this area of research. The review should contain reviewer's scientific degree and contact information (for teaching staff, scientific researchers working in educational and research institutions in Kazakhstan, and other countries).

Editorial Board address: Karaganda Economic University, office 359, 9 Akademicheskaya str., Karaganda

Tel: +7 (7212) 44-16-24 (6500). E-mail: vestnik_keu@mail.ru

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
ЖУРНАЛЫ**

**ЖУРНАЛ
Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

**JOURNAL
Bulletin of KEU: economy, philosophy, pedagogics,
jurisprudence**

Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции.
Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только
с письменного разрешения редакции. Ссылка на журнал обязательна.

Басуға қол қойылды	26.03.2024	Подписано к печати
Пішімі	A4	Формат
Көлемі, ес. б. т.	12,32	Объем, п. л.
Таралымы	100	Тираж
Тапсырыс	№	Заказ
Келісімді баға		Цена договорная

**Редакцияның мекен-жайы — Адрес редакции
Республика Казахстан, 100009, г. Караганды, ул. Академическая, 9.
Отпечатано в типографии Карагандинского университета Казпотребсоюза.**